

TARTALOM

2007 TAVASZ

Vetési László: „Mit cselekedjünk, hogy megmaradjunk!”	5
Szarka László: A szórványhelyzet identitás szerkezeti sajátosságairól	10
Csete Örs: Lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban?	20
Gereben Ferenc: A határon túli magyarok kulturális identitása (Különös tekintettel a tömb- és szórványmagyarságra)	24
Végel László: Zárt és nyitott identitás	39
Péntek János: Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás	53
Bodó Barna: A szórványtól a nemzetig – és vissza	63
Darvas-Kozma József: A szórványkérdés a Gyulafehérvári Érsekség szemszögéből	73
Lampl Zsuzsanna: Nemzeti identitás tömbben és szórványban	82
Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében	92
Andócsi János: Az identitás nyomában, Horvátországban	106

Kolláth Anna: Anyanyelv és kétnyelvű oktatás a szlovéniai Muravidéken	110
Gerhard Baumgartner: Az ausztriai magyarság a szovjet megszállástól napjainkig (1945–2005)	122
Molnár József : A kárpátaljai tömb és szórványmagyarság identitástudatának eltérései	135

Vetési László

„MIT CSELEKEDJÜNK, HOGY MEGMARADJUNK!”

Előadásom tárgyának körülhatárolásához szórványfogalom-meghatározás helyett egy munkafogalmat ajánlok: Olyan közös nemzeti értékeket őrző magyar etnikai csoportról beszéljünk, amely kis lélekszámban, környezetében hátrányos arányban és identitásveszélyeztetett környezetben él, és az önazonosságához tartozó értékeit saját belső erőforrásaitól nem tudja fenntartani, megőrizni és fejleszteni.

Már a bevezetőben szeretném leszögezni, hogy a magyar szórvány kérdése a mai Kárpát-medencei és egyetemes magyarság egyik legfontosabb és legsúlyosabb kérdése. Hogy miért, azt a demográfiai, népesedési és asszimilációs adatok pontosan bizonyítják. Ahová mostanra jutottunk, lassan kilencven évvel Trianon után, az egyszerre függ össze egyrészt Kárpát-medencei életterünk összezsugorodásával, a természetes asszimilációval, másrészt a városiasodással és az Európa és a világ felé irányuló migrációval. De majdnem ilyen súllyal igaz az is, hogy súlyos és hibás politikai, nagyhatalmi döntések és az erőszakos asszimiláció, tervszerű etnikai tisztogatások nyomán juttattak ide.

Azt hiszem, hogy a zsidóságot leszámítva alig van még egy nép, amely Európában akkora etnikai sérelmet, megaláztatást, önazonosság-elértéktelenedést élt volna át, mint a magyar. Ebben a történelmi csatamezős veszteségeink mellett közrejátszik az is, hogy Közép- és Kelet-Európa legmagányosabb, legtárgyalatlanabb népcsoportja vagyunk, és belső Európa legnehezebb nyelvét beszéljük. A nagy germán, latin, szláv tengerben nem vesz körül minket rokonyelvi és kulturális testvérgyűrű, mely védelmezhetne, mely számunkra értékeink és tulajdon népességünk regenerálódását biztosíthatná.

*

Fellapozva májusi vázlatomat, szeretném újra felhívni a figyelmet néhány ott már jelzett fontosabb feladatra.

Az első az lenne, hogy a magyar szórványkérdést vissza kell helyezni az egyetemes magyar beszédmódba, de nem a nemzetsírató narratívák közé, hanem a cselekvésébe. Erről a beszédmódról le kell hámozni a mítoszokat, az etnobizniszt, a politikai presztízsgyűjtést és a politikai befolyásnövelést, a hétköznapi érdekek széljártékát.

Szórványról beszélgetve gyakran beleesünk abba a hibába is, hogy egy megkövesedett szemlélettel csak a Kárpát-medencére és a megszokott migrációs területekre tekintünk, és csak ott tervezünk. A térvészéből és népességfogyásból származó, történelmi emlékeket és értékeket őrző maradékszórvány mellett kiemelten kell odafigyelni a magyarág legnagyobb temetőjére, a *nagyvárosra*. Ma a magyarságnak – az egyházak lakótelepi missziói munkáján kívül – sajnos nincs használható nagyváros-stratégiája, de cselekvési mintája sem.

Szeretném felhívni a figyelmet az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedett létszámú *külmigrációs magyarságra* is. A magyar szóhasználatban szerencsésen kettévált a fogalom: a trianoni területeken maradt veszélyeztetett népességünk behatárolására a *szórvány*, míg a történelmi életteret elhagyó migrációs magyarságsághoz a *diaszpóra* kifejezést használjuk. De növekvő és soha nem tapasztalt ütemű a világon való legújabb kori szétszóródásunk is. A nagy történelmi kivándorlások mellett – Trianon előtt és után, 56-ot követően – egy új „amerikázási” hullám tanúi vagyunk, mely méreteiben túlnő minden eddigi népességmozgást. Ehhez pedig a magyar államnak sajátos és kidolgozott, magyar migrációs népességvédelmi politikája is kell, hogy legyen.

A sok belső gond mellett szerencsésnek mondható, hogy a határokon túl maradt magyarság számára a legfontosabb migrációs célország továbbra is Magyarország. De az ide átköltözött magyar népesség is egyfajta értelemben *belső szórványnak* számít, hisz eltérő történelmi hagyományok, más-más nyelvváltozat és szokásrend különbözteti meg az anyaországitól. A Magyarországra áttelepedett határon túli magyarság rétegeiben pontosan és hosszú ideig nyomon követhető ez az elkülönülő másság.

Mit lehet és kell tenni a határon túli magyar szórványokért? A megmentés szót szándékosan mellőzném. Vannak területek, ahonnan vissza kell vonulnunk, mert már nem népesíthetjük be. Itt ápoljuk értékeinket, őrizzük emlékeinket.

Folytatni kell az alulról való építkezést, a legalsó szintű intézményteremtést, az iskolaközpontok építését, hogy elérjük az egyetemeket. Itt jelentős sikereket mondhatunk magunkénak. De az utódállamok támogatáspolitikája sehol nem kedvez a kisebbségi kultúrák fennmaradásának. Meg kell oldani a szórványintézmények működésének kérdését, és ehhez normatív támogatási rendszer kell. Ezek között pedig minden anyanyelvű szórványbentlakásnak az alapműködéséhez is normatív támo-

gatással kell hozzájárulni. A rendezvényközpontúság helyett működésközpontú támogatási rendszert kell kialakítani, mely az organikus fennmaradásra néz. A nehéz szórványfeladatokat ellátó oktatási intézményeket, diákotthonokat lassan be fogják zárni, ha fenntartásuk minimumára sem lesz pénz. Ezekhez hasonlóan fenn kell tartani néhány országos csúcsintézményt is, melyek az építőmunka, a kapcsolattartás, a reményépítés szakmai hitelét hordozzák.

Támogatni kell az alapkutatásokat. A határon túli komplex identitásproblémákkal küszködő területeken nem lehet hályogkovács módjára dolgozni, tervezni. A kutató-soknak a fontos elméleti adatbázisok mellett az azonnali cselekvésre is kell nézniük, a problémamegoldó kutatásra. A kutató szakma igénybevétele a jelentős döntésekben és a politikai küzdelmekben mindenütt nagy kívánnivalókat hagy maga után. Kutatni kell, hogy a szakma elméleti bázisa biztosítsa a cselekvés szakmai hitelét is.

Érezzük, tudjuk, hihetetlenül mélyen van ma a Kárpát-medencében a magyar nyelv státusza. A nyelvapolási és őrzési feladatok mellett a nyelvi státustervezésére és státusemelésére sürgős tervet kell készíteni. Felértékelni a magyar nyelv térerejét. Ehhez egész napos, az egész Kárpát-medencében vételezhető médiára is szükség van.

Erdélynek körülbelül 500 kiemelten veszélyeztetett településén normatív támogatási formában, szerződéssel, missziós kiküldéssel magyar pedagógust kell kitelepíteni az osztatlan tagozatú vagy magyar oktatás nélkül maradt helyekre. Erre készítettük a *Lámpás tervet*. Célunk: jól előkészítve, szakmailag felkészíteni a pedagógust, megteremtteni helyi munkafeltételeit, szerződéssel kitelepíteni és kiemelten javadalmazni, szolgálatában segíteni, lelkipozni, biztosítani továbbképzését, és munkáját szigorúan ellenőrizni.

Vannak települések, területek, ahol már csak az egyház maradt jelen. Az egyházak magukra maradtak a hátrányos nyelvi területeken a kisebbségi hajszalérhálózati feladatok ellátásában. Folytatni kell tehát a kis településen kiemelt szolgáltatokat végző lelkészek rendszeres anyagi támogatását. Itt sok helyen az egyháznak kell az oktatási funkciót is ellátni. Vannak, és egyre inkább lesznek települések, ahol minden rehabilitációs munkát az egyetlen ott élő értelmiségre, a lelkészcsaládra, ezek munkájának segítésére kell terveznünk és építenünk.

Közben pedig a szórványokból be kell gyűjteni mindent. Sajnos egy-két évtizedünk van még hátra Erdélyben körülbelül 300 olyan településen, ahol jelentős történelmi emlék, műemlék templom, kastély, emlékhely tövében 10–20 magyar él. Mi erre hirdettük meg a *Holttenger* dokumentációs programot, és végezzük erőnk felletti áldozattal. A teljes tárgyi, szellemi értékbegyűjtést kell végezni, a teljes szóbeli emlékezet- és élettörténet-anyag rögzítését.

Pénzre volna szükség néhány rehabilitációs, revitalizációs próbaprogramhoz is. Néhány régióban próbáljuk ki a támogatások, tervek hatékonyságát, folyamatok befolyásolhatóságát és irányát, és az esetleges vitalizációs irányváltást. Gazdasági fel-

zárkózáshoz, munkahelyteremtéshez regionális fejlesztési tervek kellenek. A magyar szakembereknek is segítséget kellene nyújtaniuk a határon túli magyar régiók fejlesztéséhez regionális gazdálkodási tervekkel.

Fontos szempont, hogy minden szórványtámogatási rendszerben kerüljünk el az alamizsnahatást. Az a cél, hogy a támogatás minél organikusabban épüljön be a működés belső rendjébe, és hozza meg az életműködés változásának várt hatását. Mi nem szórvány rezervátumokat akarunk, szervátültetéssel nem mesterséges életben tartást szeretnénk, hanem a támogatással a kisközösségek életfontosságú saját szerveinek vitalizálását, belső immunizációs erőtartalékainak mozgósítását.

Külön és kiemelten szeretnénk felhívni a Köztársasági Elnök Úr figyelmét, és arra kérni, hogy a rendelkezésére álló szerény eszközökkel, tekintélyével minden szinten és helyen képviselje a magyar szórvány létkérdéseit. A magyar Köztársasági Elnöknek nem sok politikai hatalma van, de alkotmányos lehetősége arra igen, hogy a helyzet passzív szemlélése mellett és helyett a határon túli kérdésekben is erőteljesebben szóljon, és a politikai pártoktól a nemzeti konszenzus megteremtését szorgalmazza, várja el. Lassan már csak a Köztársasági Elnök személye és tekintélye az, ami a nemzet egységét kifejezheti. De történelmi felelősségre és feladatokra intő helyzet és parancs is ez. Van egy régi és igen bölcs román szólás, ami témánkra és a magyar belpolitikai helyzetre egyaránt vonatkozik: „ég a ház, és a vénasszony fésülködik”. Van néhány olyan terület, ahol a Köztársasági Elnök kioszthatja a feladatot a politikai pártoknak. Van hatalma arról szólni, hogy ég a ház, és néhány nemzeti minimumban közös véleményen kell lenniük. Ezek közé tartozik a teljes magyar nyelvterületet próbára tevő szórványkérdés is. Meg kell keresni azt a keveset, ami még összeköti nemcsak az odahaza csatázó magyar politikai pártokat, de a határon túli, önmagukkal testvérharcot folytató pártokat, mozgalmakat is. Hogy ez az ország ne csak az aréna-Magyarország legyen, ahol a csaták folynak, hanem a gondházábanak közös cselekvéséé is.

Ehhez igen fontosnak és jelképnél is jelentősebb lépésnek tartanánk, ha Elnök Úr évente néhányszor, jól előkészített és kellően mediatisált **Nemzeti Estéket** szervezne, ahová rendszeresen hívná meg találkozóra a politikai pártok képviselőit, elbeszélgetni a nemzet nagy gondjairól, keresve velük az együttgondolkodás és cselekvés útjait. Itt van elsőként mai témánk is, mely aggasztó gondnak és cselekvési feladatnak egyaránt elegendő.

Köztársasági Elnök Urat arra is szeretném megkérni még, hogy közös nagy gondjaink védnökeként képviselje a szórványtámogatás néhány területe normatív alapokra helyezésének kérdését is. A magyar támogatási rendszerben történt pénzügyi megszorítások után sajnos nem lehetünk optimisták. Az alapok átcsoportosítása, alapítványok, kutatói hátterek megszüntetése nem szolgálják közös ügyünk előrehaladását. A szórvány „a nemzet nagymamája”. Egy rendes családban, a családi

háztartásban a pénzügyi megszorításokat nem a nagymama szívgyógyszerénél kezdjük el, hanem a családfőnek a pazarlásról, az italról, a cigarettáról való lemondásával, a gyermekek zsebpénzének megkurtításával.

Látogasson el az Elnök Úr – egy jól előkészített útitervezés szerint – a határon túli veszélyeztetett régiókba, és elsősorban nem a mediatisztált szórvány sztárhelyekre, hanem a mélybe is. Sajnos bőven van ilyen helye a tiszteletteljes főhajtásnak: Bartók szülőföldjén, Nagyszentmiklóson, Bethlen Gábor szülőháza előtt Marosillyén, vagy a Bolyaiak szórványá lett szülőfalujában, a Szeben megyei Bolyán is. Mi készek vagyunk többben is segíteni az előkészületekben, a helyek kijelölésében.

A növekvő asszimiláció Kárpát-medencei magyarságunkat mélyen beépítette a minket körülvevő népeinkbe. Az is fontos szórványfeladat, hogy ha már nemcsak együtt, de egymásban is élünk, a környező népeink fele keressük meg az építő kapcsolatokat. Az Unióban, amely történelmi lépés lesz, hiszen a nagy belső csatákkal terhes évszázadok után – például, hogy kié is legyen Erdély – először történhet meg, hogy Erdély úgy román terület, hogy egyesül Magyarországgal is. A határviták helyett talán megtörténhet a nagy történelmi csoda: az európai Erdély végre azoké is lehet, akik benne élnek. Nem hiszem, hogy a német–francia megbékélési mintának elérkezett volna magyar–román vonatkozásban is az ideje, de volna bőven néhány olyan terület, amelynek irányában építően nyithatnánk végre egymás felé, de nem lépve be semmilyen politikai csapdába.

Még nem látszanak tisztán a fennmaradás kiútjai, de a kulturális és területi autonómia is elvi kérdése a határon túli magyarság fennmaradásának. Úgy tűnik, hogy a belső szórványoknak is. Belső anyaországokat kell kialakítanunk, hogy ezek egyrészt biztosítékai lehessenek a megmaradásnak, de lehetséges gyűjtőterületeivé válhassanak ugyanakkor a szélső régiók veszélyeztetettjei számára is.

Végül, témánk és a feladataink között még egy főhajtásra szeretném, ha megállnánk a század egyik legnagyobb szórványmagyarja, a nemrég elhunyt Sütő András író emléke előtt. Senki sem szólott olyan sokat és hitelesen témánk és nemzeti közösségünk közös gondjairól, mint ő. Itt is van egy olyan feladat, amelyhez feltétlenül szeretnénk a Köztársasági Elnök Úr segítségét és közbenjárását kérni: próbáljuk együtt megmenteni Sütő András szülőházát, váltsuk meg a családtól és rendezzük be emlékháznak. Mezőségi kegy- és emlékhely lehetne egy olyan történelmi tájon, ahol nagyon fontos és lassan már csak az utolsó tett az emlékezés.

Lehetünk hát végre önmagunk urai, miközben mindenütt önmagunkkal és saját gondjainkkal vagyunk határosok? Miben és kiben bízhatunk tehát? A feladataink is közősek, és a Hunyad megyei „szórványmagyar” Bethlen Gáborral szólva, nincs más, amit tehetünk: „úgy kell cselekednünk, hogy megmaradjunk!”

Szarka László

A SZÓRVÁNYHELYZET IDENTITÁSSZERKEZETI SAJÁTOSSÁGAI RÓL

Megközelítések, beszédmódok a Kárpát-medencei magyar szórványokról

A magyar szórványokkal foglalkozó kutatások – amelyeknek magyarországi és szomszéd országokban végmenet tudatos tervezése és következetes kivitelezése az elmúlt másfél évtized egyik fontos eredménye – több témakörben, területen mutattak fel számot tevő eredményeket. Ezek közül bevezetőként négyet szeretnék kiemelni. A legrégebb és immár közel harmadfél évszázados különfejlődést felmutató kelet-közép-európai magyar szórvány, a csángómagyarság kutatása az elmúlt másfél-két évtizedben mind mennyiségben, mind pedig minőségben igen jelentős eredményeket tudott felmutatni.¹ A csángómagyarság helyzetének reális felmérése tudatosítja, a nyelvváltás záró szakaszában lévő közösségnek vannak olyan csoportjai, amelyek magyar nyelve ma még alkalmas a teljes értékű beszédközösség fenntartására, vagy amelyek magyar nyelvismerete, nyelvhasználata intenzív oktatási, kulturális programok segítségével még megmenthető, megújítható. A katolikus vallású csángók közel háromnegyedénél azonban már megtörtént a nyelvváltás.²

A csángók 21. század eleji helyzetét sokszor mint a teljes nyelvvesztés formájában beteljesült szórványsors szimbólumát emlegetik. Ugyanakkor azok az antropológiai elemzések, amelyek a jelenkori csángó világok új tapasztalatait, transznacionális, migrációs életpályáit, sajátos felekezeti különállásra épülő közösségi identitásának megnyilvánulásait, magyarországi és székelyföldi magyar kapcsolatait vizsgálják, arra mutatnak rá, hogy a román egynyelvű, illetve a román–magyar kétynyelvű római katolikus vallású csángók tudatában vannak a végső stádiumába jutott nyelvváltás tényének, de lokális közösségi tudatukban a vallási identifikáció pótolja, illetve tartósan biztosítja a kohéziós erőt.³

A romániai – észak- és dél-erdélyi, bánági, bukaresti – újabb keletű szórványosodási folyamatokat szintén egyre módszeresebb és átfogóbb kutatások elemzik.⁴ A 2000–2001. évi népszámlálások eredményeit rendkívül alapos etnodemográfiai elemzések értékelték, s Erdélyre, Vajdaságra, Horvátországra, illetve

Szlovákiára vonatkozóan a szórványosodási folyamatra vonatkozó kutatások is folytak.⁵ Jelentős elmozdulások történtek a szórványkutatás elméleti és gyakorlati feladatainak tisztázásában is az elmúlt években. A Kriza János Társaság keretében, a Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajzi Tanszékén, az Erdélyi Múzeum Egyesületben, a temesvári székhelyű Szórvány Alapítványnál, illetve az MTA Néprajztudományi Intézetében, valamint az MTA Kisebbségkutató Intézetében folyó néprajzi, antropológiai, történeti és etnodemográfiai kutatások elméleti megalapozását szolgálta például az a tanácskozás, amelynek anyagai Ilyés Zoltán és Papp Richárd szerkesztésében jelentek meg.⁶ A két említett akadémiai intézet a múlt évben angol nyelvű tanulmánykötetet állított össze a szórványkérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásairól.⁷

A szórványkutatás és szórványgondozás viszonyáról sokszor esik szó. E tekintetben különösen Erdélyben az egyházak képviselői fejtenek ki hatalmas munkát. A református egyház részéről Vetési László kutatói, szervezői és szórványgondozói munkásságát lehet mintaként és példaként említenünk.⁸ Jó példája ennek Pomogáts Béla több írása, amelyben a szórványkutatás és gondozás összefüggésének felkarolását sürgette, miközben a szerző a kelet-közép-európai országok magyar szórványait és a „nyugati magyar szórványokat”, azaz a magyar diaszpóra-közösségeket a nemzeti identitás és a nemzethez való tartozás szempontjából azonos szórványhelyzet kétféle földrajzi megjelenéseként mutatja be.⁹

Elemzési keretek, beszédmódok

A magyar szórványkutatás kétségkívül legáltalánosabb megközelítési módja, vizsgálati szempontja a népességfogyás, az asszimiláció vizsgálata. E mögött kétségkívül az egész magyar kisebbségkutatás tudománytörténetében centrális szerepet játszó asszimilációs kutatások is meghúzódnak, s ezek az elmúlt évtized kétségkívül drámai statisztikai trendjei hatására ismét előtérbe kerültek.¹⁰ Biczó Gábor depravációs olvasatnak nevezi ezt, a romlás és a fogyatkozás mozzanatát abszolutizáló felfogást: „A szórványkérdés tárgyalásának hangnemét a veszteség élményének kiemelése, az univerzális romlás – depraváció –, mint a magyar közösség társadalmi, gazdasági és kulturális állapotának általános sajátossága jellemzi.”¹¹ Szerinte ez a megközelítés alapvetően nem alkalmas a szórványlétet meghatározó folyamatok megértésére, elemzésére. Egyrészt azért, mert az etnikai elvek alapján szerveződő nemzeti közösségek tagjainak mindennapjait, identitását, lojalitását rengeteg más tényező határozza meg. Ugyanakkor a szórványlétben egyszerre megkerülhetetlen és természetes asszimilációs folyamatok a sikeres integráció fokmérőjét jelentik. Azok, akik szórványhelyzetben a nyelvi asszimilációt, akkulturációt elutasítják, s megpróbálnak következetesen elkülönült etnikai alapozású létformára berendezkedni, Biczó Gábor szerint a nemzeti öntörvényűség mítoszának válnak áldozataivá.¹²

A szórványlét, szórványhelyzet asszimilációs kontextusát, s ezzel együtt a deprivációs olvasatot a 20. század végi demográfiai folyamatok még inkább felerősítették. Persze a kisebbségi magyar közösségeknek a 2001–2002. évi népszámlálások adataiból kiolvasható, összességében közel 300 ezres fogyását elemezve, az alacsony természetes szaporulat, az elvándorlás, migráció meghatározó és mindenki számára nyilvánvaló tényei mellett az újból felgyorsuló asszimilációs folyamatokra is felhívták a figyelmet. A demográfiai, politológiai, szociológiai elemzések által feltárt okok a kisebbségi magyar létszámcsökkenés multikauzális jellegét, a migráció és annak negatív demográfiai, népesedési következményeit bizonyítják. A régió országaiban 10-20, Vajdaságban, illetve Magyarországon pedig immár közel 30 éve tartó negatív demográfiai trendek a természetes és a szaporulat és a tényleges növekedés terén, a hullámszerű, de valójában egyre inkább felerősödő migrációs potenciál mellett a nehezen számszerűsíthető, de mégis folyamatosan ható asszimilációs hatások térbeli súlypontjait érezhetően éppen a dél-erdélyi, mezőségi, bánági, illetve a szerémségi, baranyai, burgenlandi magyar szórványokban, valamint a városi szórványrégiókban lehet kijelölni.¹³

Az egyén, csoport, közösség etnikai sajátosságainak változását, átalakulását az asszimiláció gyűjtőnév alatt kezelő társadalomtudományok a nyelv- és az etnikai identitásváltás többlépcsős folyamataként értelmezik a végeredményként nemzetiség, illetve a nemzeti hovatartozás, etnikai identitás, nyelvi attitűd megváltoztatását, átalakulását, többes identitásszerkezetek kialakulását eredményező társadalmi jelenséget. Az etnikai, nyelvi, kulturális asszimiláció fogalmi meghatározásához az elmúlt évek magyar nyelvű kutatásai érdemi kiegészítéseket tettek. A magyar kisebbségi közösségek által lakott régiókban a jelenkori akkulturációs, asszimilációs folyamatok hosszú történeti előzményekkel rendelkeznek: a városi és falusi környezetben egyaránt jelenvolt természetes és kölcsönös népi két- és többnyelvűségi formákat a nemzetállamok gyakorlata fokozatosan felszámolni igyekezett, a kétirányú nyelv- és identitásváltási folyamatok egyirányúvá váltak. A kisebbségek egyoldalú, a többség részéről viszonzatlan egyéni és közösségi kétnyelvűsége óhatatlanul a nyelvváltás irányába sodorja a kisebbségi közösségek tagjait. A szórványhelyzetek ebből a szempontból olyan sajátos határhelyzeteknek tekinthetők, amelyekben ez az egyoldalú, egyirányú nyelvi, kulturális alkalmazkodás magától értetődő magatartás, szemben a kompakt magyar kistérségekkel, vagy éppen az egykori nyelvhatárok mentén kialakult etnikai kontaktuszónákkal, ahol a többségi-kisebbségi viszonyok jóval képlékenyebbek, szituációtól, nyelvi helyzetektől, nyelvhasználati szinterektől függőek. Az engedmények logikájára épülő nyelvi jogi szabályozás az egész kelet-közép-európai régióban – a hovatovább egynyelvűvé váló Magyarországon éppen úgy, mint a jogalkotás elveit tekintve pozitív kivételt jelentő Szlovéniában is – általánossá teszi azt a nyelvi magatartást, amely elfogadja a nyelvi egyenlőtlenségeket, és magától értetődőnek tartja a többségi nyelv privilegizált helyzetét. A kiter-

jedti erdélyi, délvidéki, horvátországi szórványvidékeken, valamint a városi környezetben kialakult magyar szórványokban ez a fajta nyelvi jogi alaphelyzet az anyanyelv nyilvános, hivatalos használatát szinte teljes egészében kizárja, ami különösen a tízezres nagyságrendű, jelentős történeti, kulturális hagyományokkal rendelkező városi szórványok esetében gyakran vezet abszurd helyzetekhez.¹⁴

Vetési László ezt a kétségkívül leegyszerűsítő és könnyen morális megközelítésekre ösztönző „depraváció” megközelítést sok tekintetben legitim elemzési keretnek tekinti. Ugyanakkor arra törekszik, hogy a szórványban élők méltóságát, a szórványhelyzet sajátosságait maximális mértékben figyelembe vegye, és tiszteletben tartsa. „A szórvány egy nemzet öregkora. Az erdélyi maradékszórvány ezer év alatti és utáni megvénhedésünk, kifáradásunk és térvesztésünk otthona. Nagy nemzeti érzükkület ez, ahol lelassul, majd elhal lassan a vérkeringés, bekövetkezik önazonosságunk végtagjainak eléréstelenedése. Szomorú, amikor népünknek jelentős része így várja a felszámolódás, a beolvadás beteljesedését.”¹⁵ Fontos eleme Vetési László szórványértelmezésének az asszimiláció tárgyilagos elemzése. A természetes nyelv- és identitásváltást a szórványhelyzetek szükségszerű velejárójának tekinti, ugyanakkor szerinte kizárólag az ember egyéni döntésének lehet az eredménye.¹⁶ A szórványhelyzetben is folyamatosan újratermelődő, átalakuló etnikai határok, háttérhelyzetek a nemzedékek közti nyelvátadást, a nyelvi-kulturális minták átvételét természetesen eleve megnehezítik. A Vetési László által kidolgozott átfogó szórványgondozási tervben éppen ezért kiemelt szerepet kapna a szórványvidékeken kiépülő, lelkészekből, pedagógus-népművelőkből szerveződő hálózat, amely a szórványmagarsághoz tartozókkal együtt élve, a mindennapokban alakítaná ki azt a helyi modellt, amely lehetőséget teremtene az anyanyelv és anyanyelvi kultúra értékeinek megőrzésére.

A Kárpát-medencei magyar szórványok sajátos történetiségére, az ideális múlt-hoz, valamint az ideális államként elképzelt történeti Magyarországhoz mért mai helyzet historizáló megközelítésére hívja fel a figyelmet Ilyés Zoltán, amikor a magyar szórványfogalomban a „szétszóratás” tényezőjét helyettesítő történeti erózió mozzanatának jelenlétét mutatja ki. „...a kárpát-medencei összmagyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatólagos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a többségi magarsághoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredtség, – érzelmesebben megfogalmazva – magára hagyatottság jellemez. Ez a besorolás nem reflektálja a szórvány/diaszpóra fogalomhoz szorosan kötődő „szétszóratás”, a migráció momentumát, hiszen a szórvány-diskurzus referenciális bázisát adó kárpát-medencei szórványok többsége, regressziós szórvány, azaz egy vélelmezett etnikai tömb, mint eredeti állapot széttöredezésével, pusztulásával alakult ki.”¹⁷

A kelet-közép-európai régió magyar és nem magyar szórványainak kiváló tipológiai elemzését nyújtó tanulmányában Ilyés Zoltán Biczó Gáboréhoz hasonló

következtetésekre jutott, amikor a szórványvilágok akkulturációs, asszimilációs mintákra épülő gyakorlataiban, a külső magyar világok nemzetiesítő hatásának, befolyásolási szándékainak látható és várható következményeire utal. „A szórványban élő magyarság nemzet- és integritásképzete nem konvenióál sem az anyaországi magyarság érdektagoltságából, eltérő orientációs preferenciáiból következő polifonikus, „lány nemzetképével”, sem a kisebbségben élő tömbmagyarság(ok) kontúrosan hátrátermelő, „kis-Magyarországokat” teremő gyakorlatával. A Magyarországról érkező támogatások egyfelől létfontosságú infúzióként járulnak hozzá a kisebbségi intézményrendszer fenntartásához, a kulturális identitás ápolásához, másfelől paralizálnak: a belső romániai, szlovákiai stb. modernizációs minták elfogadását és a modernizációs adaptációkat gátolhatják.”¹⁸

A rurális és a városi szórványhelyzetek esetenként más és más okok miatt nem alkalmas terepei a nemzeti értékek kizárólagosságára épülő életstratégiáknak, közösségi programoknak vagy éppen a nemzeti értékek megmentésére, elkülönítésére alapozott misszióknak. A mindennapi együttélés szórványban nem kényszer, hanem magától értetődővé váló élethelyzet, amely szintén megtalálja a maga történeti előképeit és tradícióit, például a többféle vagy többes kulturális hagyományokban, mint például ez jellemzi a mostani pozsonyi, kassai, ungvári, temesvári, újvidéki magyar, német, zsidó közösségekhez tartozók magatartását. A két- és többnyelvűség, a többségi nyelv primátusának, használati értékének elfogadása ezekben a helyzetekben nem jár együtt a kisebbségi érzésével, mint ahogy az megfigyelhető a tömb magyar területek asszimilációs nyomásra adott reflexeiben.

Szórványidentitás – identitásszórvány

A kisebbségi kettős identitás klasszikus, etnikai és állampolgári kettős kötődésként leírható modellje az elmúlt két évtizedben kilazulni, átalakulni látszik. Egyrészt mindkét dimenzióban felerősödnek a globalizációs, transznacionális minták, másrészt a lokális és regionális identitáselemek válnak igazán meghatározóvá a kisebbségi önszerveződésekben, csoportképző folyamatokban. Azok a feltételezések, amelyek a rendszerváltástól, az integrációs folyamatoktól, az informatikai forradalomtól, az Internet elterjedésétől a megőrzött magyar nyelvközösség mellett az egyetemes magyar beszédközösség kialakulását remélték, láthatóan nem teljesültek. A szórványosodás folyamata nem állt meg, a migrációs folyamatok az erdélyi, vajdasági városokban, az etnikai tömbök peremvidékein még fel is gyorsították a maradékelvű szórványok kialakulását.

A migráció nyomán kialakuló külső és belső diaszpórák kialakulásával párhuzamosan a maradékszórványok is újratermelődnek. Fontos felismerése az elmúlt évtizednek, hogy a többi etnikai térszerkezeti változáshoz hasonlóan a szórványhelyze-

tek kialakulása is folyamatos, különösen az olyan átmeneti korszakokban, mint az 1989 utáni periódus, amikor a határnyitás, az integráció következményei, migrációs lehetőségek, mobilitási pályák, urbanizációs, gazdasági változások soha nem látott gyorsasággal alakítanak át egész országrészeket. „Nagy harcok folynak ma a városokért, a gazdasági megerősödésért, demográfiai jelenlétünk fenntartásáért, és harcok folynak nagyvárosaink gyűrűjében a földekért.” – állapítja meg a szóránnygondozás eszköztelensége miatt egyre reményvesztettebben Vetési László. „Földpocsékolás folyik. Adják el a földeket, főként az épülő autópályák mentén. Ez mind a szóránnylét újratermeléséhez vezet. Szorul ki a nyelv, szorulunk ki az intézményekből, nincsenek embereink a megfelelő helyeken. Ezek mind az önviszasszorítás jellemzői. Belső szándékra, együttérzésre, a civil intézményrendszer együttérzésére és cselekvési szándékára van szükség. Minden tömb-magyar önkormányzatnak legyen szóránnyoknak szóló cselekvési programja, és azt vigye is véghez. Kezdeknek együttműködni település- és intézmény-párokban.”¹⁹

A magyarországi, a kisebbségi és a diaszpóra magyar közösségek egymásról szerzett ambivalens tapasztalatait, újonnan kialakult vagy éppen újra megerősödött régi előítéleteit csak részben feledteti a globalizálódó magyar elektronikus sajtó, a turizmus és migráció. Helyette az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és a többi régió, ország magyarságának sorsközösség-érzése ezekhez a regionális, illetve részközösségekhez való identifikációs hajlandóságot erősíti fel. A szóránnyidentitás eleve lokális, legfeljebb regionális alapzatú: nincs benne semmilyen nacionalista túlzás és kizárólagosság-igény, hiszen az együttműködési kényszer és lehetőség mindennapi adottság. A helyben maradt, lakóhely változtatás nélkül létrejött, megörökölt szóránnyhelyzetben nem csak az érvényesülés motiválja a többséggel való szóértést, a másik nyelv megtanulását és tiszteletét, hanem az együttélés tradíciója. Amibe a konfliktusok emléke éppúgy belefér, mint a közös munka és a párhuzamos, de mégis külön-külön megtartott ünnepek tapasztalata.

Mint fentebb láttuk, a szóránnyhelyeztek kiváló kutatói szerint az asszimilációt, nyelvcsereét veszteségként kezelő modellek alkalmatlanok a mára kialakult kisebbségi léthelyzetek kezelésére, sokkal inkább a közösségek gazdasági, szociális helyzetének javításához kapcsolódó multikulturális modellek versenyképességére igyekeznek helyezni a hangsúlyt. A *Kinlódni ebben az országban* címmel megszervezett erdélyi anket és az arra alapozott vizsgálat elemzése szerint azonban ennek a megközelítésnek a sikerében maguk az érintettek is csak kisebb részben bíznak.²⁰ A kulturális antropológiai kutatások egyértelműen a lokális keretek közt általában komoly tradíciókkal rendelkező együttélési formák megújulási erejét hangsúlyozzák: a helyi közösségekben kialakult interetnikus milió helyi adottságaiból alakítja ki a helyi közösség az együttélés, az anyanyelv és a többségi nyelv használatának normáit.²¹

Az Unió határain belülre került, s ennek okán többé határon túlinak csak magyar nemzetállami csölátással tekinthető szomszéd országai magyar közösségek valóság-

gos – városi és rurális térbeli; tömb, vegyes és szórvány szerkezetű – élethelyzeti életszerű megközelítéseket feltételeznek. Kutatóktól, közösségformálóktól, vezetőktől és döntéshozóktól egyaránt. Az asszimiláció történeti előzményei, jelenlegi kulturális, politikai és gazdasági kontextusa a közeljövőben is meghatározó szerepet játszik a két- és többnyelvűség kialakulásában, a kettős kötődések, kettős és többes identitásformák kialakulásában, illetve a nyelv- és identitásváltásban. A változások, elmozdulások mérésére a nyelvi kompetenciák, a kétnyelvűség-típusok vizsgálata kínál alkalmat, lehetőséget. A nemzetiségi aktivitás különböző jelenségeinek számszerűsítése, s a belső döntések okainak feltárása, pl. az iskolaválasztás, a média és a politikai pártkínálat választása; a többségi közösség által kínált nyelvi, kulturális, politikai opciók elfogadásának vizsgálata az egymás mellett élő közösségek egymásra utaltságának, kölcsönös elfogadottságának feltérképezésére is módot adhat.

A strukturális, etnikai, identifikációs asszimiláció kihívásai a kisebbségi és különösen a szórvány magyar közösségek számára csak akkor jelenthetik a kiegyensúlyozott, kettős identitással, kétnyelvűséggel jellemezhető léhelyzetek kialakulását, megtartását, ha ahhoz sikerül az állami, regionális és lokális szinten olyan háttérrel, támogatást biztosítani, amely a kisebbségi és szórványközösségek létezésében értékörző és értéktermelő tényezőt lát. A nemzedékek váltakozása még az ilyen ideális környezetben is az esetek egyre nagyobb százalékában a nemzetiségváltás befejeződését, visszafordíthatatlan megtörténtét hozza magával. Ennek visszafordítására az egyházak fokozott aktivitása a szórványgondozás terén önmagában nem elegendő, kivált, ha csakis a lelet- és lélekmentésre koncentrálnak és a szórványrégiók többségi népességével való kapcsolatteremtéssel, a kialakult interetnikus viszonyokkal nem törődnek.

Az etnikai szórványok a felületes külső szemlélő számára akár láthatatlanná is válhatnak. Pedig jelenlétük vagy a teljes asszimiláció bekövetkezése utáni helyzetekben akár az emléküik is folyamatosan befolyásolja a lokális, regionális közösségek kulturális magatartását, szokásait, hagyományait.²² Az etnikai tisztogatások nyomán homogenizált vagy az 1970-1980-as években németek által elhagyott erdélyi, magyarországi, szlovákiai, bánági kistérségekben például máig megfigyelhető az építkezési és munkakultúrában, az ünnepi, temetkezési szokásokban a német tradíció jelenléte.

A kulturális kölcsönhatások, a közös kulturális tradíció lehet a szórványlét igazi aranytartaléka, kivált, ha sikerül lassan megszeliíteni, felelősségére rádöbenteni a 20. században megvadult és állva maradt nemzetállamokat. A különböző forrásokból táplálkozó etnikai csoportok közös kultúrája, eleve nyitott hagyományai, gyökeirei, értékrendje, működési kódjai közősek, ezért könnyebben elsajátíthatóak, jobban ellenállnak a különböző kisajátításoknak. Az etnikai hagyományok, előtörténetek még az olyan végletesen egyoldalú szituációkban is, mint amilyen a szórványhely-

zet, minden érintett csoport számára kedvező módon fel tudnak oldódni a közös lokális kultúra világában.

A lokális szinten kialakult együttélési modelleket, gyakorlatokat aligha pótolhatja bármilyen támogatáspolitikai formáció. Kivált, ha azok nem kiszámíthatóak, idény- és kampányjellegűek, s nem támaszkodnak a helyi kezdeményezésekre, hanem külső ötleteket próbálnak megvalósítani. Ezzel együtt alapos tényfeltárást követően, jól végiggondolt intézményfejlesztési logika mentén érdemes lesz a jövőben is foglalkozni azokkal a területekkel, régiókkal, helyzetekkel, ahol a kedvezőtlen folyamatokban nemcsak korrekciós lehetőségek, hanem interetnikus együttműködési perspektívák is kitapinthatóak.

Jegyzetek

- ¹ A kutatások legfrissebb, 5301 tételt feldolgozó bibliográfiai összegzését I. Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos: A moldvai csángók bibliográfiája. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- ² „A moldvai katolikusoknak – akiknek legnagyobb részét megalapozott érvek alapján tekintjük magyar származásúnak – ma már csak 43 százaléka (240 038 főből 103 543) él olyan településen, ahol még egyáltalán beszélnek magyarul. Sőt ez utóbbi települések mintegy százezer fős katolikus lakosságának jelentős része is nyelvileg teljesen elrománosodott, úgyhogy a Moldvában élő magyarul is beszélő csángók számát ma mintegy 62 ezer főben állapíthatjuk meg. Ez a moldvai katolikusoknak csak mintegy egynegyedét (25,8 százalékát) jelenti. Ez a szám mégis jelzi azt, hogy a moldvai csángóság egésze még nem veszítette el teljes mértékben anyanyelvét, mint ahogyan ez a legutóbbi román népszámlálásból (1992) kiténik.” A magyar csoport tehát nem a magyar anyanyelvűek, hanem a bármily csekély magyar nyelvismerettel még rendelkezők számát jelölte. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm>
- ³ „Belülről” ugyanis – azáltal, hogy a pusztinaiak vélekedése szerint nincs külön „román” meg „magyar” Isten – a nyelv maga irrelevánsá válik, nem az válik „lényegessé”, hogy Istenhez milyen nyelven imádkoznak. Ez az „egy Istenbe vetett hit” lehetővé teszi, hogy a pusztinaiak mint közösség „katolikusok” legyenek, anélkül, hogy közösségi szinten magukat „románoknak” vagy „magyarnak” kellene „identifikálniuk”. Boross Balázs: Kutatók, sztereotípiák és referenciarendszerek a moldvai csángó kultúrában, In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák, Balassi Kiadó, Budapest 2006. 149.
- ⁴ Itt csupán néhány példát említhetünk az elmúlt két évtized legfontosabb erdélyi szórványkutatásai közül. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, valamint az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) több kiemelkedően fontos kutatást, kiadványt szentelt a romániai magyar szórványkérdésnek. Az EME folyóiratának 62. kötete elsősorban a szórványkérdés történeti dimenzióját vizsgálta meg. Erdélyi Múzeum, 2000. 3–4. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/index.htm>; Az 1992-ben Temesvárott létrehozott Szórvány – Diaszpóra Alapítvány (<http://www.diasporatm.ro/index.php?szam=24&lang=hu>) vezetője, Bodó Barna szintén több kötetet, konferenciát, kutatást és tanulmányt szentelt a szórványkutatásnak. Ezek általánosítható tapasztalatairól, tanulságairól l. Bodó Barna: Szórványok kutatása, uo.: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m09bodo.htm>; Nyelvészeti megközelítésben l. Péntek János: Látélet a szórványhelyzet nyelvi következményei-

- ról. Uo. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m05pentek.htm>; A szórványosodási folyamat nyelvészeti, illetve dialektológiai szempontú vizsgálatára I. uő.: A magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában. MTA székfoglaló előadás, 2005. <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000883.pdf>; Itt kell megemlítenünk a kérdésről több könyvet is publikáló Vetési Lászlónak a Magyar Kisebbség szórványstratégiával foglalkozó 2000. 3. számában (<http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/index.htm>) közölt vitaindítóját. Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarok közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. Uo. 2000. 2. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>
- ⁵ A Magyarországgal szomszédos államok magyar kisebbségi közösségeiről átfogó körképet ad Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európáról 1989–2002. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003; Erdélyre vonatkozóan I. pl. Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk 2002. 2.; Uő.: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. Demográfia, 2002. 2–3; L. továbbá a Magyar Kisebbségnek az erdélyi magyarok demográfiai helyzetével foglalkozó számát. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0204/index.htm>
- ⁶ Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról. (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2006. A szórványkutatás eleméleti kérdéseiről ebben a kötetben I. különösen A. Gergely András: Szórvány, diszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. uo. 11–20; Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás, uo. 21–42; Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományos vizsgálatához. uo. 64–77; Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, uo. 78–91; A szórvány és diaszpóra fogalmának különbözőségeit, egymástól alapvető kritériumokban különböző kutatástörténeti kontextusát jól megvilágítja az MTA Kisebbségkutató Intézet kiadásában megjelent diaszpóra-kötet: Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. Ebből a kötetből a szórvány és diaszpóra fogalmának különbségére vonatkozóan I. pl. Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. uo. 9–24; Szabó Mátyás: A diaszpóra kutatás korlátai és lehetőségei. uo. 25–29; Cserján Károly: Magyar identitás Ausztriában, uo. 41–48.
- ⁷ Balogh, Balázs–Ilyés, Zoltán (eds.): Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- ⁸ Munkái közül I. pl. Vetési László: Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2001. A szórványmissziók jó áttekintését adja <http://www.korunk.org/konyvek/letoltkonyvek/vetesilaszo.pdf>; Uő.: Ne csüggedj el, kicsiny sereg. Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002.
- ⁹ Pomogáts Béla: Két és félmillió magyar szórványban, Kisebbségkutatás 2002. 2. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2002_02/cikk.php?id=1139
- ¹⁰ Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m
- ¹¹ Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához, Magyar Kisebbség 2000.3. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/m000301.html>
- ¹² „A magyar szórvány asszimilációja elsősorban globális összefüggésekbe illeszkedő természetes folyamat. Míg az etnikai alapú nemzeti eszme természetes örökösiként a klasszikus értelemben vett polgárság – többgenerációs, jelentősebb rurális kötődésekkel vagy társadalmi kapcsolatokkal nem rendelkező városiakok –, valamint az értelmiség és ezen csoportok befolyása alá került népes-

ség számára az asszimiláció veszteség, addig be kell látni, hogy az etnikailag vegyes területen élők többsége számára ez sikeres életstratégia. Az asszimiláció alapvetően nem tragikus esemény. A nyelvéhez, kultúrájához körmeszakadtáig ragaszkodó, tudatos ellenállást kifejtő egyéniség csak a kisebbség kisebbségének mítosza - és nemcsak Magyarországon.” Uo.

- ¹³ Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, Magyar Kisebbség 2002. 4.; Kiss Tamás (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben, Kriterion, Kolozsvár 2004, 181–185. Gyurgyík László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m 113–115., 145–147., 1167–168.
- ¹⁴ Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában, Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 16–20.
- ¹⁵ Vetési László: „Lélektől lélekig” misszió az erdélyi és a regáti szóránnyokban. „Egyházaink az ezredfordulón” c. konferencia előadása. www.unitarius.com/kermag/magvetok/001/001_34/2001_34_vetesislaszlo2.htm
- ¹⁶ „A törvényszerű és megállíthatatlan etnikai folyamatokkal nem kívánunk reménytelenül küzdeni. A természetes asszimilációnak megvannak a maga fájdalmas törvényszerűségei. Amivel nem lehet, azzal nem is szabad szembe szállni, a lehetetlennel értelmetlen küzdeni. A jogát senkinek sem vehetjük el, hogy ha úgy kívánja, történelmi folyamatok eredményeként, szabad döntésből is nyelvet, etnikumot és nemzetet váltson, és újat, a többségi környezetét válassza magának. Értelmetlen lenne amúgy is ez a küzdelem. De jaj nekünk, ha a szóránnyban élők ezt nem szabad döntésből, hanem a mi mulasztásainkból teszik. (...) Elvárjuk azt, hogy ne erőszak, ne az anyanemzet hanyagsága, hanem hogy ha erre sor kerül, a szabad döntés vezesse az egyént vagy néptörödéket abban, hogy mely nemzeteknek és mikor kívánja identitását átadni. (...) Itt az ideje, hogy alázatosan elfogadjuk a mieink mássá válását is, ha azok által, akik a mieink voltak, a békeiséget és közös értékeinket szolgáljuk.” Uo.
- ¹⁷ Ilyés Zoltán: Szóránnykutatás, szóránnyértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szóránnyközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. Magyar Tudomány 2005. 2. 148. www.matud.iif.hu/05feb/04.html A szóránny- és diaszpóra-fogalomnak mint elemzési kategóriáknak más típusú, angolszász kutatástörténeti problémáját vizsgálja Sik Endre (2000): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpóra-koncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról. MTA PTI–Migrációs Kutatóközpont, Budapest, 157–184.
- ¹⁸ Ilyés Zoltán: Szóránnykutatás, id. m. 155.
- ¹⁹ Nemzet-nemzetiség: Minden magyar felelős minden magyarért. Szóránnyors. Háromszék, 2007. március 24. <http://www.3szek.ro/nd.php?name=Oldal&id=40650>
- ²⁰ Salat Levente (szerk.): Kínlódni ebben az országban...? Anket a romániai magyarság megmaradásának feltételeiről. Scientia Kiadó. Kolozsvár 2002. <http://mek.oszk.hu/01700/01746/index.phtml>,
- ²¹ Bakó Boglárka (szerk.): Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében. (=Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Műhelytanulmányok), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.
- ²² Az etnikai határok és az identitás összefüggéseiről I. Corvesi, Daniel: Nationalism, Boundaries, and Violence. Millennium: Journal of International Studies. 1999. 3. 553–584; Hasligner, Peter (Red.): Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa. Frankfurt am Main 1999. 12–14; Ilyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrákutatásig. 9–15. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etncitási és az identitás kérdésköréből. III. Budapest 2004. 9–15; Keményfi Róbert: „...A magyar

Csete Örs

LESZ-E A SZÓRVÁNYNAK MAGYAR IDENTITÁSA 2020-BAN?

Közel nyolc esztendeje vagyok a határon túli oktatástámogatással foglalkozó Apáczai Közalapítvány operatív vezetője. Budapesti születésűnek lenni a határon túli ügyek kapcsán, Budapesten – legalábbis unikális helyzet. Forrásosztó magyarországi állami intézmény tisztségviselőjeként pedig úgy látom, az előadók között egyedül vagyok e teremben. Mondandóm megfogalmazása előtt ezt a két, sajátosan kisebbségi pozíciómat fontosnak vélem rögzíteni.

A konferencia alcímének második fele („tömb és szórvány”) a magyarországi közgondolkodásban nincs jelen: ezeket a kifejezéseket értjük, de nem használjuk, hiszen itt nincs miért használni. Ezért kifejezetten progresszívnek tartom Elnök Úr szándékát, figyelemfelkeltő témaválasztását. A konferencia alcímét a magam sajátos magyarországi és forrásszemléletű nézőpontjából azonban így szűkítem: lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban? Válaszom megfogalmazásához három olyan kérdésem át vezet az út, melyeket a határon túli magyar ügyek diskurzusában általában megkerülünk.

Az első kérdés így hangzik: érvényes-e még az a nemzetpolitikai megfogalmazás, miszerint a határon túlra irányuló magyarországi támogatás célja a „szülőföldön maradás elősegítése”? E kifejezés a rendszerváltozás után született, a Trianon-sokkra adott egyfajta „összmagyar válaszként”. Ez a megfogalmazás statikus magatartásformát vár el egy, az elmúlt 16 évben olyanná változott világban, amely a javak, a munkaerő dinamikájáról szól. Ezért én e megfogalmazást mára túlhaladottnak, anakronizmusnak tartom. Az újabb keletű „magyarként való boldogulás” megfogalmazás bár szívemnek tetsző, sajnos önámítás: a polgár nem azért marad meg a szülőföldjén, mert magyarként tud boldogulni, hanem azért, mert boldogulni tud – az ő nézőpontjából határozószó nélkül. Persze szeretnénk, ha magyar maradna, de nem biztos, hogy ez az ő legfontosabb szempontja. A határon túl élő magyarokkal kapcsolatos anyaországi nemzetpolitika céljaként az „élhetőbb szülőföld megteremtése” kifejezés használatát szerencsésebbnek, a kor realitásaihoz közelebb állónak vé-

lem. Az „élhetőbb szülőföld megteremtése” kifejezés egy olyan társadalmi-gazdasági környezet előmozdítására teszi a hangsúlyt, ahol érdemes élni, és – akár magyarként – boldogulni. Az általam készített Magyariskola Program vitája kapcsán, 256 határon túli oktatóval foglalkozó szakember, véleményformáló értelmiségi 60 százaléka az álláspontja is ez utóbbi kifejezést preferálta – a „szülőföldön maradás” ellenében.

A második kérdés: van-e Magyarországnak valamilyen, csak erre a 93 ezer négyzetkilométernyi területre érvényes érdeke a határon túl élő magyarok kapcsán? A határon túli magyarság kapcsán Magyarországnak mindig is politikai és gazdasági érdeke a magyarság jelenléte a szomszédos országokban. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a '90-es évek „önzetlen” támogatásait – a nemzetpolitikai cél módosulását követve – néhány éven belül egy újfajta szemléletű hozzájárulás váltja fel, amelynek fókuszában már Magyarország bizonyos újabb keletű érdekei is megjelennek. Előbb-utóbb visszaköszön a támogatáspolitikában, a konkrét projektekben, miszerint Magyarországnak ma már az is érdeke, hogy fogyatkozó aktív lakosságát, betöltetlen munkahelyeit, képzett, magyarul beszélő, itt letelepedő és gyermeket vállaló munkaerővel pótolja. Nem biztos, hogy valaki valaha kimondja, de tudjuk mindnyájan, hogy ez a szomszédos országok magyar népességéből oldható meg társadalmi-kulturális-földrajzi okok miatt a leginkább zökkenőmentesen.

A harmadik kérdés az előzőből következik: szabad-e Magyarországnak ezen érdekeit érvényesítenie a határon túli magyarság kapcsán? Egyrészt az európai uniós közös tagság magától is átrendezi a gazdasággal együtt a munkaerőpiacot. Másrészt a szomszédos országokból a jövőben is migráns lesz az, aki nem a szülőföldjén képzeli élhetőbbnek az életét. Ha Magyarország csak elszenvedi az őt hátrányára és előnyére egyaránt érintő migrációt, az amúgy is bekövetkező folyamatokat, és felismert érdekei ellenére semmit sem tesz, úgy lemond a befolyásolás lehetőségéről. Azonban a belső egyensúly fenntartására nem oly soká kitörési pontokat kell keresnie – ha nem másért, de a nyugdíjrendszer működtetésének kényszere miatt. Vagyis munkaerőre és adófizetőre van/lesz az országnak szüksége. Attól tartok, a kérdés nem az, hogy „szabad-e Magyarországnak önérdékeit érvényesítenie”, hanem az, hogy „mikor” és „hogyan” fogja azt megtenni. Ez tehát az a környezet, amely a demográfiai, munkaerőpiaci prognózisokból 2020-ig következtethető.

Míndezek fényében, egy nagyobb keretbe helyezve érdemes vizsgálni, hogy lesz-e a szórványak magyar identitása 2020-ban. Ezt megelőzően azonban néhány gondolat, hogy mi 2006-ban a szórványhelyzet.

A szakértők előtt ismert tény, hogy a szomszédos országokban – a demográfiai csökkenésen túl – évente ezerszámra veszítünk magyarokat a vegyes házasságokkal, a magyar oktatás elérhetetlenségével vagy versenyképtelen színvonalával és az elvándorlással. A városokban nagyszámú, magyarságában önmagára maradt ember

él, míg a falvakban évről évre újabb településeken temetik el az utolsó magyart. Egy-egy arra hivatott szerencsére megpróbálja itt-ott összegyűjteni, összefogni, menteni a szétszórt magyarságot. Ez az, ami látható. Ami nem látható, hogy bárhol is programszemléletű szórványgondozás-szórványmentés indult volna meg. Nem az egy-két évre kikínlódott ad hoc támogatások, és nem a helyi kijáróemberek vagy megszállottak vállalásai hiányoznak, hanem az országos hatókörű, nagyhatású, kiszámítható forrással megtámogatott, folyamatban lévő programok. Lássuk be, hogy a kisebbségi (netán szórvány-) oktatás sem az adott állam, sem az EU számára nem kifejezett fejlesztési prioritás. Attól tartok, ezekre egyedül – mert ugyan miért és honnan máshonnan? – csak Magyarországról lehet majd jelentős forráshoz jutni.

A mai Magyarország – olvasatomban – a gazdaságfejlesztést és az identitásörző kultúratámogatást tűzi zászlajára, amikor a határon túli támogatásokról megnyilatkozik. Az elképzelés elsősorban uniós kistérségi, illetve határ menti projekteket takar, nyilván szigorúan a gazdasági racionalitást figyelembe véve. A Magyarország érdekei mentén történő elmozdulás, a paradigmaváltás máris tapintható. Mindezen reálfolyamatokat tudomásul véve úgy látom, Magyarországnak és a szórványnak olyan, a határon túltra átnyúló fejlesztési stratégiára lenne szüksége, amely a gazdaságfejlesztés valamint a magyar nyelvű oktatás ügyét nem különálló szakágazatokként, hanem közös metszetben szemléli. Vagyis nemzetpolitikai szemszögből a határon túltra átnyúló magyarországi gazdaságfejlesztés egyaránt eszköze lehetne az élhetőbb szülőföld megteremtésének a határon túl, valamint a magyarországi szükségletek kielégítésének. Azonban hogyan lehet a folyamatok elszenvedése helyett azokat a szórványmentés, sőt: fejlesztés irányába befolyásolni? Melyek a konkrét teendők?

Első lépésként a fejlesztés a szórványgyermek elérésével, számbavételével és mozgatásával kezdődhet. Legfontosabb feladat, hogy a szórványban élő minden magyar gyermek számára biztosítani tudjuk a magyar óvoda, elemi iskola elérését. Ezzel együtt meg kell erősíteni az óvodák, elemi iskolák befogadóképességét, emelni kell oktatásuk minőségét. Támogatni kell a szórványmissziót vállaló azon magyar értelmiségieket, akik a gyermekek elérését, gondozását, sorsuk nyomon követését vállalják. Ennek érdekében mentorprogramot kell indítani minden szórványgyermek sorsának nyomon követésére. A régió gazdaságfejlesztése során támogatott vállalkozások köteles hozzájárulásával ennek anyagi alapjai biztosíthatóknak tűnnek.

Második és harmadik lépésként a fejlesztés a fiatalok összegyűjtésével, koncentrációjával folytatódhat. Az alapfokú oktatásból érkező gyermekeknek a jelenleginél jóval több bentlakásos szórványközpontt kellene létrehozni azokon a helyeken, ahol a középfokú magyar oktatás adott vagy kiépíthető. A középfokon szakképesítést szerző, tovább nem tanuló fiatalok számára a mentorprogram keretében a gazdaságfejlesztés tervezésével munkahely teremthető a szórványközpont településén

vagy a tömbben. (És a tömb alatt akár Magyarországot is értem.) A felsőoktatásban szakkollégiumi hálózatot kell létrehozni a nem magyar nyelvű felsőoktatás hagyományos központjaiban. A feladat ugyanaz, mint középfokon: munkahelyteremtés helyben vagy a tömbben. Szórványban tehát a gazdaságfejlesztés e központokra koncentrálódna.

A fejlesztés legmagasabb fokon a szórványmagyarok munkaerő-piaci orientálásával zárulhat. A felnőttképzés alkalmas arra, hogy mindazok, akik képzettség hiányában munkanélküliek, a piacon eladható szakképzettséget szerezzenek. A gazdaságfejlesztési támogatás jelentős feladata a magyar érdekeltségű felnőttképzési formák megerősítése. Alapvetően a szórványközpontok és a szakkollégiumi hálózat településeire koncentrált, az ottani igényekre alapozott, munkaerő-piaci szempontból alátámasztott projekteket kell a gazdaságfejlesztésben támogatni, hogy e központokban, ezek vonzáskörében élő magyarok munkaerő-piaci pozíciója, illetve az őket foglalkoztató intézmények, vállalkozások versenyképessége javuljon.

Lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban, amikor a ma hatévesei 20 évesek lesznek, szakmával rendelkeznek, vagy egyetemre járnak? Önmagában sem a kultúra, sem az oktatás nem teszi „élhetőbbé a szülőföldet”. Élhetőbb akkor lehet a szülőföld, sőt: magyarként akkor lehet boldogulni, ha kis magyar világok jönnek létre szerte a Kárpát-medencében. Erre rendkívüli esély, ha a magyarországi gazdaságfejlesztés a szórványügyet a profitszerzéssel közös metszetben kezeli, és ennek megfelelően cselekszik: ha így írja ki pályázatait, ha ezen az alapon dönt, és ha az úgynevezett üzleti tervben egyebek mellett ezt is számon kéri. Akkor Magyarország érdekei és a szórványban élő vagy onnan elszármazott, magyarnak maradt magyarok érdekei összeérnek.

Gereben Ferenc

A HATÁRON TÚLI MAGYAROK KULTURÁLIS IDENTITÁSA (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TÖMB- ÉS SZÓRVÁNYPOLYARORSÁGRA)

„**M**agyarnak lenni annyit jelent, mint magyarul cselekedni. Vagyis vállalni történelmünket, kultúránkat, hagyományunkat, nyelvünket, vallásunkat életünk minden pillanatában.” Ezt a nyilatkozatot egy 26 éves erdélyi ápolónő szájából hallottuk, amikor neki, és még sok társának, azt a kérdést tettük fel (azután, hogy kiderült, hogy egy nemzeti hovatartozását tudakoló kérdésre magyarul [is] mondta magát), hogy „mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”. A kérdések egy olyan kérdőíves felmérés során hangzottak el, amely az ezredforduló éveiben öt ország 250 településén csaknem 4000 személyre, a Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben, Vajdaságban és Magyarországon élő felnőtt korú magyarok 500-1000 fős reprezentatív mintáira terjedt ki. A vizsgálat a nemzeti, kulturális és – Tomka Miklós kérdéseivel – a vallási identitástudat témaköreit célozta meg. A felmérés-sorozat eredményeinek összehasonlító elemzésére egy nemrég megjelent kötetben tettem kísérletet (Gereben, 2005.), az alábbiakban csak a kulturális identitás részét képező nyelvhasználati, valamint az olvasási szokásokkal kapcsolatos legfontosabb tanulságokat szeretném ismertetni.

Természetesen a fiatal erdélyi nő fenti válasza csak egyféle válasz volt s sokféle közül. Akadtak (főleg Magyarországon) semmiféle identitást nem vállaló, magyarságukat nyűgös teherként vagy közömbös egykedvűséggel, illetve természetes, magától értetődő adottságként viselő, de büszkeséget hangsúlyozó, és a nemzetségük megtartásáért feladatokat, küzdelmet is vállaló és még más típusú feleletek is. A magyar nemzeti közösségek identitástudatának immár bő másfél évtizede folytatott – kérdőíves és interjú, nyitott és zárt kérdésekkel egyaránt operáló, az identitás számos dimenziójára kiterjedő, és feldolgozási módszereiben is változatos – kutatásának visszatérő tapasztalata szerint a Kárpát-medence határon túli magyar közösségeinek azonosság-tudata három fő pillérrre: a pozitív érzelmekre, a különböző intenzitású vállalástudatra, valamint közösnek érzett kulturális javakra támaszkodik; mégpedig úgy, hogy a három pillér közül a „primus inter pares” szerepét a szélesen

értelmezett kultúra tölti be (Gereben,1999; 2005; Gereben–Tomka,2000). Vizsgálataink az ezredfordulóig nyomon tudtak követni bizonyos változási tendenciákat, az egyes „pillérek” közötti tehereloszlás módosulásait is: a kilencvenes években – határon túl – csökkent az emocionális és növekedett a kulturális elemek jelentősége. (A feltételezhetően tovább folytatódó változások kipuhatólására újabb vizsgálatok kellenének.)

S ha már – rövidségre törekedvén – az előrebocsátott összegző kijelentéseknél tartunk, állást kell foglalnom a különböző országokban élő magyarság identitás-szerkezeteinek azonossága versus szétfejlődése tárgyában is. A jelzett felmérési eredmények azt a tényt erősítik meg, hogy a különböző nemzettestek identitásváltozatai – a sokszor nem is kicsi különbségek ellenére – sok egységes, illetve erősen hasonlós vonást őriznek, s a különbségek inkább a Magyarország határain inneni és az azokon túli területek, vagyis az országos értelemben vett többségi és kisebbségi lét között mutatkoznak. Nevezetesen a határon túliak identitástudata markánsabbnak, tudatosabbnak, jövőképe optimistábbnak tűnik a magyarországinál; az utóbbi viszont egyfelől közömbösebbnek, másfelől érzelmvezéreltebbnek mutatkozik a határon túliakénál. Továbbá minden felmérésünk egyértelmű és visszatérő tapasztalata az anyanyelv kiemelt szerepe az identifikációs tényezők sorában. Ez indokolja, hogy elsőként a kisebbségi nyelvhasználattal foglalkozunk.

Az anyanyelv szerepe

Előre kell bocsátanunk, hogy konkrét vizsgálati terepünkön, a környező országok magyarul beszélő vidékein a kisebbségi beszélők alapvetően kétnyelvűnek tekinthetők, még akkor is, ha kisebb-nagyobb hányaduk domináns módon anyanyelvén éli is az életét. Hogy ezek a gyakorlatilag egynyelvű emberek miért tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek, annak indoklását Lansztyák István így adja meg: „Egyrészt azért, mert e két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, hogy milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelvvaltozatot beszélik, mert azt sajátították el anyanyelvként.” (Lansztyák, 1998:77.)

A kétnyelvűség világszerte korántsem számít elszigetelt jelenségnek, egyes vélemények szerint az emberiség többségére kiterjed (Bartha, 1998:18). Az is kétségtelen, hogy az anyanyelven kívüli más nyelvek ismerete bővíti az ember látókörét, empatikusabbá teheti másfajta kultúrák, eltérő identitások és mentalitások iránt. (Ezt a szakirodalom [Göncz 1985; Kiss J. 1995; Bartha, 1999 stb.] mellett az ismert közmondás is megtámogatja: „ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy”). Ugyanakkor a határon túli magyarság nyelvi helyzetének ezt a nem természetes fejlődéssel, hanem határ-áthelyezésekkel létrejött változatát Péntek János „egyoldalú, függő,

aszimmetrikus kényszerkétnyelvűségnek” nevezi (Péntek, 1996:36), másutt pedig így jellemzi: „a kisebbségi kétnyelvűség olyan, jellegzetesen aszimmetrikus típusa a kollektív kétnyelvűségnek, amelyben kisebb vagy nagyobb mértékben mindig érvényesül a kényszer és a tiltás motívuma. [...] Azaz az erő és a hatalom határozza meg a két nyelv viszonyát.” (Péntek, 2001:178–179.) Természetesen a kisebbségi nyelvnek ez a kényszerek által vezérelt jellege sokkal áttételesebben, megszürtében érvényesül olyan helyeken, ahol a kisebbség tömbszerűen, tehát lokális többségben él, és sokkal direktebb módon szórványhelyzetben. (Felméréseink során a vizsgált településen a magyar lakosság 30%-nál alacsonyabb arányát tekintettük szórványhelyzetnek.) Az erősen aszimmetrikus helyzetbe kerülő kisebbségi nyelv fő veszélye, hogy instabillá válik, erodálódik és végső soron a nyelvcsere felé sodródik.

Az 1. táblázat a kisebbségi magyarság nyelvhasználatának legfontosabb adatait mutatja be. Elsőként a magyar anyanyelvűek felméréseink során tapasztalt önbevallásos arányszámaival ismerkedhetünk meg. A táblázatban szereplő anyanyelvi adatokat azokat a kérdezetteket foglalják magukban, akik egyértelműen (és kizárólag) a magyar nyelvet jelölték meg anyanyelvékként. Ha ehhez hozzászámítjuk a „vegyes” kategóriát, tehát azokat, akik a magyart egy, a többségi nyelvvel együtt jelölték meg anyanyelvékként, akkor lényegében mindenütt 99%-os eredményt kapunk. Úgy tapasztaltuk, hogy a nemzeti azonosságtudat az anyanyelvnél valamelyest „puhább”, képlékenyebb fogalom: a kifejezett magyar identitás (a kettős identitást most nem számítva) vállalása minden vizsgált országban valamivel alacsonyabb arányban fordult elő (Gereben, 2005:37), mint a magyar anyanyelv egyértelmű (kizárólagos) választása.¹ Vagyis az anyanyelvet a válaszadók még mindig inkább adottságnak tekintik, míg az identitást egyre inkább vállalás dolgának tartják.

Az 1. táblázat szerint a határon túli házaspár interjúalanyok mintegy 10-14%-a nyilatkozott úgy, hogy házastársa nem magyar anyanyelvű, vagyis hogy nyelvileg vegyes házasságban él. Ez a válaszadóknak mintegy 5-10%-át tette ki. (A vegyes házasságok aránya bizonyára magasabb lett volna, ha az asszimilálódás útjára lépett személyeket – akik egy magyar nyelvű kérdőívre esetleg már nem szívesen választottak – a realitásokhoz közelebb álló arányban sikerült volna bevonni felmérésünkbe.)² A vegyes házasságok – kereszt tábláink országról országra következetesen érvényesülő tanúsága szerint – elsősorban a magasabb (és többnyire nem anyanyelvi) iskolázottság társadalmi talaján, valamint olyan (50 ezer lakosnál nagyobb) városokban mutathatók ki, ahol a magyarság a lakosságnak alacsony (30%-nál kisebb) hányadát teszi ki. Ebből az is következik, hogy az esetek túlnyomó többségét jelentő nyelvileg homogén házasságokkal leginkább az alacsonyabb iskolázottságú rétegekben, falusi közegben és a tömbmagyar vidékeken találkozunk.

1. sz. táblázat Magyar nemzetiségű felnőtt népesség anyanyelvvel, illetve „hétköznapi” nyelv választással kapcsolatos százalékos adatai négy országban (1998–2000)

Nyelv választás	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1998	Szerbia (Vajdaság) 2000
Anyanyelve: magyar	93	92	98	95
Házastárs: nem magyar anyanyelvű (a házások százalékában)	14	14	10	13
<i>Iskolai tannyelv</i>				
– végig magyarul tanult	57	52	55	62
– vegyes tannyelv	35	32	41	35
– végig többségi nyelven	8	16	4	3
Végig magyarul tanult:				
– a legfeljebb általános (alap)iskolát végzettek közül	76	77	73	80
– a legfeljebb szakiskolát végzettek közül	31	17	40	64
– a legfeljebb érettségizettek közül	48	52	50	51
– a diplomások közül	22	6	31	33
<i>Hétköznapi nyelvhasználat</i>				
Kizárólag v. főleg magyarul szoktak beszélni:				
– családi körben	92	90	96	92
– baráti körben	75	79	83	68
– munkahelyen	49	50	51	43
– vásárlás közben	52	34	44	35
– hatóság előtt	22	22	24	11
<i>A hétköznapi nyelvhasználat összevont mutatója</i>				
– erősen anyanyelv-domináns nyelv- használat	24	17	20	8
– anyanyelv-domináns nyelvhasználat	28	31	20	17
– vegyes nyelvhasználat	36	44	50	70
– többségi nyelv dominanciája	12	8	10	5
<i>Az utóbbi év könyvolvasmányainak legalább 90%-a magyar nyelvű (a könyvolvasók százalékában)</i>	67	82	77	78

Az iskolai tannyelvre vonatkozó adatok arról vallanak, hogy a kisebbségi magyar társadalmak mintegy 50-60%-áról mondható el, hogy az általuk elvégzett iskolatípusok minden osztályában anyanyelven tanulhattak. Felméréseink szerint (legalábbis választadóink körében) meglehetősen alacsony (általában 10%-on belüli) volt azok aránya, akik teljes egészében a többségi nép nyelvén iskoláztak – ismét Kárpátalja a kivétel, ahol ezek aránya elérte a 16%-ot. Természetesen a különböző végzettségű

csoportok erősen eltérő eséllyel él(het)tek az anyanyelvű tanulmányok lehetőségével. Leginkább (mintegy 75-80%-ban) azok, akik csak alap vagy általános iskolát végeztek, majd a legfőbb érettségizettek, akiknek körülbelül fele járt végig magyar tannyelvű iskolába, s végül a diplomások, akiknek csak egyötöde-egyharmada (Kárpátalján csak 6%-a!) vált magyar nyelven értelmiségivé. Bár az ezredfordulóra – a kilencvenes évek első éveire képest – javult a végig anyanyelven tanuló diplomások aránya (mint ahogy javult a magyar nyelvű felsőoktatás határon túli helyzete is), a szükségletekhez (és a többségi népekhez) viszonyítva azonban még jelentős az elmaradás.

Az elejétől végig anyanyelven való tanulással – mind a négy környező országban – leginkább az alacsonyabb iskolázott idősebb (60 éven felüli) korosztályokban, a kisebb (és erősen magyar többségű) településeken, valamint visszatérően (bár a két változó között inkább csak indirekt kapcsolatot feltételezhetünk) az önmagukat kifejezetten vallásosnak vallók között találkoztunk. A vegyes (illetve többségi) tannyelv főleg a közép korosztályokban, a nagyobb városokban és a szórványvidékeken volt jellemző. A múltbeli (hiszen felnőtt kérdeztjeink ifjúkori élményeiről volt szó) anyanyelvi iskolázási lehetőségek – nem nagy különbségekkel – a Vajdaságban tűntek a legjobbnak, és Kárpátalján a legrosszabbnak. Az anyanyelvi iskolázottság átlagosnál alacsonyabb kárpátaljai mutatói minden bizonnyal a szovjetunióbeli korszak erős „internacionalizáló” törekvéseivel magyarázhatóak (Orosz, 1992; Cserniczkó, 1995; Orosz, 2000).

A hétköznapi életvitel öt fontos – szűkebb és tágabb nyilvánosságú – színterére vonatkozóan kérdeztük meg, hogy melyik nyelvet (a többségit vagy a kisebbségit) szokta-e inkább használni az interjúalany vagy esetleg egyformán mindkettőt. A válaszokból (lásd ugyancsak az 1. táblázatot) az derült ki, hogy a vizsgált országokban a magyar családok domináns nyelve túlnyomó többségben az anyanyelv, és ez – többé-kevésbé – még a baráti körre is elmondható. (Egykori) munkahelyén a válaszadónak már csak mintegy fele szokott túlnyomórészt magyarul kommunikálni, üzletben, piacon már csak 30-40%-a (a Felvidéken fele) és a hatóságok előtt pedig csak körülbelül egynegyede-egyötöde (Vajdaságban mindössze egytizede). Vagyis a közép-európai magyar kisebbségek anyanyelve inkább csak a társadalmi élet intímabb szféráiban: a családi és a baráti körben örvendő széleskörű használatnak; a nyilvánosság tágabb fórumain, s főleg a hivatalokban már jórészt háttérbe szorul.

A hétköznapi nyelvhasználati helyszínek nyelvválasztási adatai alapján készültek azok az összevont mutatók, amelyek a táblázat alsó felében láthatók. Ezek azt fejezik ki, hogy az említett színterek többségében melyik nyelv kap domináns szerepet. Az erős anyanyelvi dominancia jelen esetben azt jelenti, hogy a kérdezt mind az öt helyszínen jórészt anyanyelvén tud kommunikálni, vagyis hogy élete teljes vertikumát jobbra anyanyelvén éli. Ez az anyaországi nyelvhasználati helyzetet közelítő állapot a kisebbségi magyar társadalmaknak mindössze körülbelül egyötödét jel-

lemzi, a Vajdaságban (ahol a hétköznapi anyanyelvhasználati mutatók rendre a legalacsonyabbak voltak) nem éri el a 10%-ot sem. A nyelvhasználati szinterek többségében (de nem valamennyiben) érvényesülő anyanyelv-domináns szituáció újabb 20-30%-nyi kérdezettet jellemez. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence kisebbségi magyar társadalmainak (közel) fele (a Vajdaságban csak egynegyede) többnyire anyanyelvén éli az életét. A másik oldalon viszont a többségi nyelv (legalább három szintéren) domináns használata is megjelenik, egyelőre mintáink körülbelül egytizedére érvényesen. Közül pedig a – széles sávban (egy-egy minta 40-70%-ára kiterjedően) – a kétnyelvűség többé-kevésbé kiegyensúlyozott arányával találkozunk, egy olyanfajta állapot aleseteivel, amelyet a szociolingvisztika nyelvén (mennyiségi értelemben vett) balansz kétnyelvűségnek nevezhetünk, annak hangsúlyozásával, hogy ez a kiegyensúlyozottság itt erősen viszonylagos fogalomként kezelendő.³

Jelenlegi anyanyelvhasználati lehetőségeik tekintetében a vajdaságiak tűnnek a leghátrányosabb helyzetűnek a négy vizsgált szomszédos ország magyarsága közül. (A vajdasági anyanyelvhasználat lehetőségei érzékelhetően romlottak a kilencvenes évek elejéhez képest is.) A másik három határon túli vizsgálati csoport közel azonos nyelvhasználati arculatot mutat, csak az erdélyi magyarok a szűkebb körű (családi, baráti), a felvidékiek pedig a vásárlási színhelyek anyanyelvűségében aktívabbak valamelyest a többinél.

A könyvolvasás nyelvéről majd a későbbiekben még szólni fogunk, most csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a kisebbségi könyvolvasók túlnyomó többsége dominánsan anyanyelvű olvasónak tekinthető. Az anyanyelvhasználat társadalmi hátterét kutatva az anyanyelv esélyeit az egyes rétegek szempontjából nagyon különbözőnek, s az egész jelenséget nagyon ellentmondásosnak találtuk. Fejezetünk elején – a szakirodalom megállapításai nyomán – a bilingvizmus pozitív vonásait, látóköri- és ismeretbővítő, más kultúrák megértését elősegítő hatását hangsúlyoztuk. Majd a kisebbségi kétnyelvűség nagy teherterheléséről, kényszer vezérelte és jobbára aszimmetrikus jellegéről is szólnunk kellett, s arról a tényről is, hogy a kisebbségi anyanyelv sok esetben a társadalmi nyilvánosság legszűkebb belső köreiből kénytelen visszavonulni. Ugyanakkor a kétnyelvűségnek a többségi nyelv számára jelentős (esetleg domináns) szerepet biztosító formáival olyan társadalmi rétegekben és közegekben találkoztunk (fiatalabb korosztályok, magasabb iskolázottságúak és státuszúak, a nagyobb városok és a szórványvidékek lakosai stb.), akik leginkább vannak kitéve az asszimilációs (és migrációs) csábításoknak. E rétegek körében fordulnak elő a legnagyobb eséllyel és egyre nagyobb arányban a vegyes házasságok, amelyek önmagukban is a nyelv- és identitáscsere kovácsai. Főleg a (nagy) városok és a szórványvidékek kisebbségi lakosai számítanak veszélyeztetettnek: ezeknek magyar népsége – a népszámlálások által mért általános népességcsökkenés köze-

gében (Gyurgyík–Sebők, 2003) – sokkal gyorsabban fogy, mint a falvakban és a tömbmagyar vidékeken. (Kiss T., 2003; Szilágyi N., 2002)

A falvak (és kisebb városok) magyar társadalma – ha nem él szórványban vagy erős lokális kisebbségben – jó eséllyel egy egészen más nyelvi szituáció: az anyanyelvi dominancia részese lehet, vagyis jórészt anyanyelvén élheti az életét. Tegyük hozzá, hogy az átlagosnál idősebb és alacsonyabban iskolázott, a modernizációs folyamatok által kevésbé érintett társadalmi csoportokról van szó, amelyek ugyanakkor élvezik a primér „face to face” közösségeknek az anyanyelv megőrzésére különösen alkalmas „fészek-meleg”, családias légkörét, kommunikációs közvetlenségét. (Bartha, 1999: 139; Péntek, 2001: 171)

Az ellentmondás alapmodellje szerint tehát a kisebb és tömbszerűen magyarul lakta települések tendenciaszerűen alacsonyabb szintű civilizációs viszonyai (amelyekkel általában együtt jár a munkaerőpiac, az egészségügyi ellátás stb. korlátozottabb lehetősége is) a vallásosságot, egyházakhoz kötődést is magába foglaló hagyományos értékeivel támogató közeget jelentenek a kisebbségi anyanyelv számára; míg a fejlettebb, urbanizáltabb, jobb munka- és ellátási lehetőségeket nyújtó kétnyelvű (nagy)városi közeg – a maga modernizációs vívmányai mellett – hajlamos arra, hogy háttérbe szorítsa a kisebbségi nyelvet és identitást.

Könyvolvasás és az olvasmányok nyelve

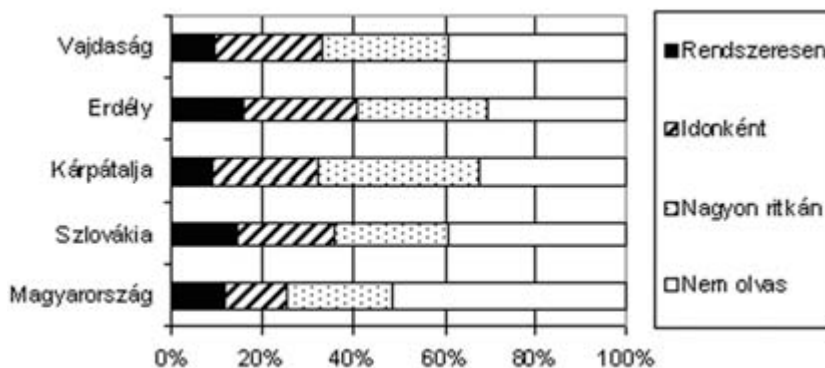
Az olvasás nemcsak egy az úgynevezett szabadidős tevékenységek közül, hanem ki-tüntetett, mondhatni szimbolikus szereppel rendelkező cselekedet, s az anyanyelvi kultúra legfőbb gyakorlóterepe. Különleges vonása nem merül ki abban, hogy nehezen képzelhető el „háttértevékenységként” (mint a rádióhallgatás és televíziózás vagy akár a zenehallgatás), hanem főleg abban az értékegyüttesben ölt testet, amelyet a „fontos dolgok” széles választékából magához vonz. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a gyakori és esztétikai értékekre koncentráló könyvolvasás – szociológiai értelemben – tendenciaszerűen együtt jár a harmonikus, kreatív, az embertársaira, más értékorientált kulturális tevékenységekre és információkra egyaránt nyitott, toleráns személyiségvonásokkal (Gereben, 1998:67–83).

A 2000-ben végzett magyarországi felmérés – 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest – jelentős visszaesést tapasztalt: a 18 éven felüli könyvolvasók (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64%-ról 49%-ra, az úgynevezett rendszeresen (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent. A legújabb (2005 őszi) adatok pedig az olvasók arányának további csökkenéséről vallanak (Nagy A.–Péterfi, 2006.)

1998 és 2000 közötti felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt magyarok 65-70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig

60-60%-át – tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). A rendszeres olvasók aránya határon túl és Magyarországon egyaránt 10-15 % között mozgott, az alsó küszöböt Kárpátalja és Vajdaság, a felsőt Felvidék és Erdély mérte ki. Sajátos módon: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás mutatkozott, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben, nem is beszélve az anyaországról, amely a Kárpát-medence magyarságának leggyengébb olvasási teljesítményét nyújtja (lásd 1. sz. ábra).

1. ábra. A könyvolvasás gyakorisága öt ország felnőtt magyar népességének százalékában

Bonyolítja a helyzetet, ha visszatekintünk a múltba: a magyarországi olvasáskultúra pozitív korszakai – talán az ötvenes évek második fele, de felmérési adatokkal is bizonyíthatóan a hatvanas évek első fele – kifejezetten diktatórikus esztendők voltak. A diktatúrák lebontásával elnyert szabadság azonban nem eredményezett magasabb kulturális nívót – és ezt nemcsak az olvasás mennyiségi adatai, hanem az olvasás (és az olvasmányok) minőségét firtató kérdésekre adott válaszok is bizonyítják. Mielőtt azonban ez utóbbi kérdésre rátérnénk, vizsgáljuk meg, milyen nyelven olvasnak a határon túli magyarok.

A szlovákiai magyarok körében „csak” kétharmados volt azoknak az olvasóknak az aránya, akik túlnyomó többségben (olvasmányaik 91-100%-ában) magyar nyelvű könyvet olvastak az elmúlt évben, míg a többi határon túli közösségben ezek aránya 80% körül mozgott, vagyis úgy tűnik, hogy a szlovákiai magyarok olvassák a legtöbb nem magyar nyelvű könyvet. Kiegészítőleg megjegyezzük, hogy egy 2000. évi, a 18 éven felüli kolozsvári magyarságot reprezentáló felmérés az ott élő felnőtt magyarok éves olvasmányainak 85%-át találta magyar nyelvűnek, 13%-át románnak és 2%-nyi olvasmány pedig egyéb nyelvű volt (Miklós–Kiss 2000: 26).

Visszatekintve a kilencvenes évek első felében végzett vizsgálatainkra, a magyar nyelvű olvasmányok nagyon hasonló arányszámaival találkoztunk akkor is, csak a vajdasági magyarok növelték azóta érzékelhető mértékben anyanyelvű olvasmányaik arányát. (Gereben 1999:198). Nem változtak az alapvető tendenciák sem: az olvasmányok nyelvi összetétele a diplomások és a szórványhelyzetben élők körében hajlamos leginkább eltolódni a többségi nép nyelve felé, míg az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban és a tömbmagyar vidékeken élők között tetőzik a magyar nyelvű olvasmányok aránya. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségi magyar értelmiség zöme a többségi nép nyelvén olvas: 70-75%-uk (Szlovákiában 60%-uk) így is túlnyomórészt magyarul olvassa éves olvasmányanyagát.

A szórvány esetében visszatérő tapasztalatunk volt, hogy az ott élők többet olvasnak a tömbmagyar vidékek olvasóinál. Ennek a nagyobb olvasmány mennyiségnek viszont kisebb hányada magyar nyelvű, mint ott, ahol a magyarság túlnyomó többségben él. Itt is elmondható, hogy ez a kisebb hányad relatív természetű: a szórványban élő könyvolvasóknak a többsége (mintegy 55-65% -a) ugyanis túlnyomórészt mégis magyar nyelvű könyvek olvasója. Ugyanis ugyanazt állapíthatjuk meg, mint amit a 90-es évek elején tapasztaltunk: a szórványnépesség (tömbmagyar vidékekhez viszonyított) nagyobb olvasási gyakorisága nem okvetlenül jelent több magyar olvasmányt, de több magyar, mint nem magyar olvasmányt jelent

Az olvasmányok nyelvét – a nyelvhasználat egyéb színtereivel összevetve – azt tapasztaljuk, hogy a nyelvválasztási szokások erősen kapcsolódnak egymáshoz: az olvasmányok elsősorban azok körében magyar nyelvűek, akik az iskoláikat is (végig) magyar nyelven végezték, és a hétköznapi élet különböző színterein is anyanyelv-domináns kétnyelvűségben élnek. A „vegyes” tannyelv többnyire a magyar olvasmányok szerényebb (51-90%-os) többségét indukálja, a (végig) többségi nép nyelvén elvégzett iskola pedig a nem magyar olvasmányok dominanciáját segíti elő.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az olvasás gyakoriságának van-e kapcsolata az olvasmányok nyelvének megválasztásával, és figyelemreméltó eredményre jutottunk. Azt tapasztaltuk, hogy az éves olvasmányanyag túlnyomó többségére kiterjedő anyanyelvi dominancia inkább a ritkábban olvasókra jellemző, míg a magyar könyvek szolidabb többségi aránya (51-90%) főleg a rendszeres könyvolvasók körében fordult elő. Tehát az olvasmányok többnyelvűsége kedvez a gyakoribb könyvolvasásnak (és fordítva), egészen addig a mértékig, amíg az idegen nyelv az anyanyelvet nem kezdi háttérbe szorítani. (A magyar nyelvű olvasmányok 26-50%-os, s főleg a 25% alatti kategóriája már ismét gyengébb olvasási teljesítménnyel járt együtt!) Vagyis a kisebbségi magyar olvasáskultúrára nem a „tisztá” nyelvhasználati formák hatnak termékenyítőleg, hanem az anyanyelv-domináns, de a más nyelvek által közvetített (szakmai és kulturális) értékekre is nyitott beállítódás. Ez a másik nyelv a kisebbségben élő magyarság esetében sokszor (de nem kizárólag) az állam többségi nyelvét jelenti. Az összefüggés többségi helyzetben, például Magyarországon is

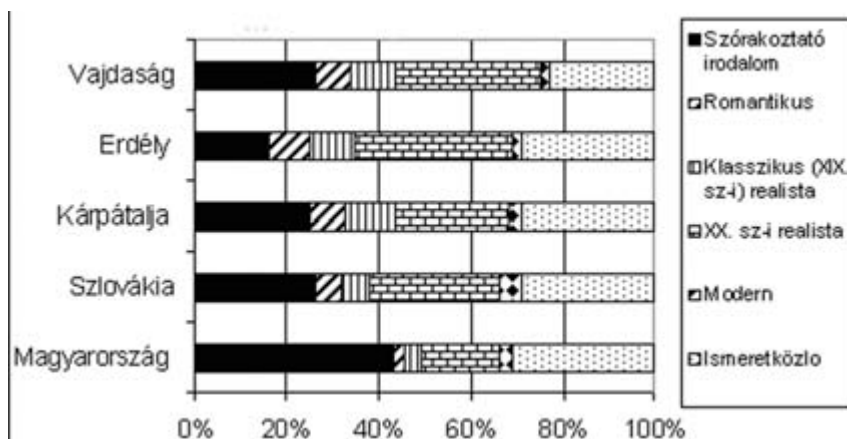
működik: a magyaron kívül más nyelvet is ismerők lényegesen nagyobb arányban bizonyultak könyvolvasónak, azon belül rendszeres olvasónak, mint a csupán egy nyelven olvasók (Gereben, 1998:54)

Mit olvasnak?

Az olvasás minőségi mutatói – a hagyományos értelemben vett esztétikai-kulturális értékek tekintetében – az anyaországban legalább olyan mértékű visszaesést sejtetnek, mint a már említett mennyiségi adatok. Magyarországon az utóbbi másfél-két évtized alatt a legutóbbi olvasmányok között a 20. századinál régebbi (romantikus és realista) klasszikus irodalom aránya jelentősen csökkent, a szórakoztató („lektúr”, „bestseller” stb.) irodalom aránya pedig megnőtt. Fokozatosan emelkedett az elolvasott ismeretközlő művekaránya is.

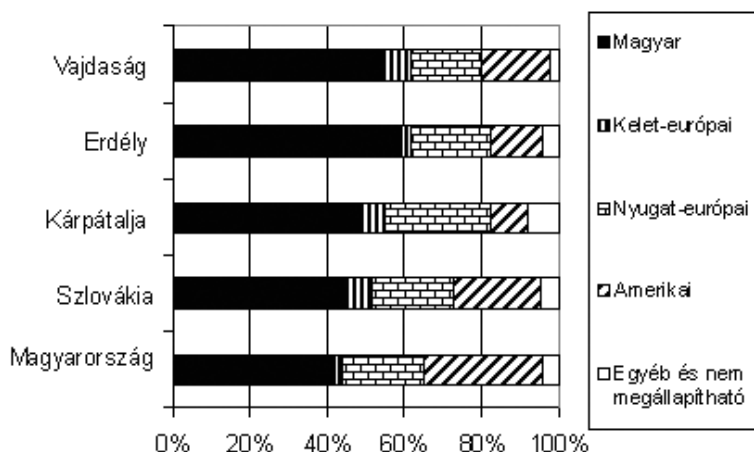
Ha a magyarországi adatokat összevetjük a határon túliakkal (lásd 2. ábra), az összehasonlításból az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a kommercialitásokat pedig Magyarországon preferálják. (A non fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés.) Tehát a kisebbségben élők körében kedveltebb az értékesebb irodalom és erősebb a hagyományőrző attitűd. Ugyanakkor az is tény, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2002-es, a székelyföldi Zetelakán végzett reprezentatív vizsgálata a korábbi erdélyi adatokhoz képest a realista klasszikus irodalom olvasásának visszaesését és a szórakoztató irodalom jelentős előretörését tapasztalta (Éhmann, 2004:12).

2. ábra. A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek stílusa-jellege szerint öt ország felnőtt magyar könyvolvasójának százalékában

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti 1985-ös és 2000-es magyarországi megoszlása a magyar szerzők kategóriájában és a (nyugat- és kelet-európai szerzők körében csökkenést, az amerikai (túlnyomórészt USA-beli) szerzők esetében viszont jelentős növekedést (7%-ról 31%-ra) mutatott. A 4. ábra azt tanúsítja, hogy határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint 2000-ben az anyaországban; az amerikai szerzőké viszont alacsonyabb, mint Magyarországon. Vagyis határon túl jobban ragaszkodnak a hagyományos értékhez és a nemzeti irodalomhoz, és egyelőre nem, vagy csak lassabban és fékezetten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódási és amerikanizálódási tendenciát.

3. ábra. A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek szerzőinek nemzetisége szerint öt ország felnőtt magyar könyv olvasóinak százalékában

A legolvasottabb szerzők

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerzőkkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődésben lezajlott változási tendenciákat. A magyarországi – több évtizeden végigvonuló – olvasmánylisták elemzésétől most eltekintünk, de álljon itt a határon túli vizsgálatokkal egyidős, 2000-ben készült felmérés legolvasottabb szerzőinek 10 fős élmezőnye: D. Steel, R. Cook, Lőrincz L. László, Jókai Mór, Moldova György, W. Smith, V. Fable, Courths-Mahler, Dallos S., S. King.

A határon túl az ezredfordulón még mindenütt Jókai vezetett az olvasottságban, és bár a szórakoztató irodalom jelenléte is jól érzékelhető, a nemzeti klasszikusok „aranycsapata” szinte mindenütt (főleg Erdélyben) felvonult. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kaptak a régió saját írói is. Ehhez azonban hozzá kell tennünk

azt a néhány évvel későbbi tapasztalatot, mely szerint 2002 nyarán a székelyföldi Zetelakán a legolvasottabb írónak immár – az egy hajszállal Wass Albertet, Jókait és Gárdonyit is megelőző – Danielle Steelt találtuk (Éhmann, 2004:11).

2. táblázat. A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében

Sor-szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth K.	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő J.	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

Megfigyeléseink kiterjedtek az olvasói érdeklődés és ízlés több más mutatójára is, így a kedvenc írók számbavételére, az (egykori) nagy olvasmányélményekre (minden ország magyar olvasói körében az Egri csillagok vezette a listát A köszívű ember fiait és Az arany ember előtt), ezeknek részletesebb ismertetésére (lásd: Gereben 2005:129–142) itt most nem térünk ki. Egyébként minden összevetésből az derült ki, hogy a határon kívüli régiók felnőtt magyar népességének olvasáskultúrája – bár a romlás jegyei ott is megfigyelhetők – értékorientáltabb és hagyományőrzőbb, mint a magyarországi könyv olvasóké. Ezt az érték- és hagyományőrző attitűdöt a szórványokban általában erősebbnek találtuk, mint a tömbmagyar területeken, vagyis (főleg a vidéki) szórványokban általában valamelyest jobban kedvelték a klasszikus és romantikus irodalmat, és valamelyest kevésbé a lektűröket és bestsellereket, mint a tömbökben. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy ez a tendencia az ezredforduló idejére mintha gyengült volna a kilencvenes évek elejéhez képest.

Összegzés

A globalizáció térhódítása, az értékrend immár évtizedek óta tartó eltolódása az anyagi javak, a haszonelvűség és az önérvényesítés irányába az ezredforduló táján a magyarországi olvasáskultúrában – a kommercializálódás és a prakticzálódás jegyében – új korszakot hoztak. A Kárpát-medence Magyarországon kívül élő magyar kisebbségei egyelőre még többé-kevésbé ellenállnak e tendenciáknak, ebben tradicionálisabb értékrendjük és életmódjuk, valamint – kisebbségi helyzetükből adódóan – a kultúra és az anyanyelv erős identifikáló hatása egyaránt szerepet játszik, de körükben is jól érzékelhetők már bizonyos erőziónstendenciák.

A szórványhelyzet (felméréseink során a kisebbségnek a lakosság 30 százalékánál kisebb aránya), és főleg annak nagyvárosi formája egyfelől a művelődésszociológus számára is olyan szituációnak mutatkozott, amely a kisebbségi iskolázás, anyanyelv és az anyanyelvi kultúra visszaszorulását, végső soron a nyelvcsereét és az asszimilációt segíti elő. Másfelől azonban azt tapasztaltuk, hogy a szórványban élők nem kis részében – szintén tendenciát kirajzoló mértékben – az identitás veszélyeztetettsége bizonyos lelki védekező mechanizmust mozgósít. Ők a jelek szerint a kulturális javakhoz, azon belül az olvasáskultúrához, a könyvekhez fűződő szálaik erősítésével igyekeznek enyhíteni identitásuk megélésnek hétköznapi nehézségeit, vagyis fokozott olvasási aktivitással válaszolnak egy másik nyelvvel, egy másik kultúrával való találkozás mindennapos kihívásaira. Ez a válasz is többrétegű lehet: részben a többségi nyelvnek a kisebbség átlagánál erőteljesebb használatát, másrészt az anyanyelvnek a többségi nyelvhez viszonyított többletét jelentheti, és egyúttal egy olyan ízlésszintet, amely a tömbmagyarsághoz képest érzékenyebb az olvasmányok minőségére és hagyományörző jellegére. Ez ismét megerősíti korábbi feltevésünket, mely szerint a Máté-effektus („akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól az is elvétetik, amije van”), vagyis a társadalmi és kulturális hátrányok (illetve előnyök) halmozódásának tendenciája a kisebbségi helyzetben nem, illetve nem olyan intenzitással érvényesül.⁴ A kisebbségi lét fokozott hátrányainak elszemvedői – legalábbis részben – hajlamosak ugyanis deficitjeik kulturális kompenzálására, veszélyeztetett identitásuk – főleg konzervatív jellegű – kulturális értékekkel való megerősítésére.

Irodalomjegyzék

- Bartha Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Éhmann Gáborné Havas Mária (2004): Zetelaka olvasásszociológiai vizsgálata. Könyvesház 1–2. (a Művelődés melléklete).

- Cserniczkó István (1995): A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993) In: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Szerk. Kassai Ilona. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gereben Ferenc (1998): Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében. Budapest, OSZK.
- Gereben Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Budapest, Lucidus K.
- Gereben Ferenc–Tomka Miklós (2000): Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben. JTMR Budapest, Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet.
- Göncz Lajos (1985): A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Újvidék, Forum.
- Göncz Lajos (1999): A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban) Budapest–Újvidék. Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gyurgyik László–Sebők László (szerk.) (2003): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Bp. Teleki László Alapítvány.
- Kiss Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Tamás (2003): A romániai magyarság az 1992-es és 2002-es népszámlálások tükrében. In: Gyurgyik–Sebők (2003): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998–2002. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Lanstyák István (1998): Nyelvművelésünk vétségei vagy kétségei. In: Nyelvművelés vagy nyelvújulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Szerk.: Kontra Miklós és Saly Noémi. Budapest, Osiris K. 74–101.
- Lanstyák István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, Osiris–Kalligram K.–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Miklós Tünde–Kiss Dénes (2000): Könyvek és olvasás Kolozsváron. Könyvesház, 2. sz. (a Művelődés melléklete).
- Nagy Attila–Péterfi Rita (2006): Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. Könyvtári Figyelő 2006/1. sz.
- Orosz Ildikó (1992): Non scholae, sed vitae... In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp Antológiája. Budapest–Ungvár.
- Orosz Ildikó (2000): A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (Debreceni Egyetem, doktori értekezés, kézirat).
- Péntek János (1996): Szociolingvisztikai dilemmák. Korunk, 9. sz.
- Péntek János (2001): A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press.
- Szarka László (1999): A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. Kisebbségkutatás, 2. sz.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség, 4. sz.
- Szilágyi N. Sándor (2003): Mi egy más. Közéleti írások. Kolozsvár, Kalota K.
- Vetési László (1996): Szórványszolgálat és egyház. In: Jelen és jövő a szórványkutatásban. Temesvár.

Jegyzetek

- ¹ Ez a jelenség összhangban van az ezredfordulós közép-európai népszámlálások magyar lakosságra vonatkozó adataival. Lásd Gyurgyik–Sebők, 2003.
- ² A házasságban élő romániai magyar népesség 13%-a él vegyes házasságban, s e családok gyermekeinek mintegy 70%-a válik román nyelvűvé és nemzetiségűvé. (Péntek, 2001: 188; Szilágyi N. 2002). A Gyurgyik László által hivatkozott statisztikai adatok szerint a szlovákiai magyarok körében a házasságkötések egyre nagyobb hányada mondható etnikailag vegyesnek (1990-ben 28%-uk), és a „vegyes házasságokból származóknál generációváltásról generációváltásra növekszik a többségi etnikumhoz tartozók aránya”. (Gyurgyik, 2004: 91,100) A vajdasági magyarok 1990-es házasságkötéseinek mintegy egynegyede volt vegyes házasság (Sebők, 2003: 128).
- ³ Az egyes életszíntereken használt nyelv után érdeklődve – a domináns anyanyelv, illetve többségi nyelv mellett potenciális válaszlehetőségként szerepelt a két nyelv körülbelül azonos mértékű használata. Az összevont mutató készítése során azok kerültek a „kiegyensúlyozott” kétnyelvűség kategóriájába, akik legalább három szintéren a két nyelv körülbelül azonos mértékű szerepéről tettek említést.
- ⁴ A szociális, lakhatási, iskolázottsági, egészséggel stb. kapcsolatos hátrányok általában a kulturális hátrányokat is magukhoz vonzzák. Ezekhez képest a kisebbségi hátrányok sajátosan viselkednek. L részletesebben: Gerben, 1999:211–213.; 2005:139–140.

Végel László

ZÁRT ÉS NYITOTT IDENTITÁS

1.

A kelet-közép-európai rendszerváltások után a kisebbségi identitáspolitika új szakaszba érkezett. 1989 után minden nehézség ellenére, a határon túli magyarok jogi helyzete lényegesen javult. Kisebbségi pártok alakultak, amelyeket az illető „államországok” alkotmányai legalizáltak. A kisebbségi pártok kormányzati helyzetbe (is) kerültek. Ez az egypártrendszerben elképzelhetetlen volt. A nemzeti identításra való hivatkozás a kisebbségi közéletben nemcsak lehetőségessé vált, hanem a kötelező diskurzus része lett. A nemzetközi közösség is érzékenyebben reagál a kisebbségellenes megnyilvánulásokra. Igaz, még hiányoznak a megfelelő normák és mércék, de a durva kisebbségellenes atrocitásokat nem tűrik meg. A Magyarországgal határos államok, az európai integráció érdekében, a tolerancia formális érvényesítésére törekszenek. Az anyaország jelentős anyagi támogatást biztosított a határon túli magyarság intézményrendszerének.

E tények ismeretében elvárható lett volna a kisebbségi közösségek helyzetének javulása. Nem ez történt. Az 1991–2001-es népszámlálási ciklus adatai szerint a határon túli magyarság lélekszáma az előző népszámlálási ciklusok számadatainak arányaihoz viszonyítva jelentősen csökkent. Ellentmondással találjuk tehát szemben magunkat: a jogi helyzet javult, de a kisebbségi közérzet nem. Az anyaországba való áttelepülés óriási méreteket vett; főleg a fiatalok, a szakemberek és az értelmiségiek távoztak. Kétségtelen, hogy a Délvidéken immár csak kiüregedő kisebbségi közösségről beszélhetünk. Az elvándorlás, a színvonalas és versenyképes szakmai és kulturális elit hiánya kishitúséget teremtett, miközben felgyorsította az asszimilációt. A hagyományos kisebbségi diskurzusok elvesztették hatékonyságukat. A szülőföldön való maradás közel nyolcvan éves pátosza megkopott, ezért új vezérével próbálják helyettesíteni azt, mint például az „élhetőbb szülőföld” jelszavával, amely ugyan összhangba került a modern étellel, de hatékonysága nem érzékelhető, és addig nem is lesz észlelhető, amíg csak a vezérelvek formálódnak, és nem változnak az eszközök, a módszerek, és nem módosul a kisebbségpolitikai stratégia.

A jobb jogi helyzet nem tudta javítani a kisebbségi közérzetet. Miért? Több magyarázat van erre. A legfontosabbak egyike, hogy azok a rendszerváltó államok, amelyekben magyar kisebbség létezik, demokratikus alkotmányt hoztak, és a magukénak vallják a nagyobb szabadságot biztosító parlamentáris demokráciát. Ám az alkotmányjogi módosulásokat nem követte megfelelő társadalmi átalakulás. Beigazolódik Ralf Dahrendorf tétele, miszerint a politikai rendszerváltásra hat hónap is elég, a gazdasági hat évet követel, de a társadalmi értékrend megváltoztatásához bizony, sokszor, hatvan évre van szükség. Ezek a tények. Ennek ismeretében pedig felmerül a kérdés: Mi játszódott le a régióban?

A rendszerváltással megeremtődtek a feltételek a parlamentáris demokráciára, de ugyanakkor az új helyzet felszabadította az adott társadalmakban, a szocialista rendszerben frusztrált és erősen traumatizált nemzeti szenvedélyeket is. A legbefolyásosabb többségi politikai pártok rendre új nemzetépítő programokkal rukkoltak elő, és már az is eredmények számított, ha megelégedtek a „demokratikus nacionalizmussal”, s nem lendültek szélsőséges, sovíniszta irányba. A demokratikus átalakulásban meghatározó szerepet kaptak a nacionalista szélsőségek, felerősödtek a nemzeti populista mozgalmak és eszmeáramlatok, amelyek belső logikájuknál fogva kisebbségellenesek voltak, vagy pedig marginalizálni kívánták a kisebbség közéleti jelenlétét. Az állam tehát toleránsabb lett, a társadalom viszont represszívebb, ami azt jelenti, hogy az identitásstratégia súlypontja a jogi kereteken túl a hétköznapi életre, a kulturális értékrend megőrzésére, illetve annak rombolására tevődött át.

A nemzeti kisebbség a kollektív jogok elismerésében, a kisebbségi autonómia bevezetésében reménykedett, a többség pedig erős nemzetállamot akart; gyakran hangzottatott szólam lett, hogy nem akar elnyomott lenni a saját államában.

A szélsőséges pártok is elfogadták a kisebbségi pártok legitimitását, hajlandóságot mutattak bizonyos pártkorporativizmus létrehozására, de az autonómiát következetesen elutasították. A Szerbiai Szocialista Párt Milosevic uralma alatt, helyi, önkormányzati szinten technikai koalícióra lépett a Vajdasági Magyarok Kasza József vezette pártjával (VMSZ). A kilencvenes évek közepén Šešelj pártja, a Szerb Radikális Párt lemondott az őt megillető parlamenti alelnöki helyről a VMSZ javára. Napjainkban a jobboldali nemzeti Szerbiai Demokrata Párt már a választások előtt bejelentette, hogy a választások után a VMSZ-t bevonni szándékozik a kormánykoalícióba. A Szerb Radikális Párt ennél is tovább ment: nyilvánosan kijelentette, hogy szívesen lépne koalícióra a VMSZ-szel és a Szandzsáki Lista nevű bosnyák párttal, sőt még a belügyminiszteri és más fontos tárcákat is hajlandó átengedni nekik, míg a radikális párt csak a gazdasági tárcákat tartaná meg.

Mindez hűen tükrözi, hogy a szerbiai nemzeti jobboldal – a szélsőséges is – miközben előszeretettel integrálja a kisebbségi politikai elitet, illetve annak egyik részét, aközben kizárja az egész kisebbségi közösséget a társadalmi életből. Legfőképpen érzékelhető ez a tendencia a gazdasági és a kulturális élet és a média

területén. Szerbia tehát nem tiltja a kisebbségi etnopolitikát, hanem etnizálja a közpolitikát, amelyben a kisebbségi párt az „etnikai megbízott” szerepét játssza.

Két, egymástól különböző helyzetről van szó! A kisebbségi közösség polgárainak többsége a pártállamban, felülről, államilag irányított, időnként egészen puhává konvertált kisebbségi diszkriminációban szocializálódott; viszont a rendszerváltás után – a többpárti parlamentáris rendszerben – az alulról jövő, tömegmozgalom erejével ható, szabad és demokratikus választásokon hitelesített nacionalizmussal találkozott. A régióban egyre jobban előtérbe került, vagy még pontosabban: a társadalom mélyéből feltört a xenofóbia. Nem kellett az államnak gerjesztenie, maga a társadalom termelte ki. A hajszálerekbe költöző nacionalizmus növelte a kisebbség rossz közérzetét. Nem készültek fel a pártállam elleni védekezésre berendezkedett magyar kisebbségek.

A rendszerváltást követő modernizációs trendek megváltoztatták az államországok gazdasági szerkezetét, átfomálták a tulajdonviszonyokat, új versenyhelyzeteket teremtettek. A hatékony piacgazdaság szétzilálja a hagyományos közösségi és családi kapcsolatokat – a többségi nemzetben is! – felerősíti az osztályadalmi integrációt, újféle képzést követel, új munkaerőpiaci preferenciákat teremt, másféle képzettségi struktúrát kíván és felgyorsítja a munkaerő mobilitását. A változások sokkolták a kisebbségi közösségeket. A védekezésre beállított identitásstratégia a pártállamban viszonylag elégségesnek bizonyult, főleg ott, ahol a diktatúra keményebb változata uralkodott, ám a többpárti parlamentáris rendszerben kevésnek bizonyult. Ezt tanúsítják azok a válságjelek, amelyeket a 2001-es népszámlálási adatok hoztak a felszínre. A magyar kisebbség lélekszáma éppen ebben az időben radikálisan csökkent. A rendszerváltás tehát a kisebbségi közösségeket igen ellentmondásos helyzetbe sodorta. Hogyan tovább? A hangsúlyt az új egyensúly megteremtésére kell helyezni.

2.

Ezzel a kérdéssel kell szembenézni az erőteljesen változó világban. A kilencvenes évek elején kialakult identitásmegőrző modell hiányosságai egyre evidensebbek. Az adott helyzetben, vagyis a kilencvenes évek elején, nyilvánvalóan nem volt ennek a modellnek alternatívája. A rendszerváltó magyar demokratikus ellenzék – bár számolt a határon túli magyar kisebbségek súlyos helyzetével – nem rendelkezett, nem rendelkezhetett azokkal a tapasztalatokkal, amelyeknek köszönve a rendszerváltásra felkészült modellekben gondolkodhatott volna. Egyedül a pártállami tapasztalatokra építhetett. A kisebbségi politikai elitnek sem volt tapasztalata a többpártrendszer keretében működő identitásstratégiáról, nem is lehetett, hiszen ez az elit az egypártrendszerben szocializálódott. Volt olyan elképzelés is, hogy a demokratikus rendszervál-

tás megszünteti a kisebbségi diszkriminációt, ám ezek az ábrándok gyorsan szertefoszlottak, hiszen a kelet-közép-európai rendszerváltások, igaz, demokratikusnak mondták, de nem voltak liberálisak. Az említett fogalmakat a bibói értelemben használjuk: a demokrácia a többségi hatalom uralmát, a liberalizmus viszont a többségi hatalom korlátozását jelenti. Vagy ahogy Raymond Aron mondta: a demokrácia a hatalmat gyakorlók kinevezési módjára, a liberalizmus a hatalom céljaira és korlátozásaira vonatkozó felfogás. A pártiktatúrát tehát a tömegdemokrácia váltotta fel, gyakorta a többségi despotizmussal ötvözve. A pártállami és a szabad választások által legitimizált „tömegdemokratikus represszió” alapjaiban különbözik egymástól. Az első egy felülről képzett elidegenült politikai akarat, az utóbbi pedig egy empátikus, diszperz folyamat vagy mozgalom, amely beivódik az élet minden pórusába: immár nemcsak az ember politikai dimenzióit akarja kisajátítani, hanem az egész lényét. A diktatúra esetleg elnyomja, a magánéletbe szorítja vissza a kisebbségi nemzeti identitást, a tömegdemokrácia viszont betör a magánéletbe: ott is fel akarja számolni azt. Nem a törvények erejére hivatkozik, hanem a sikerre, az érvényesülésre, az eredményességre. Ezzel kiszélesedett a kisebbségi identitás sebezhetőségének mezeje.

A kisebbségi pártok pürrhoszi feladatra vállalkoztak, abban a tévhitben, hogy az egész mezőt „védeni” tudják. A kezdetekben, mondhatni, hogy volt is némi alapja, mindaddig, amíg a kisebbségi tömegek hirtelen fellángoló reményei táplálták a pártba vetett hitet. Utóbb azonban kiderült, hogy a kisebbségi közösség nem homogén, hogy erősen rétegelt, vagyis plurális, hogy a különböző, egymásnak ellentmondó érdekek konfliktusát nem lehet politikai szólammal megszüntetni. Bekövetkeztek a kisebbségi politikai eliteken belüli konfrontációk, amelyeket tovább szítottak az anyaországi pártellentétek. A kisebbségi pártok az anyaországban kerestek pártmentort, hogy az anyaországi támogatásoknak köszönve konzerválják hatalmukat. A választói bázis sorvadására nem fordítottak gondot. Az államországbeli parlamentáris passzivitást az anyaországi támogatásokkal pótolták. Eközben kétséget kizáróan megmutatkozott, hogy a pártok mégis csak partikuláris érdekeket képviselnek. Mára már az is egyértelmű, hogy minél kevesebb eredményt érnek az államország parlamentjeiben a végrehajtó hatalom gyakorlásában, annál inkább a kisebbségi identitás sziklaszilárd öreként mutogatják magukat. Ebben az ellentmondásos helyzetben, az anyaország és a kisebbség közötti intézményesített kapcsolatrendszert a kisebbségi pártok sajátították ki. Nem pártkapcsolatokat tartottak és tartanak fenn a hasonló politikai arculatú anyaországi párttal – ami még hagyján lenne – hanem a tagolt, plurális kisebbségi közösség egyedüli szószólóiként léptek és léptek fel.

Tehát a kapcsolatrendszer a magyar választók politikai akaratát képviselő magyar kormányra és a pártakat kifejező kisebbségi pártfunkcionáriusokra épült. A magyar kormányok változtak, a kisebbségi politikai elit konzerválódott. A kapcsolatok piramidális jellege, hierarchikus mivolta lehetetlenné tette a magyar társadalom és a

kisebbségi közösség közötti sokrétű, sokoldalú, autonóm, horizontális kapcsolatrendszer, a „nemzeti szőttes”, a „nemzeti háló” megteremtését, annál az egyszerű oknál fogva, mert ily módon a rendszert a pártszempontok által vezérelt, az anyaországi támogatáspolitikát is ellenőrző kisebbségi pártok ellenőrizték. Erről a pártszempontú magyar–magyar kapcsolati érdekmódelről fokozatosan kiderült, hogy nem képes átfogni a kisebbségi közösséget.

A Délvidéken a kilencvenes évek elején, amíg érdekvédő szervezetként működött a VMDK, képes volt mozgósítani a magyar választói bázist. A későbbi megoszlások következtében beinduló pártosodás folyamata indukálta a bizalmi válságot, aminek következtében a magyar szavazópolgárok egyre kisebb számban járulnak az urnák elé, és egyre kevesebben adják voksukat a kisebbségi pártokra. Nem a pártok létjogosultságát kérdőjelezem meg, hiszen igen fontos feladatuk lenne; hogy az államország parlamentjében, a politikai rendszer intézményeiben a kisebbség számára kedvező törvények, rendeletek, előírások meghozatala érdekében munkálkodjanak, kormányzati szerephez jutva pedig gondoskodjanak azok következetes végrehajtásáról. A feladat olyan óriási teljesítményt igényel, hogy egy életerős, tevékeny pártnak másra nem is jutna sem ereje, sem ideje. A Délvidéken azonban a hatalmi kisebbségi párt olyan szerepet szánt magának, amelyek kívül esnek a kompetenciáján, mert azok elsősorban az intézményrendszerre, a szabad és pártfüggetlen, kritikus szellemű médiára, az autonóm civil szervezetekre, a szakmai szervezetekre, a kulturális elitre tartoznak. Ebbe a feladatkörbe tartozik a nemzeti identitás ápolása is. Ennek hiánya passzívvá tette a közösséget, éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna a sokrétű, alulról jövő, az új helyzetekre érzékeny kezdeményezésekre. A valós helyzet megváltozott, a kisebbségi politika egy helyben toporog.

A lehetséges változások jellegére a magyarságtudomány kiváló művelője, Szegedy-Maszák Mihály egyik aktuális gondolata világít rá. „Nagy magyarok – Széchenyi István vagy Kemény Zsigmond – már a tizenkilencedik században is hangsúlyozták, hogy a magyarságnak nem lehet változatlan lényege, önazonossága. A kulturális azonosság közös emlékezet függvénye, önkép és másokban élő kép, változó kölcsönhatásának eredménye. A régimódi önképhez ragaszkodás végzetes elszigetelődéshez vezetne” Szerintem ez az a határmezsgye, ahol eldől a jelenkori identitás-megőrzés eredményessége. Ezért a továbbiakban az identitáskonstruálás két halaszthatatlan feladatát, a nyitottságot és a változó jelleget, megpróbálom szembevetni a jelenlegi állapotokkal. A kettő valamiképpen össze is fonódik: a változó arculat feltétele a nyitottság, a nyitottság pedig elképzelhetetlen változó jelleg nélkül.

A 21. századi határon túli magyarságról való gondolkodásban megkerülhetetlen e két fogalom aktualizálása. 2007. január 1-jén Románia belép az EU-ba; ezzel a határon túli magyarság túlnyomó többsége európai állampolgár lesz. Nem jelenti ez egyben a kollektív kisebbségi jogok biztosítását; ellenkezőleg: időről időre bizo-

nyos visszarendeződés is bekövetkezhet. Ennek ellenére a kisebbségi polgárok egyénileg új élethelyzetbe kerülnek, a személyes döntési lehetőségeik hatványozódnak, új értékrendekkel kerülnek szembe, részesei lesznek egy globalizációs folyamatnak, amely előnyöket is tartogat számukra, de veszélyeket is hordoz. Számos traumatikus élmény egyszeriben a múlté lesz. Ennél is fontosabb, hogy megváltozik az államországuk gazdasági szerkezete, megnövekszik a munkaerő vándorlás, alapjaiban módosulnak a mindennapi életüket szabályozó standardok. Sokkal nagyobb lesz a magyar nemzeten belüli mobilitás. A kelet-közép-európai országok új, eddig ismeretlen helyzetbe kerülnek. A szörnyű, félfeudális hagyománnyal terhelték, egyszeriben a posztindusztriális társadalom küszöbén találják magukat. Bár a kirekesztettek béklyóiban, de hasonló pozíció adódik a délvidéki és a kárpátaljai magyarok számára is, hiszen a gazdasági átrendeződés, ha nem is azonos, de hasonló jelleget ölt. A nemzeti identitás új próbatételek elé kerül, új kihívásokkal találkozik. A kisebbségben élő személy ugyanis számos identitást hordoz magában, ennek rendje felborul. A nemzeti mellett létezik professzionális, területi, politikai, állampolgári, vallási, kulturális, európai, szociális, stb. identitás. A dinamikus, a posztindusztriális társadalmakban felborul ezeknek a rendje, tehát nemcsak zűrzavar keletkezik – ami egyébként is jellemző korunk emberére és a többségi társadalomra is –, hanem hatványozott belső konfliktusok születnek az egyénben. Az egyén állandó drámai harcot vív önmagával, s ebben a küzdelemben a kisebbségi ember sokszor áldozat is lehet. Sokszor éppen a „kisebbségi Én-jét” adja fel. Ez a veszély leginkább akkor következik be, ha a különböző identitásmódok konfliktusa permanenssé válik. Biztos ugyanis, hogy másképpen éli meg a magyarságát az a személy, akinek a foglalkozása a magyar nyelvhez kötődik és másképpen az, aki kívül van ezen a körön. Nem véletlenül került be a köztudatba az „etnobiznisz” fogalma, vagy a „főfoglalkozású magyar” címke. Másképpen reagál a világra, a nemzeti identitásra, a rendszerváltás nyerteseként számon tartható magyar kisebbségi polgár és másképpen a vesztesek tömege. A szociális komponenst egyébként is elhanyagolja a mai identitáskutatás. Általános az a nézet, hogy a magyar közösség egésze radikálisan pauperizálódott. Ez igaz. De a nemzetközi felmérések is alátámasztják, hogy Szerbiában az egész társadalom, tehát a többségi nemzet tagjai is pauperizálódtak. Ennek ellenére ugyanennek a szerbiai társadalomnak egy bizonyos százaléka – a kutatók adatai eltérnek abban a kérdésben, hogy mekkora százalékarányról van szó – a társadalom bizonyos csoportjai a rendszerváltás nagy nyertesei lettek, s ott is létrejött az újkapitalista osztály. Tabu témának számít, hogy a magyar közösségben növekedtek-e a szociális különbségek. Tény azonban, hogy érzékelhetők a közösségen belüli szociális feszültségek. Ez kiderül az időnként fellángoló, visszaélésekről folyó vitákban. Egyébként a Vajdaságban éppen az anyagi visszaélésekről folyó vita osztotta meg a néhai VMDK-t. A többségi sajtó ugyanis időnként napvilágra hozza, hogy vezető magyar politikusok is elmulasztják megtenni a törvény által kötelező va-

gyonnyilatkozatukat, a kisebbségi sajtó viszont mélyen hallgat erről. Ugyanez történik a korrupciós botrányok ügyében is. A magyar sajtó leginkább azzal a magyarázattal seprí a szőnyeg alá az ügyet, hogy magyarellenes akcióról van szó, s úgy állítja be, mintha kizárólag a magyar politikusokat gyanúsítgatnák. Ez nem fedi a valóságot, mivel a többségi nemzet politikai elitje is ki van téve ezeknek a jogos vagy jogtalan gyanakvásoknak. Az a baj, hogy nagyon kevés kényes ügy kerül a bíróság elé, azok is vagy „elévülnek” vagy pedig függőben maradnak. Magyar vonatkozásban azonban tény, hogy egy-egy ügyészégi feljelentés után a kisebbségi politikusok engedékenyebbeknek mutatkoznak, ami csak fokozza a gyanút. Mindez arra utal, hogy a kisebbségben is létezik egy rejtőzködő töke. Ez is visszahat a nemzeti identitás megfogalmazására. A munkahelyi mobilitás is növekszik, tehát a professzionális identitás kérdése is nagyobb szerepet játszik. Valamiféle zűrzavar születik a sokféle identitásstruktúrában. A megbomlott egyensúlyt nem lehet valamilyen merev identitásnormával helyreállítani, hanem olyan nemzeti identitásban kell gondolkodni, amelyben megférnek egymás mellett ezek a heterogén értékek. Metaforával élve: egy japán példa példázza, a „mit kellene tenni?” kérdését. Japánban a földrengés ellen úgy védekeznek, hogy igen lazán kapcsolják a házak szerkezetét, így védekezve a természeti csapás rombolása ellen. Ugyanígy gondolom el az egyénben fellelhető különböző identitásformák „összeillesztését” is, annak érdekében, hogy a változások ne idézzenek elő földrengést, rombolást, összeroppanást. Nem lehet mereven elválasztani a nemzeti identitást az egyénben rejlő más identitásformáktól, de nem is lehet mereven hierarchizálni, mert a nemzeti identitás csak a rugalmas (elasztikus) kapcsolódás által képes hatékonyan jelen lenni az élet minden területén. Ha elválík, azaz erősen elhatárolt, akkor idővel hatástalan lesz, elsorvad, és nem befolyásolja többé az egyéni életet, hanem csak díszelemmé válik. Nem lehet megfogalmazni egyetlen merev kisebbségi identitáskódexet. A kisebbségi nemzeti identitás is sokszínű, sokarcú, változásokra érzékeny nyitottsággal rendelkezik, és végül is csak ilyenként, így válhat életképessé.

3.

Nem kell eszményi illúziókban ringatnunk magunkat. Vannak feltartóztathatatlan természetes folyamatok, amelyeknek elébe kell menni, hogy fêkezzük romboló hatásukat. A Délvidéken ilyen a *tömb* illúziója. Önmagunkat áltatjuk, ha tömbről beszélünk, amikor nemigen beszélhetünk róla. A szakirodalom szerint tömböt képvisel az a kisebbség, amely egy gazdaságilag komplex egységet képviselő régióban jelentős többséggel rendelkezik, minek folytán meghatározó módon befolyásolja a nagy állami rendszerek (oktatásügy, igazságügy, rendőrség stb.) karakterét. A statisztikai szempontok kiegészítendők a humán és a gazdasági erőforrások kategóriájával is.

Megtörténhet ugyanis, hogy a statisztikai feltételek adottak, de a humán és a gazdasági erőforrások olyan gyengék, hogy még a tömbben élő közösség sem képes önnön intézményeinek működtetésére. Nagy általánosságban azonban mondható, hogy a tömb rendelkezik olyan gazdasági és humán erőforrásokkal, amelyeknek a segítségével saját erejéből működtetni képes azokat az intézményeket, amelyekre szüksége van. Ezért a *tömb* területi kisebbségi autonómiában gondolhatja végig az identitásvédelmet, viszont a *szórvány* személyi elvű, avagy a kulturális autonómia kereteiben képes hathatós identitásvédelmi érdekeket képviselni. A Vajdaságban nincs gazdaságilag kompakt, nagyobb területet felölelő magyar többségű térség. Szerintem a délvidéki magyarság egésze szórványt képvisel, azzal a pontosítással, hogy a Tisza mentén létezik néhány fontos, szigetszerű tömböt alkotó község, például Kanizsa, Zenta, Ada, amely a helyi önkormányzati kompetenciákkal részben képes ellátni a tömbre jellemző identitásvédelmi funkciókat – de ezek a lehetőségek erősen behatároltak. A jelenlegi *pszeidotömb* sem működteti saját erejéből az intézményeit – az anyaországi támogatások legnagyobb részét erre fordítják –, miközben a szórvány intézményeit leépítik vagy alkalmasszerű, amatőrrendezvényekké minősítik át.

A Délvidéken a „tömbstratégiának” már a rendszerváltáskor sem volt reális talaja, ezért a valóságos feladatok megoldása helyett az anyaországi támogatás újraelosztása feletti monopóliumért folytatott hatalmi harc, szerves részévé vált. Ezen túl, a tömb és a szórvány mesterségesen konstruált szembeállítás illuzorikus programokat szült, felesleges megoszlásokat idézett elő, továbbá háttérbe szorította az elsődleges szórványjellegű feladatokat. A szórvány létfeltétele, hogy a kisebbségben élők markánsan megjelenítsék saját kulturális értékrendjüket, szellemi értékeiket, amivel egyrészt erősítik saját önbecsülésüket, másrészt kivívják maguknak mások megbecsülését is. A szórvány identitásvédelme abból indul ki, hogy a szórvány tagjai a mindennapi életüket a többségi nemzettel együtt élik, tehát nemcsak esetleges, hanem permanens kommunikációban. Ez vonatkozik a munkahelyi körülményekre, a szabadidő eltöltésére, a barátságokra stb., egyszóval az élet minden területére. A szórvány tagjai tehát mindennapjaikat két kultúrában élik, többkultúrájúságra tesznek szert, nem öncélúan, hanem éppen nemzeti identitásuk védelme érdekében, vagyis meg kell előzni nemzeti identitásuk konfliktusát a bennük rejlő más identitásokkal, így például a professzionális identitással. A szórványban az önkép és a másokban élő, rólunk szóló kép, továbbá a másokról kialakított képünk nagyon közel kerül egymáshoz. Fontos kérdés, hogy milyen képet teremtünk meg önmagunkról, mert ez a kép sokkal inkább befolyásolja az önképet a kisebbségben, mint a többségi nemzetben vagy az anyaországban. Képzeljünk el egy szórványban élő ügyvédet, orvost, mérnököt, vállalkozót vagy tisztviselőt, akinek, a versenyképesség érdekében, egyszerre kell mindkét kultúrában jelen lennie. Ez nemcsak kiváló nyelvtudást jelent, hanem önreflexív képességet és szellemi tőkét is. Megfigyelhető, hogy éppen ez a városi magyar szakemberréteg szemléli distanciával a kisebbségi közéletet,

mert riasztja annak – Fülep Lajos kifejezésével élve – nemzeti öncélúsága. Ennek a rétegnek a magyar identitása kétségbevonhatatlan, magyarnak vallja magát, jó szakmai kapcsolatai vannak az anyaországgal, jelképesen szólva: Budapesten és Belgrádban is otthonosan mozog. A kisebbségi mivolt objektív hátrányait az előnyök, a sajátos tudástőke mozgósításával próbálja pótolni, de rendszerint távol tartja magát a kisebbségi politikától. Ha egyáltalán politikára adja a fejét, akkor inkább az európai orientációjú, modern többségi pártokra adja a voksát és nem a kisebbségi pártra, annál az egyszerű oknál fogva, mert nem találja helyét benne. Ez azonban nem jelenti azt is, hogy feladta magyar identitását.

A nemzeti identitásnak ugyanis nem okvetlenül a többkultúrájúság az ellentéte, hanem az akkulturalizáció. Számos kutató rámutatott már arra, hogy a magyarság asszimilációja a városban zajlik le, s ezért szembeállítják a homogén falusi községek megtartó erejét a városi „labilitással”. A statikus leírás emellett érvel, ám ha a mindennapok gyakorlatát nézzük, akkor látjuk, hogy a kis falusi közösségek megszűnnek, a városi lakosság száma pedig ugrásszerűen emelkedik. Az asszimilációs csapda nem a városban rejtezik, hanem a falu és a város közötti „útvonalon”. A jugoszláviai magyarság lélekszámcsökkenése például nem abban az időben volt a legmagasabb, amikor a represszió magas fokú volt, hanem később, a hatvanas években, amikor a hajdani Jugoszlávia a Nyugat felé nyitott, és az első nagy modernizációs hullám alapvető foglalkozásszerkezeti változásokat idézett elő. Ez volt ez első nagy „földrengés”. A mezőgazdasági termelésből élő vidéki lakosság száma ekkor majdnem megfeleződött, s megindult a tömeges elvándorlás a városokba. A főleg rurális környezetben élő magyar lakosságot ez a váltás mélyesen érintette. A magyarok jelentős része elhagyva hagyományos környezetét, s az új környezetében nem tudva mit kezdeni hagyományos kultúrájával, az akkulturalizáció pályájára csúszott. Elvesztette régi, hagyományos kultúráját, de újra nem tudott szert tenni. Légüres térbe került. Ebben a kulturális vákuumban zajlott le az identitásváltás. Készen állunk fel arra, hogy az urbanizációt az európai gazdasági és politikai integráció tovább erősíti. Ez azt jelenti, hogy vállalni kell a kisebbségi urbanizáció hosszú és rögzös útját, alkalmassá kell tenni az új nemzedékeket a többkultúrájúságra, hogy ne érje meglepetésszerű sokkhatás őket. Nem kockázatmentes vállalkozás ez, de nagyobb veszélyeket rejteget a régi romantikus ábrándokba való menekülés. Nem nyugodhatunk bele, hogy a civilizációs váltások, változások vesztesei mindig mi, magyarok legyünk.

A szórványban a nemzeti identitás őrzése sok kockázattal járó mindennapi népszavazás kérdése. A kockázatok evidensek, de a legnagyobb kockázat mégis a dagályos szólamokkal díszített védekezés, amely kitermeli a leszakadók tömegét, vagyis felgyorsítja az asszimilációt és táptalaja lesz a szórvány-pesszimizmusnak. Egy mindennapi példával illusztrálnám: kimondatlanul is él a köztudatban, hogy a szórvány asszimilációját nem lehet megakadályozni. Miért? Mi történik? Szimbolikus

gesztusokkal, alkalomszerű rendezvényekkel, leggyakrabban a hagyományok folklórszerű ápolásával kompenzálnak. Nem a folklór, a népi kultúra ellen emelek szót, hanem arra apellálok, hogy a hagyományápolás vezérelve a mai kérdésekre való válaszkeresés legyen. A népi kultúra ne csak a helytörténeti múzeumba, hanem az életbe vezessen. Az identitásvédelem csak ily módon terjed ki a szórványban élő polgár kultúrájának, életének egészére. Máskülönben megszületik az „ünnepi”, az „alkalmi”, az úgynevezett „tisztaszoba-identitás”, amelynek semmi köze sincs a „piszkos valósághoz”. A magyar rendszerváltás után a kisebbségben kialakult egy réteg, amely immár foglalkozásszerűen gyakorolja, újra csak Fülep Lajosra utalnék, a „nemzeti életet gátoló, hátráltató elzárkózást, élettelen ideált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset.” Az idézet ékesen illusztrálja azt, ami a Délvidéken a kisebbségek háza táján történik. A kisebbség vagy szembesül a 21. századdal, levonja a tanulságokat, képes lesz önmaga revíziójára, vagy pedig egy sajátos maradi gyűrűt alkot a magyar állam határai körül. A világban lezajlott új tapasztalatok jegyében haladéktalanul változnunk és változtatnunk kell!

A nyugati kutatók, mind gyakrabban hangoztatják, hogy Európában erőteljes szórványosodási, mozaikosodó folyamatok indultak be, de közben – éppen a szórványokban – roppant felerősödött a nemzeti azonosságtudat. Az európai nagyvárosokban élő szórványok második és harmadik nemzedéke erőteljes nemzeti öntudattal rendelkezik, annak ellenére, hogy iskoláztatása nem anyanyelvén történik. Mi a jelenség magyarázata? A nagyvilágban mára megváltozott a szórvány státusa, többé nem elszigetelt életet él, mert egyfelől a mobilitás eddig soha nem tapasztalt méreteket vett, másfelől a kommunikáció rendkívül átfogó; minek folytán, természetesen egy virtuális térben szerveződik újjá a közösség. A Délvidéki kisebbségnek ki kellene aknázni a modern világ nyújtotta lehetőségeket, annál is inkább, mert szinte biztos, hogy a kisebbség szórványosodása felgyorsul, nemcsak a többségi nemzet rossz- vagy jóakaratából, hanem a gazdasági élet szerkezeti átalakulása következményeképpen is.

4.

Az eddigi kisebbségi identitáspolitikát legfőképp a védekezésre alapuló zárt rendszerekre épült. Úgy működött, mintha tömbben élnénk, holott szórványban élünk. Területben és központban, „*pszeidotömbben*” gondolkodott ahelyett, hogy kialakított volna egy nagy szórvány-hálózatot, a territorialitás feletti kommunikációs hálót, amely nyitottságánál fogva a többségi hálózatra is hatással lehetett volna. És mi történt? Kialakult egy struktúra, amely úgy viselkedett, azaz azt sugallta, hogy a magyar kisebbség valamiféle kulturális vákuumban őrzi nemzeti kultúráját Ennek követke-

tében az asszimilációt csak az erőszak következményeként értelmezte, s nem volt felkészülve az asszimiláció szubtilisebb formáira. Márpedig a mai Európában az asszimilációt a kulturális impulzusok idézik elő, mivel a kultúra a nemzeti identitás legfontosabb tényezője. A Délvidéken a kulturális dimenzió ellaposodott. Napjainkban nem egy eleven, a mai élet kérdéseire válaszoló kultúrát ápoltunk, hanem valamilyen kisebbségi neobarokkot. Az identitásvédelmi stratégia nem számolt azzal, hogy a modern kisebbségi kultúrát kell szorgalmazni, amely képes színvonalasan reflektálni és válaszolni az őt körülvevő többségi kulturális értékrendre és nem utolsó sorban a világra. Elszigeteltük magunkat, ahelyett, hogy a többség előtt feltártuk volna értékeinket. Saját szellemi restségünket és tehetetlenségünket igazoljuk, ha azt állítjuk, hogy a többségi nemzetben csak barbár nacionalisták élnek. Tekintsük csak át az európai szellemi és kulturális színteret. Berlinben tapasztalom a román, szerb, bosnyák, horvát, szlovák kulturális értékek jelenlétét. Megannyi területen előttünk járnak. Velük, mellettük élünk, nem gyakorolunk rájuk hatást, de nem is fogadunk el tőlük az égvilágon semmit. A vajdasági magyarság kulturális értékrendje csak Budapest felé jeleníti meg önmagát, például „délvidéki napok” keretében, mert nagyobb érdeklődést kiváltani nem képes. Kivonul abból az államból, amelyben él. A politikai pártok kisajátították a nyilvános közvetítő szerepkörét a többségi társadalom és a kisebbségi közösség között azért, mert ők rendelkeznek a megfelelő erőforrásokkal. Amit az anyaországban a parlament, a parlamentáris intézményrendszer képvisel, azt a vajdasági magyar kisebbségben a kisebbségi párt jeleníti meg, ami végzetes következményekkel járt és jár. A kisebbségi párt nem képes egy sokszínű kisebbségi identitáspolitika ápolására, mivel ezt a „pártszerűség vastörvénye” zárja ki. A kisebbségi pártokra a parlamentben van szükség, ahol a jó törvényekről, a megfelelő jogi keretekről kell gondoskodniuk és természetesen arról, hogy a törvényeknek érvényt szerezzenek. Az erkölcsi és a kulturális attitűdöket, a mindennapi életet, a civil világot azonban nem szabályozhatja egy párt sem, és nem is rendelkezhet az erre szánt erőforrásokkal. A kisebbségi közösség nem azonosítható egyetlenegy párttal sem, a közösség sokkal több, mint egy-egy párt. Sajnos, az anyaország és a kisebbségi közösség oficiális kapcsolatai erre az egy szála redukálódtak: a MÁÉRT valójában ennek volt a megtestesítője. A kapcsolatrendszer tehát a kisebbségi pártokra épült, nem kell tehát csodálkozni, hogy az anyaországi pártellentétek tragikusan rávetültek a kisebbségi közösségre. A jelenlegi szerkezet ugyanis szükségsszerűvé teszi ezt. A kisebbségi közösség pártszerű „kisajátítása” ugyanakkor a többség jó szándékú részében is egyoldalú képet fest a kisebbségről, hiszen a párteltek alkujja sokszor azt a benyomást kelti, hogy a kisebbségi közösség gondjai is megoldottak. A pártközpontúság tehát háttérbe szorítja a komplex kisebbségi identitáspolitikát. Ugyanis minden pártban egy központi mag uralkodik, ez a párt vastörvénye. A Vajdaságban ez a központosító izolációs kisebbségpolitika kezdi leépíteni az újvidéki intézményeket, az utolsó versenyterepet, mondván, hogy a szórványt többé nem lehet védeni. Mit tesz ezzel? Me-

nekül a versenypályától. Megszünteti, felszámolja az utolsó esélyét annak, hogy a kisebbség sokoldalúan hasson a többségre, hogy versenyhelyzetbe kerüljön a többséggel, hiszen csak ezen a terepen, a központokban, van erre napi lehetősége. Szerencsére ez nincs így minden kisebbségi közösségben. A felvidéki magyar kisebbségi elit nem vonul ki a magyar intézményekkel Pozsonyból, mert tudja, hogy a kisebbségi magyar értékeknek ott kell megjeleníteniük, versenyezniük és hatniuk a többségre, továbbá ez a legalkalmasabb hely az európai „beleszólásra” is. A vajdasági kisebbségi stratégia egyik jelentős hiányossága például az is, hogy Belgrádban, Szerbia fővárosában, nincs egy, a magyar kultúra értékeit felmutató, meghatározó erejű magyar kulturális centrum, amely biztosítaná a nemzeti kultúra balkáni kisugárzását, s egyben lehetővé tenné a délvidéki magyar kultúra eszmecseréjét a többségi kultúrával, ezzel is befolyásolva a szerbiai közvéleményt. Helyette Szabadkán felépült a második „magyarház”, amelybeegypártköltözöttbe.

Továbbra is elevenen él az a tévhit, hogy a napi politikai alkuk önmagukban elegendők a kisebbségi gondok orvoslására, az identitáspolitikai ápolására. Nem elegendők, mert csak az az identitáspolitikai hatásos, amely nemzeti és kulturális értékrendekben gondolkodik. Nagyon jól tudják ezt a nyugati államok, amelyek kulturálisan egyre intenzívebben vannak jelen Belgrádban, illetve Szerbiában. A napokban fejeződött be Berlinben az *Európa lelke* című nemzetközi tanácskozás. Az EU-s establishment által rendezett konferencia immár a harmadik fordulatról szólt. Az első volt a piac Európája, a második az eszme Európája, a harmadik pedig a kultúra Európája lesz. Kiderült ugyanis, hogy a kulturális dimenzió hiányában az európai polgárok nem tudnak azonosulni az európai gondolattal. A 2007-es év pedig az európai interkulturális párbeszéd éve lesz, jelentették be. Ezen a tanácskozáson, amely a sajtó szerint meghatározó lesz az EU-n belüli politikára, a leggyakrabban idézett szerző Umberto Eco volt, aki azt mondta, hogy az európai kultúra lényege a fordítás. Nem a fordításirodalomra gondolt, hanem mindenekelőtt arra, hogy a sokkultúrájú Európában az európai polgár állandóan fordítja a fejében az egyik vagy a másik kultúrát. Nos, éppen itt rejtőzik a magyar szellemi tőke, hiszen a magyar nemzet egynegyede napról napra ebben és ezzel él. Ez nem hátrány, hanem előny. Európa eme régiójának komoly szellemi és kulturális tényezője lehetnénk, ha tudnánk élni az előnyeinkkel. Ma egy ország és egy nemzet ereje abban mutatkozik meg, hogy mennyire tudja az információk jellegét és a szellemi értékrendet meghatározni. Nekünk erre nagy esélyünk volt, de ahelyett, hogy felismertük volna a lehetőségeket, felvállaltuk volna azt, visszavonulót fújtunk és bevonultunk a kis magyar kuckóba.

A tömb hamis illúziója az oktatási rendszerről vallott nézeteket is elbizonytalanítja. Helytálló az önálló magyar oktatási intézményrendszer kialakításának gondolata, de kérdéses annak jellege. A szórványban olyan oktatási rendszerről álmodoznak, mintha a szórvány mögött viszonylag homogén magyar tömb létezne. Hamis

illúzió! A tényleges tömb hiányában sokkal előnyösebb lenne –a régió részére is – regionális tudástőkével rendelkező szakmai elitet képezni. Ez Magyarországnak is hasznára válna, mert növelné az EU-n belüli befolyását. Hogy itt reális esélyek léteznek, azt éppen Újvidék bizonyítja. Ez a város – a szerbiai sajtó meglátása szerint is – Szerbia legnagyobb építőtelepe. Egymás után emelkednek a külföldi befektetéssel épülő bankok, irodaházak, raktárhelyiségek, regenerált ipari létesítmények. Költöznek be a nyugat-európai: német, osztrák, szlovén, horvát cégek, és megfelelő regionális tudástőkével rendelkező szakembereket: jogászokat, közgazdászokat, informatikusokat, szociológusokat keresnek. Éppen abban a városban, ahonnan a délvidéki magyarok kivonulnak. Szívesen alkalmaznának angolul és szerbül tudó magyar anyanyelvű szakkadereket, de hiába. Nincsenek, vagy csak alig vannak. Menekülünk a versenyhelyzet elől. Tévhit, hogy az új osztrák, német vagy szlovén cégtulajdonosok tudatosan mellőznék a magyarokat, annál is inkább, mivel jól tudják, hogy a kisebbségi magyar szakembereknek Budapest felé is erőteljes kapcsolataik vannak, illetve könnyen kiépíthetik azokat, ugyanakkor Belgrád felé is kapcsolati tőkével bírnak. Esély lenne azért is, mert a többségi nemzet is szakemberhiánnyal küszködik, hiszen a kilencvenes évek folyamán a fiatal szerb szakemberek jelentős része Nyugatra távozott, ahol ez a réteg jól feltalálta magát, így még az állami segédlettel zajló visszacsalogatás is eredménytelenül fejeződött be.

5.

A magyar identitásvédelmi stratégia maradiságát hűen tükrözik, a különböző alapítványi mércék is. Szerbiába, Horvátországba, Szlovéniába, illetve Koszovóba irányuló nyugati alapítványi támogatások, elsősorban a civiltársadalmi formák gazdagítására, az EU-csatlakozás előkészítésére, az emberjogi kultúra terjesztésére, az európai rendszerbe gyorsan bekapcsolódni képes alternatív oktatási intézmények megteremtésére, illetve olyan kulturális intézmények létrehozására helyezik a hangsúlyt, amelyek képesek az adott közösség kultúrájának nyugati prezentálására. Ennek következtében, pl. a koszovói albán kisebbségi kultúra jelenléte a nyolcvanas évek vége óta folyamatos a Nyugaton, attól az eltökélt szándéktól vezérelve, hogy a kisebbségi kulturális értékek megjelenítése nélkül, a koszovói albánok politikai érdekén esne csorba. Ennek ellenpéldája az anyaországi alapítványok támogatási rendszere. Ők skanzen támogatást művelnek. Elsősorban a múltkutatásra, a folklórra, az etnográfira, a népi hagyomány ápolására összpontosítanak, s nem tűzik ki célul a délvidéki magyar kisebbségi értékek, szerbiai vagy nyugati megjelenítését. Már ez a körülmény is jelzi amagunk revíziójának fontosságát.

6.

Végül szóvá kell tenni az elhanyagolt civiltársadalmi szervezeteket. Akik őszintén, meggyőződésből gondolkodnak autonómiában, azok tudják, hogy az erős civil társadalmi hálózat a kisebbségi autonómiák alapja. A sokszínű, gazdag, különböző közösségi feladatokat ellátó kisebbségi civil szervezetek teremtik meg a belső autonómiát. Civil szervezetek nélkül nincs kisebbségi identitásvédelem és identitásápolás. A civil dimenzió hiányára számos magyarázat van. A délvidéki magyar politikai elit minden civil tapasztalat nélkül lépett be a rendszerváltásba. A kisebbségi politikai elit java része az összeomlott Kommunista Szövetség tagjaiból verbuválódott, akiknek nem volt megfelelő ismeretük a közép-kelet-európai rendszerváltás civil energiájáról. Nem voltak aktívan jelen a néhai jugoszláviai civil mozgalmakban sem. A kizárólag pártserű tapasztalatokra építkező elit, ellenfelet és konkurenciát látott a civil szervezetekben. Mivel monopóliumot élvezett az anyaországi erőforrások felett, ezért csak a „pártlojális” szervezeteket tűrte meg, amelyeket nem egyszer a legszűkebb pártvezetőség egyik vagy másik tagja irányított. A civil szféra megteremtésének másik óriási akadálya a fiatal értelmiségiek nagyméretű áttelepülése, illetve elvándorlása. Hiányzott, hiányzik tehát a civil szervezetek megteremtéséhez szükséges szellemi tartalékerő. Ugyanakkor, hangsúlyoznám, hogy az autonóm, kritikus gondolkodású civil szervezetek nélkül, a kisebbségi autonómia elképzelhetetlen. Ez képezi a közösség hálóját és a közösségi autonómia központi idegrendszerét. Az erős, jól működő civil szféra az autonómia élhetőségét rejtegeti akkor is, ha a hatalom azt jogilag nem ismeri el. Mindezek ellenére a meglévő, kisszámú autonóm és kritikus gondolkodású civil szervezet rendkívül nehéz feltételek között működik, folyamatos működésük nincs biztosítva, hiszen az egész finanszírozási rendszer alapján véve pártfüggő. Miközben a választásokon évről évre rohamosan csökken a magyar pártokra szavazó polgárok száma, számos civil szervezet egyre nagyobb rokonszenvre tesz szert az alternatív kisebbségi közvéleményben. A megkövesedett politikai struktúrával ellentétben, a civil szervezetekben tűntek fel új és fiatal erők. Nélkülük nem kerül ki a jelenlegi letargikus válságból a délvidéki kisebbségi közösség.

mai fázisbeli eltolódásokban van. Ezt annak indoklásaként bocsátom előre, hogy miért nem szorítkozom a következőkben kizárólag Erdélyre.¹

A nyelv az identitás szerkezetében

Kétségtelen, hogy az identitásnak nincs általános, egységes modellje. Különbféle jellegű identitások vannak. A különbségek, amelyek mögött történelmi és az adott csoport helyzetéből fakadó okok állnak, abban mutatkoznak meg elsősorban, hogy az adott identitásszerkezetben, identitásmodellben melyik lehetséges tényezőnek van meghatározó jelentősége. Az európai identitások jelentős része az állampolgársághoz kapcsolódik, és ez nem csupán a nemzetállamok többségi polgáira jellemző, hanem a csoportok egyenlő státusára és viszonylagos autonómiájára épülő országok polgáira is (ilyen nem csupán a francia, a svájci, de a finn identitás is). A diaszpóraidentitásnak – amilyen például a zsidó – a tradíció, jelentős mértékben vallási tradíció a meghatározó eleme. Ezekben az identitásokban kisebb jelentősége van a kommunikatív funkciójú beszélt nyelvnek, mint a hagyományokat őrző és hordozó szakrális nyelvnek.²

A Kárpát-medencei magyar identitás az országhatáron kívül nem kapcsolódhat az állampolgársághoz, már csak azért sem, mert az utódállamokban a kisebbségi közösségeknek alárendelt jogi státusuk van („másodrendű állampolgárok”), a többségek agresszív identitását a kisebbségek védekező (és részben rejtett) identitással kénytelenek ellensúlyozni. A tradíció fontos eleme ugyan ennek az identitásnak, mivel azonban a magyarok felekezetiileg még inkább megosztottak, mint állampolgárság tekintetében, ez a tradíció is – mint egyetlen közös elemhez – az anyanyelvhez kapcsolódik. Ha állampolgári státusát és felekezeti hovatartozását nézzük, a magyar Európa talán leginkább megosztott népe. Ebben a megosztottságban a közös nevező a magyar nyelv, amely annál is inkább betöltheti ezt az identifikáló szerepet, mivel areálisan beépült ugyan a közép-európai nagy régióba, alapvető elkülönítő sajátosságait megtartotta. Közeli rokon nyelvek ezt a szerepét nem veszélyeztetik, mint a horvátét a szerb, a szlovákét a cseh vagy a ruszinét az ukrán.

A vallás, a felekezeti hovatartozás markánsabban erősíti az identitást, ha annak éppen a nyelv révén etnikai jellege van (a protestáns egyházak elsősorban). Erdélyben a magyar identitás elkülönítésében általában fontos a keleti vagy a nyugati kereszténységhez tartozás, fontosabb, mint a romániai Moldvában, ahol a római katolikus egyház népegyházi jellege, a II. Vatikán Zsinat előírásai alárendelődnek az általánosabb egyházpolitikai törekvéseknek.³

Ez az oka tehát annak, hogy a Kárpát-medencei magyarok identitásában alaptényező a nyelv. Lanstyák István ezt így rögzíti: „... a szlovákiai magyarok nemzeti azonosságtudatának a nyelv – a magyar nyelv – nem járulékos, hanem központi ele-

me. Szemben az olyan etnikumokkal, mint amilyen környezetünkben a roma vagy a zsidó, távolabb pedig többek között a skót, a walesi, az ír vagy a maori, amelyek a nyelvcsere után is megtartották, illetve megtartják etnikai és kulturális önazonosságukat, azok a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben megszűnnek magyarok lenni. Ezért érdemes a helyzetünket meghatározó tényezők közül azokat kiemelni, amelyek hatással vannak vagy lehetnek a nyelvmegtartásra vagy éppen a nyelvcsereére.”⁴ Ehhez azt lehet még hozzátenni, hogy azok a szlovákiai, romániai stb. magyarok, akik „feladják nyelvüket”, nemcsak, hogy megszűnnek magyarok lenni, de neofitaként többnyire – hogy új identitásukat igazolják – buzgó nacionalistaként tűnnek föl.

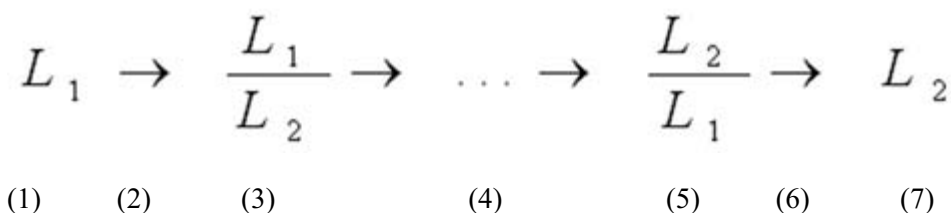
A nyelv szerepe tehát valóban eltérő lehet az egyes közösségek identitásában (még inkább az egyes emberekében), ez viszont nem indokolhatja a társadalomtudományokban is meglévő, általánosan tagadó álláspontot. 2004 szeptemberében Kolozsváron, a 13. Élőnyelvi Konferencián Kontra Miklós mutatta be (Skutnabb-Kangas nyomán) azt a kétféle paradigmát, amely ideologikusan, a többségi és a kisebbségi (hatalmi és alárendelt) csoportok érdekei szerint tagadja, vagy elismeri a nyelvnek ezt a szerepét. „Manapság sok társadalomtudós (pl. Blommaert 2001, May 2001, Pennycook 2001) azt a véleményét hangoztatja, hogy nincs lényeges kapcsolat az anyanyelv és az identitás között. // Vannak, akik szerint az anyanyelv és egy második nyelv között csupán kis különbségek léteznek, melyek mennyiségiek, nem minőségiek, ezért az anyanyelv elvesztése, a nyelvcsere távolról sem akkora probléma, mint egyesek hiszik. Edwards (1984) például azt állítja, hogy a kisebbségek esetében a nyelv kommunikatív és szimbolikus értékei szétválaszthatók, s a szimbolikus értékek megmaradhatnak akkor is, ha a kommunikatívak hiányoznak.”⁵ Ez a posztmodern, liberális paradigma a magyarországi szociológiai kutatásokban is jelen van, sőt az erdélyire is kisugárzik.⁶

Annak sincs semmiféle megalapozottsága, hogy az egyes identitásmodellek között valamilyen „fejlődési” sorrendet és ennek alapján értéksorrendet feltételezünk, tudniillik, hogy a fejlődés iránya az állampolgári identitás vagy éppen a világpolgári identitás volna, az identitásnélküliség a szekularizáció analógiájára. Ebből következik, hogy nem is lehetséges és nem is szükséges a Kárpát-medencei magyar identitás valamiféle „korszerűsítése”. Szükséges viszont azoknak az okoknak a felszámolása, amelyek miatt ez az identitás védekező jellegű. Van azonban az identitásoknak egy, az élővilág rendszertani szerveződéséhez hasonló hierarchiája. Vannak a helyi, lokális, etnikai csoportidentitások, ezekre épülnek a regionális identitások, aztán maga a (kulturális) nemzeti identitás, ezek fölött is lehet például közép-európai vagy éppen európai identitás. Ebben a hierarchiában középszinten, a faj élővilágbeli kategóriájához hasonlóan, a nemzet áll, fontos közös jegyével, a nyelvvel.⁷ Az alapidentitás tehát a nemzethez és a nyelvhez kapcsolódik, ezen belül – akár több szinten – lehet eljutni a lokális identitásokhoz, és minden lokális, regionális identi-

tásnak megvan a maga nyelvváltozatbeli, nyelvjárási kifejeződése is.⁸ Ebből az is következik, hogy a nyelvjárásoknak is van identitáskifejező, identitáserősítő szerepük: bennük még a nyilvánosságban sem az elkülönülést érezzük, hanem a változottságban való összetartozást. Ebből az is következik, hogy a nyelvmegtartásnak mintegy feltétele a nyelvváltozatok használatának bátorítása, megőrzése.

Többféle értelemben szokás hivatkozni a kettős identitásra, noha a szintagma belső, szemantikai ellentmondást tartalmaz: az identitás tudvalévőleg azonosságot, önazonosságot, az ehhez fűződő öntudatot jelenti, olyan, mint a kongruencia matematikai fogalma. Az identitás elvileg kizárja a kettősséget. Ez részben mégis lehetséges úgy, hogy a fő identitástényezőket elkülönítjük: beszélni lehet valakinek az állampolgári identitásáról, a nemzeti identitásáról, a felekezeti identitásáról stb. Ebben azonban minden esetben van egy domináns elem, az alapidentitás meghatározója. Az ilyen kettősség az alapja az olyan helyzeti konfliktusoknak, hogy Magyarországon románoknak, szlováknak mondják a romániai, szlovákiai magyarokat. A magyarországi külső identifikálás az állampolgárságra vonatkozik, és ez sérti a kisebbségeket, akik számára ez nem elsődleges, hanem járulékos körülmény az önazonosságukban. Nem ritka az alapvető identitástényezők inkongruens szerveződése sem, és a kettős identitást inkább ehhez szokás kapcsolni. A kétnyelvűséggel foglalkozók jól tudják, hogy vannak olyan kétnyelvű beszélők, akiknek szimultán elsajátított két első nyelvük, „anyanyelvük” van, kettős kulturális kötődésük stb. Felnőtt korban rendszerint az ilyen beszélők is kialakítják az eredetileg két első nyelvük, két kultúrájuk számukra természetes sorrendjét. Eldöntik, hogy ők kicsodák. Az identitástényezők inkongruenciája úgy is megjelenik, hogy azok nem a megszokott módon kapcsolódnak össze az egyéni identitásban: szlovák tudatú, magyar anyanyelvű (Szlovákiában), román tudatú és anyanyelvű református (Romániában) stb. Ezek átmeneti, instabil identitások, amelyek folyamatosan és természetesen végigkísérik a nyelvcsereét, az identitásváltást.

Nyelvi folyamatok a külső régiókban

A fenti ábra a nyelvmegtartás és a nyelvcsere között végbemenő nyelvi folyamatokat kívánja ábrázolni, megjelölve a folyamatok hét lényeges mozzanatát. A továbbiak-

ban ezeket vesszük sorra, és vázlatosan szövelünk arról, mely fázishoz milyen célok és milyen nyelvi tervezési feladatok kapcsolhatók a nyelvmegtartás érdekében.

(1)

Az első nyelvhez nem az a cél és érdek fűződik, hogy a beszélők egynyelvűek maradjanak, hanem, hogy használhassák és megtarthassák anyanyelvüket (nem anyanyelvüket *is*, hanem elsősorban azt!). Jelenleg a peremrégiókban a magyar kétségtelenül veszélyeztetett nyelv. A nyelvpolitika, a státustervezés tekintetében: „A *cél* az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét *anyanyelvükön* élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsönkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig.”⁹

A nyelv státusának megnyugtató rendezése csak politikai, jogi síkon lehetséges, más síkon konfliktusokhoz vezet. Ilyen konfliktus színhelye a kolozsvári egyetem, ahol a magyarnak mint anyanyelvnek az elismertetése ellenkezésbe ütközik. Elsősorban azért, mert ez országosan sem rendeződött. A nyelvpolitika ma már nem kizárólag belső ügye az egyes államoknak, meghatározó azonban továbbra is az állami nyelvpolitika, ezt kell elfogadhatóvá tenni az államközi nyelvpolitika és a nemzetközi szabályozás eszközeivel. Már is kialakult az a helyzet, hogy az EU-ban minden tagállam nyelve „hivatalos”-nak számít, otthon azonban minden marad a régióban.

(2)

Nyelvi környezetétől függetlenül többnyire mindenki belátja a kétnyelvűséghez fűződő érdekeit. A kérdés az, hogy a második nyelv elsajátítása mikor, hol és hogyan történik. Ez a három körülmény határozza aztán meg, hogy milyen lesz a beszélő kétnyelvűsége. Ebben a tekintetben Romániában az tapasztalható, hogy a) román többségű környezetben a gyermekek spontán módon tanulják meg az utca, a lakótelep nyelvét, és ez a nyelvváltozat nem föltétlenül segíti őket aztán az iskolai előmenetelben, az akadálymentes szocializációban; b) a gyermekek 15-20%-a úgy kerül be magyar anyanyelvűként a román oktatásba, hogy magyarul meg sem tanul írni-olvasni, első nyelve így már eleve háttérbe szorul, a második nyelv magas szintű elsajátításához pedig nem kapja meg az iskola támogatását; c) a magyar többségű környezetben élő gyermekeknek az iskolában kellene megtanulniuk az államnyelvet, az iskola azonban a nyelv ismeretét várja el tőlük, az államnyelvnek mint idegen nyelvnek az elsajátításában módszeresen nem segíti őket. Ezért is van az, hogy gyakran sikere-

sebb a világnyelvek oktatása, mint az államnyelvé. A mostani helyzet tanulsága az, hogy a kétnyelvűsödést nem lehet spontán, természetes folyamatként kezelni, magára hagyni, aztán – ahogy most a hatóság teszi – a beszélőre, a szülőkre hárítani a felelősséget. Ahhoz, hogy az eredmény, maga a kétnyelvűség, stabil és funkcionális legyen a mai igényeknek megfelelően, intézményesen, az oktatáspolitikai eszközeivel meg kell teremteni a feltételeit, az eszközeit, a beszélő nyelvi környezetétől függően.

(3)

A cél tehát, amely ritkán valósul meg kisebbségi környezetben, az anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség és többnyelvűség. Ebben a kétnyelvűségben egyaránt meg kellene lennie a magas szintű anyanyelvi kompetenciának (a regionális értékekkel!) és a magas szintű államnyelvi tudásnak. A magas szintű, hozzáadó (additív), anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség jelenthetné a stabil kétnyelvűséget. Az oktatásban gyakorlatilag minden elemével gondok vannak: a magyar nyelv és irodalom oktatása is jelentős mértékben nélkülözi a funkcionalitást, a célszerűséget (Romániában a megfelelő tankönyveket is), a román nyelv magas szintű oktatását pedig paradox módon leginkább és legkövetkezetesebben az oktatási hatóság akadályozza. Ez nem véletlen, és nem is az a fő oka, mint általában gondolják, hogy nemzeti elfogultságában a hatóság nem hajlandó elismerni, hogy a románt az idegen nyelvekhez hasonló módszerekkel és eszközökkel lehetne eredményesen oktatni. Inkább arra kell gondolni, hogy az államnyelv alacsonyabb szintű ismerete részben igazolója lehet a hatóság részéről megnyilvánuló lingvicizmusnak, részben pedig része annak az instabil kétnyelvűségnek, amely nyelvcseréhez vezet. Ha pedig megvalósult az a kétnyelvűség, amely magas szinten és eredményesen hasznosul a beszélő számára, még mindig alapvető feltétele a nyelvmegtartásnak a nyelv használata: „A döntő az, hogy a szlovákiai magyaroknak milyen lehetőségeik vannak anyanyelvük használatára a magán- és a közélet különböző szinterein. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a beszélők a másik nyelvre, annál inkább anyanyelv-domináns a kétnyelvűségük, s így annál kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása.”¹⁰

(4)

A kétnyelvűvé válás és a nyelvhasználat körülményeitől, motivációitól, az 1. nyelv iránti attitűdtől függően a kisebbségi kétnyelvűség már eleve felcserélő, szubtraktív jellegű. Alacsony szintű és instabil, kognitív és szocializációs funkcióiban kisebb lehet az értéke, mint az egynyelvűségnek. Ebben a kétnyelvűségi típusban természetesen és szinte törvényszerűen következik be dominanciaváltás: fontosabbá válik a 2. nyelv használata, értékelése egyre inkább háttérbe szorítja az elsőt. Az ebben közrejátszó tényezők közül meghatározó lehet a tannyelvválasztás, a családi kétnyelvűség,

a munkahelyi, a lakóhelyi környezet stb. Csökkentheti a dominanciaváltás veszélyét a színvonalas anyanyelvi oktatás, a magyar kultúra és a magyar nyelv hagyományos és pragmatikus értékeinek a tudatosítása, az anyanyelvi mozgalom. A nyelvi tervezésben ez a nyelv presztízisének növelését jelenti, a nyelv iránti attitűd javítását. Most a külső régiókban a magyar nyelv szimbolikus fölértékelődése tapasztalható és a pragmatikus, kommunikatív érték csökkenése (nyelvválasztásban, főképpen a tan-nyelvválasztásban). A presztízstervezésben a kettő közelítése a cél, annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszközvoltában is.

(5)

A nyelvcsere a másodnyelv-dominanciájú kétnyelvűség előzi meg. Azt lehet állítani, hogy az alacsony szintű felcserélő kétnyelvűség, amelyben már a 2. nyelv dominál, az esetek többségében nyelvcserehez vezet (ha másképpen nem, a 2. vagy a 3. generációban bizonyosan). Teljes mértékben megalapozott Lanstyák István véleménye: „A világtörténelem sokszor igazolta, hogy *van* alapja annak az állításnak, mely szerint a kétnyelvűség a nyelvcsere előszobája. A kisebbségi kétnyelvűség többnyire instabil állapot, mégpedig nemcsak az emigráns, hanem az őshonos kisebbségi közösségekben is. Ha egy közösség abba a helyzetbe jut, hogy második nyelvét azonos szinten vagy jobban beszéli, mint az anyanyelvét, hosszú távon nem tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy gyermekeinek a társadalmi érvényesülés szempontjából hasznosabb nyelvet adjon át: ez pedig általában az államnyelv.”¹¹ A közhiedellel ellentétben, nem az államnyelv hatása, nem annak kontaktuselemei jelentik a fő veszélyt. A nyelvhasználatban valóban ezek a kontaktusjelenségek, kölcsönelemek válnak feltűnővé: a romanizmusok, a szlovakizmusok stb., ezektől szeretné „megtisztítani” a nyelvet a laikus nyelvféltő, de még a hagyományos nyelvvelés is. Holott ezek csak következményei az anyanyelv alárendelt helyzetének, a korlátozó és diszkriminatív nyelvpolitikának.¹² A nyelvi állomány tervezésében mégsem lehet eltekinteni attól a feladattól, hogy csökkenteni kell a kontaktusjelenségek számát. Elsősorban ezek jelentik a legfeltűnőbb különbségeket a magyarországi és a kisebbségi nyelvváltozatok között, az általunk „határtalanításnak” nevezett program pedig éppen e különbségek csökkentését célozza.¹³ Ilyen hatása van például a szaknyelvi vagy más „hiány”-regiszterek pótlásának is, a szaknyelvi oktatásnak és a szaknyelvek használatának. Ehhez egyaránt fontos a nyelvhasználat lehetőségének a megteremtése, és az ehhez szükséges eszközök (tankönyvek, szótárak) elkészítése és használata.

(6)

Magának a nyelvcsérének van egy, a nyelvi funkciókat érintő, azokat fokozatosan szűkítő, elsődleges dimenziója, és ennek következményeként megy végbe magának a nyelvnek a leépülése, az első nyelvnek a másodikkal való fölcserélése. Ebben a kettős folyamatban csökken az első nyelvhez fűződő nyelvi kompetencia, a beszédben általánossá válik a kényszerű kódváltás. Így vannak ezzel egyre nagyobb számban például azok a gyermekek, akik román nyelven konfirmálnak, mert nem tudnak magyarul. Ebben a fázisban játszik szerepet a szórványoktatás, és szerepe lehetne a hitoktatást megelőző vagy azzal párhuzamos nyelvoktatásnak. Ez a határhelyzetben folyó nyelvoktatás még inkább nyelvi rehabilitációnak tekinthető, mint nyelvi revitalizációnak. A szórványoktatás erdélyi intézményei és központjai jórészt egy-egy elkötelezett személyiség (Böjte Csaba, Kallós Zoltán és mások) missziós tevékenységeként jöttek létre alapítványi és egyéb támogatásokkal. Nagyon fontos munkát végeznek hétvégi oktatás formájában a kisebb központok is, ám státusuk, támogatottságuk bizonytalan, létük rendszerint egy személyhez és az ő elkötelezettségéhez kapcsolódik. Ezek a központok számukban és mostani befogadóképességükben elégtelenek. És a missziós elkötelezettségen túlmenően egyre sürgetőbbé válik az ezekben az intézményekben folyó oktatás szakmai megalapozása, a módszertanok és az oktatási eszközök kidolgozása azon az ismeretlen területen, amely az anya-nyelvpedagógia és az idegennyelvek oktatásaközött húzódik.

(7)

A másodnyelvi egynyelvűség a nyelvcsere és gyakorlatilag az identitásváltás végpontja.¹⁴ A nyelvcsere átment közösségek korábbi anyanyelvük reliktumaként rendszerint ritualizált szövegeket őriznek meg szakrális funkcióban. A kultikus szférában az anyanyelv az Istennel való beszélgetés eszköze lehet, és ekkor már nem fontos a megértés, a szavak értelmének ismerete, csak a misztérium. A moldvai magyarok körében is vannak, akik anyanyelvükből már egy szót sem tudnak, de magyar nyelvű imádságokat ismernek. A magyar nyelv szakralizációját jelzi több dél-erdélyi szórványtelepülésről Vetési László, Verespatakról Máthé Dénes.¹⁵ Az ilyen helyzetben lévő közösségekben a nyelvi tervezésnek nincs más lehetősége, mint a nyelvi revitalizáció, az elfelejtett nyelv élesztése, esetleg éppen azokra a reliktumokra alapozva, amelyek a szakralitásban őrződtek meg. Ilyen revitalizációs programnak tekinthető a moldvai magyar gyermekek magyar nyelvoktatása. A nyelvi revitalizáció gyakorlatára, módszertanára és esélyeire több példa van a világ különböző részeiről. Ezeket a tanulságokat is meg kell ismerni, hasznosítani lehet őket.

A nyelvmegtartás és a nyelvcsere között végbemenő nyelvi folyamatok nem sorsszerűek: minden fázisukban lassíthatók és vissza is fordíthatók. A disszimilációnak, az elhagyott nyelv újratanulásának több példáját látjuk közvetlen környezetünkben is (leglátványosabban a még Romániában élő svábok körében). A folyamat időtartama, a történelmi példák szerint, igencsak változó: 5–6 generáció volt az örmények, a svábok esetében. Öt-hat évszázad alatt sem zárult le a moldvai magyarok körében, és ilyen veszély nem is fenyegette az autonómiát élvező székelyeket és szászokat. Egy olyan általánosabb tanulságát is meg lehet fogalmazni a nyelvi folyamatok elemzésének, hogy félrevezető az integráció és az autonómia alternatívaként való beállítása, hogy tudniillik integráció *vagy* autonómia. Az autonómia nem alternatívája az integrálódásnak, hanem feltétele. Az autonómia nélküli integrálódás ugyanis egyenlő az identitás feladásával. Az autonóm integrálódás jelentheti a biztosítékát az integritás és az identitás megőrzésének. Az autonómia pedig, amely annyi vitát és tanácstalanságot vált ki a közösségen belül is, személyi változatában nem jelent mást, mint az emberi méltóság megélésének lehetőségét, közösségi vagy akár területi változatában pedig a szülőföldjén élő közösség elemi szuverenitását. A nyelv vonatkozásában a félelem nélküli nyelvhasználatot, a nyelvhasználat szabadságát.

Jegyzetek

- ¹ Közös, összehangolt kutatások folynak már a '90-es évek elejétől, az eredményekről élőnyelvi konferenciákon hangzottak el beszámolók, publikációk is rendszeresen jelentek meg, 2001-től pedig az Akadémia által létrehozott kutatóállomások működnek hálózati szerveződésben: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet Beregszászon, illetve a többi szomszédos országban (Szerbiában, Szlovéniában, Ausztriában, Horvátországban) munkájukat velük összehangoló kutatók. A kutatóállomások bemutatkozását l. Magyar Nyelv CI, 2005, 1: 105–113.
- ² A hagyomány szakrális nyelv nélkül is meghatározója lehet az identitásnak, például a romák identitásában.
- ³ A nyelvhasználati jogok világi és egyházi szabályozásának elkülönülését korábban részletesebben elemeztem A hitélet anyanyelvisége a mai Erdélyben című tanulmányomban (A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, 2001. 184–193); l. még Szilágyi N. Sándor: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában (a Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk. kötetben: Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. Kolozsvár, 2006. 323–328).
- ⁴ A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella, Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 12–18.
- ⁵ Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk., Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2006. 15. A tőle idézett szerzők: Blommaert, Jan: The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on Scholarship and Linguistic Rights. *Journal of Sociolinguistics* 2001, 5: 131–142; Edwards, John: Language diversity and identity. In: John Edwards, ed., *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*, 277–310. Academic Press, London, 1984; May, Stephen: Language and minority rights: ethnicity, nationalism and the politics of language.

- Harlow, Essex, England&New York, Longman 2001; Pennycook, Alastair: *Critical Applied Linguistics: A Critical Introduction*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 2001.
- ⁶ Péntek János: A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 2001, 10: 15–20.
- ⁷ Részben ebben gyökerezik az előző század első felében a faj és a nemzet, a faj és a nép fogalmának szándékos vagy szándéktalan keverése, például Szabó Dezsónél.
- ⁸ Ez a hierarchikus szerveződés értelmetlenné teszi a különböző szintek szembeállítását, azt például, hogy palóc vagy magyar, székely vagy magyar, csángó vagy magyar. A vagy helyett ilyen esetekben csak az és-nek lehet értelme.
- ⁹ Ankerl Géza: A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 1993, 2, 9: 906–919.
- ¹⁰ Lanstyák i. m. 13.
- ¹¹ I. m. 15.
- ¹² Ismét Lanstyák István megállapítását idézve: „Ami a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőkre, sőt magára az általuk használt anyanyelvre nézve valóban veszélyt jelenthet, az a kisebbségi helyzetből fakadó, sokszor a többségi hatalom nyelvviszasszorító, lingvicitista politikája által is gerjesztett nagyfokú nyelvi hiány, ill. ennek szélsőséges változata, a nyelvcserehelyzetben jelentkező nyelvreépülés. Ezt azonban korántsem a másodnyelv hatása idézi elő, hanem az első nyelv használatának korlátozottsága. (A másodnyelv nagymértékű hatása, amely velejárhoja a nyelvreépülésnek – itt nem kiváltó ok, hanem következmény.)” I. m. 13-4.
- ¹³ A programról, a vele kapcsolatos elvi és gyakorlati problémákról a határtalanítás egyre gazdagodó szakirodalmából I. Csernicskó István: Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: ... itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár, PoliPrint, 2004. 110–117; Kolláth Anna: Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. *Magyar Tudomány* 50: 156–163; Lanstyák István. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk.: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Budapest, ELTE, 2005; Szothák Szilvia: Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvideki szavak magyarországi szótárakban. In: Keményfi Róbert szerk.: Osztrák források – magyar kutató. Debrecen–Bécs, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke–Collegium Hungaricum, 2005.
- ¹⁴ Az 1992 és 2002 közötti asszimilációs veszteséget Szilágyi N. Sándor nagyon körültekintő és óvatos becsléssel közel negyvenezere teszi, ez az évtized általános apadásának mintegy egyötöde (l. tőle: Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János–Benő Attila szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár, 2005. 24–94.)
- ¹⁵ A ritualizált szöveg fogalmáról, a „maradványnyelv” szakralizációjáról I. Péntek János: A ritualizált szöveg. In: Péntek János szerk., *Szöveg és stílus*. Editura Presa Universitara Clujeana, Kolozsvár, 1997. 329–334. Esettanulmányok, példák: Máthé Dénes: A verespataki magyarság kétnyelvűségének/nyelvcserejének előzményei és jellemzői. *Kétnyelvűség III*, 1995, 2: 9–16; Tánzos Vilmos: Nyelvváltás a moldvai csángók imarepertoárjában. *Kétnyelvűség III*, 1995, 2: 51–68; Vetési László: Az egyház – nyelvi és lelki otthon. In: Ördög Gyárfás Lajos szerk., *Egyház és anyanyelv*. AESZ-füzetek 1. Sepsiszentgyörgy, 1994. 15–17.

Bodó Barna

A SZÓRVÁNYTÓL A NEMZETIG – ÉS VISSZA

*Minden egyes nyelvet egy területhez kapcsolnak.
Ezáltal a nyelv átalakul a társadalmi ember
képességéből egy területileg szervezett társadalmi
intézménynek, az államnak a tulajdon(ság)ává.
Szépe György*

Határozott, korábban már megfogalmazott véleményem,¹ hogy a szórványnak a társadalomtudomány nem szentel kellő figyelmet, mintha nem tudatosult volna az a – különben kézenfekvő – felismerés, hogy a szórványlét az identitás vizsgálatában olyan lehetőségeket hordoz, amilyent az antropológia számára tartogatott a „világtól elzárt” közösségek vizsgálata. A szórvány az identitással kapcsolatos kutatások terén az elmúlt évtizedekben szinte semmilyen külön figyelemben nem részesült, pedig a szórvány – határhelyzet. Ilyenként sokkal élesebben jeleníti meg az identitásépítéssel kapcsolatos kényszereket és dilemmákat.²

Ugyanakkor a közösségépítés, illetve megtartás kérdése sem kapta meg a szükséges figyelmet, hiszen a szórvány egyik meghatározó sajátossága az identitást építő intézmények hiánya. Anyanyelvi iskola szórványban csak nagyobb településeken – városban – képzelhető el, kis etnikai/vallási közösségek esetében az egyház legfeljebb beszolgáló papot biztosít, a művelődés intézményei rendre a helyi többség nyelvén szólalnak meg. Nem marad más, mint a civil kezdeményezés, a helyi szórványközösség önépítő igyekezete – ha a körülmények alakulása ezt elősegíti. Ezért fontos konferenciánk témaválasztása – *Identitás-megőrzés tömbben és szórványban* –, hiszen a magyar civil társadalom feladatairól és lehetőségeiről való közös gondolkodás kiemelten indokolt akkor, amikor a támogatáspolitikai gyökeres reformja zajlik az anyaországban.

És egy további érv a kérdéskörnek az állam legmagasabb szintű tisztségviselője figyelmét érdemlő voltát illetően: a mottóul választott idézetben Szépe György figyelmeztet arra, amit a szórvánnyal kapcsolatos kérdésfelvetések szinte soha nem tekintenek lényegi elemnek: a nyelvében veszélyeztetett szórvány ügye alapjában véve nem nyelvhasználati kérdés, hanem a területileg szervezett közösségek különeműségének a kérdése, lévén bármilyen területi struktúrájának lényegi eleme a határ. Létezik egy, a politikaival szinte soha nem egybeeső nyelvhatár, amely szórvány esetében *folyamatos mozgásban* van: a szélek porladnak, letöredeznek. Szépe

György fogalomhasználatával élve: a szórvány jeleníti meg a legélesebben azt, hogy miként válhat a nyelv emberi képességből állami tulajdonsággá. Aki a szórványt védi, a nemzet nyelvhatárait védi.

Dolgozatom struktúrája a következő: először bemutatom a szórvánnyal kapcsolatos értelmezéseket és diskurzusokat, a továbbiakban célom a szórványkérdés újrafgalmazása, végül azokat a felelősségeket veszem számba, amelyek a nemzetben gondolkodás jegyében lehetővé teszik bizonyos szórvánnyal kapcsolatos feladatok kijelölését.

Szórványfogalom-értelmezések

A magyar (szak)nyelv különbséget tesz diaszpóra és szórvány között, miközben a magyar közösségektől alig különböző sorsú más közép-európai népek ilyen nyelvi pontosságra nem törekednek.³ A diaszpóra a bibliaihoz hasonló szétszórátás, szétszóródás, elszéledés eredménye,⁴ tehát alapfeltétele bizonyos migráció, tömeges (de nem közösségi) helyváltoztatás. Az okok nagyon széles palettája ismert, ezek közül a gazdasági kényszer és a politikai program a leggyakoribbak. Csakhogy miközben a gazdasági kényszer esetében az egyén maga dönt bizonyos tényezők hatására, a (többségi) politikai program nem számol a célcsoport szándékaival, éppen ellenkezőleg, bizonyos történelmi kötöttség, meghatározottság feloldása a cél. Akár egyik, akár másik tényező a kiváltója, a diaszpóra-létpolitikai kondicionáltsága egyértelmű.

Nem ez a helyzet a szórványt illetően. Bár a fogalom a magyar köznyelvben nem csupán polgárjogot nyert, de egyike a kisebbségpolitikában gyakran előfordulóknak, a szórvány politikai kondicionáltsága nem egyértelmű. Ugyanis a szakirodalom számon tartja a nagyvárosi szórványt például nem csupán etnikai, de szociális értelemben is, és minden olyan vonatkozásban szó lehet – egyféle – szórványról, amikor multikulturalizmus esete forog fenn. Ezek szerint létezik a fogalomnak egy nemzetsemleges értelmezése, amely olyan társadalmi folyamatokra vonatkozik, amikor valamilyen társadalmi törésvonal létével kapcsolatos helyzetet és folyamatokat vizsgálunk. Természetes, hogy ne csupán etnikai, de szakmai/foglalkozási enklávákat, szigetszerű, sporadikus, egymástól elzárt vagy nehezen kommunikáló helyi közösségeket szórványnak tekintsenek. Ezek szerint társadalmi folyamatok térbeli vizsgálatára a szórványfogalom etnikumtól függetlenül használható.

Az eddigiek szerint a szórványfogalom akkor tekinthető nemzetsemlegesnek, amikor a vizsgált közösség/csoport felekezeti vagy szociális értelemben, és nem a nyelvi-kulturális hovatartozása alapján kerül figyelmünk előterébe. A szórvány fogalma az első világháborút követő békekötések következtében kialakult helyzet okán kapcsolódott a nemzet fogalmához és kapott etnikai tartalmat. A trianoni béke etnikai nyertesei körében a fogalom nem jelenik meg, a diaszpórának nem alakul ki

a nemzeten belüli folyamatokra vonatkozó társfogalma, a szórvány.⁵ Fontos továbbá, hogy a fogalommal helyzet, avagy folyamat megjelenítése/értelmezése a célunk. Az állapotleírás bizonyos szerkezeti elemekre vonatkozik, stabil vagy annak tűnő helyzetet jelenít meg, miközben a szórvány lényege éppen a változás, a folyamatszerűség. A nemzet: állapot. Létét illetően stabil rendszer, egyértelmű viszonyok és kapcsolatok. A szórvány maga a (lét)bizonytalanság, amelynek folyamatait leírni is alig vagyunk képesek, annál kevésbé befolyásolni, elvárt keretek között tartani.

Szórvány-meghatározások

Bár a szórvány iránti társadalomtudományi érdeklődés az utóbbi években jelentősen megnövekedett, mindmáig nincs minden szempontból kielégítő meghatározása. Az alábbiakban négy definíció-típusra térek ki, s bár ezek értelmezési alapkategóriáknak tekinthetők, nem állítom, hogy további meghatározások nem lehetségesek.

Az első típust *leíró-költői definíciónak* nevezem és klasszikus példaként Vetési László idézhető: „Diaszpóra – széthullott kéve magjai a terméketlen földön, őszutón, a tél torkában, a betakarodás nagy műve után, a csirázás reménye nélkül. Nem is annyira a szétszóratottak csoportja, hanem inkább az életveszélyesen elszigetelődött maradék, [...] nem várva, de tudomásul véve a közelgő gyilkos telet.”⁶ A meghatározás képzetei: veszélyeztetettség, halmozottan hátrányos helyzet, a sajátos társadalmi tér beszűkülése, etnikai érték- és tartalomvesztés. Ez a közelítés láttat, megmutatja a helyzet perspektíva-nélküliségét, emberi szempontból való elfogadhatatlanságát.

A következő meghatározás is *leíró*, de nem a belső folyamat, hanem a *külső jegek* szerint kívánja megragadni a szórványlét fontos jellemzőit. Bárdi Nándor hat szempontot különít el a fogalom leírására: tárgykör, eredet, elhelyezkedés, méret, intézményesültség, hangsúlyos problémák.⁷ Bár e meghatározás segít értelmezni a szórvány kialakulását befolyásoló feltételeket, alapvető gond, hogy a szórvány lényegét, a szórványosodás folyamatát a külső jegek szerinti értelmezés nem tudja megragadni.

Közelebb visz a folyamatszerűséghez Ilyés Zoltán értelmezése, aki a társadalmi háttérre vonatkozó ellentétpárokkal kívánja a szórványhelyzet lényegét megjeleníteni.⁸ Definícióját szociológiaiinak nevezem, amennyiben az általa használt fogalompárokkal elsődlegesen a szociológia operál. Az allochton–autochton, rurális–urbánus, sziget/diszperz helyzet–tömb-helyzet, a többnyelvűség–egynyelvűség ellentételezések jelzik a szórványfogalom sokrétűségén túl azt is, hogy milyen társadalmi feltételek, illetve jogi keret – gazdasági helyzet, társadalmi rétegzettség, kisebbségjogi háttér – határozzák meg a szórványok létét. Erről a definíció-típusról is elmondható, hogy statikus, bár utal a változó külső tényezőkre, nem jeleníti meg a folyamatot.

A szórvány lényegét *politológiai* értelmezés képes visszaadni, miszerint a szórvány mindennapi döntéshelyzet.⁹ Ez a helyzet akkor is létezik, ha a szórványban élő nem gondol rá, nem törődik vele, hiszen benne van a nyelvhasználatról a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – állandó nyomás alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közeggé, s válik lényegessé a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelvváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az igazodási kényszert nem lehet az emberek életéből kiiktatni, illetve a szórványhelyzet kutatójának, a szórványgondozónak ezt a körülményt figyelembe kell vennie.

A szórvány és a tudomány

A szórványkérdés tudományos szempontból kezelhető kisebbség(jog)i, nyelvtudományi, intézményszociológiai, társadalomlélektani, nemzetpolitikai kérdésként. Minden vonatkozás külön értelmezhető, mégis igen fontosak a területek közötti kapcsolódások. Ugyanakkor alig van példa arra, hogy egy szakmai anyag, egy elemzés a jelzettkérdéskörök közül többre kiterjedne.

A kisebbségjogi kérdés az emberi lét kollektív dimenziójához kötődik: a szórvány esetében sérül a közösségnek az a joga, hogy nyelvét megtartsa és fejlessze, ugyanis a(z anya)nyelv mint a kommunikáció eszköze beszélőközösséget feltételez, és szórványban ez nem adott. Éppen a szórvány esetében válik egyértelművé, hogy a nyelvi jogok megadása nem biztosítja a kisebbségi (szórvány)közösségek megmaradását, mert az anyanyelvi beszéd első fokon nem jogi, hanem közösségi kondicionáltságú. A nyelvi jogok az anyanyelvhasználat külső feltételeként nyilvánulnak meg, a beszédközösség léte belső kérdés. Ahol nincs helyben beszédközösség, szinte kizárt, hogy az egyén anyanyelvével pozitívan azonosuljon, pedig a nyelvi emberi jog így is értelmezhető, illetve jelenti még az egyén ezen alapvető nyelvi jogának mások általi tiszteletben tartását. A nyelvészek számára fontos, hogy a szórványok esetében miként alakul a nyelv és használata. A nyelvfejlődés kutatása pedig azt tárja fel, hogy időben miként változik az egyes közösségekben a nyelv státusa.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a (kisebbség)jogi és nyelvtudományi kutatások tematikailag és a fogalmi keret vonatkozásában milyen közel állnak egymáshoz. Intézményszociológiai kérdés, hogy a szórványban milyen struktúrák léteznek a helyi (kis)közösségeknek a többségitől különböző identitása kialakításához és fenntartásához, illetve az identitásépítés bizonyos hiányzó módozatai és intézményei kiválthatók-e valamilyen más eljárással vagy intézménnyel. Az identitásépítés alapintéz-

ményei közül az iskola szórványban többnyire nem anyanyelvű, de ha van ilyen iskola, nagyon kevés kisebbségi él ezzel a lehetőséggel. Hogy miért, az már nem az intézményszociológia kérdése. Az anyanyelvű iskolához viszonyítva az egyház sokkal több helyi közösséget fog át és szolgál, de a pap többnyire beszolgál, tehát a helyi közösségépítésben nem vállal(hat) feladatot. Ugyanakkor az egyház az identitás építésében korlátozott mértékben helyettesítheti az iskolát. Az identitásépítés további módozatait biztosító művelődési és közösségi élet viszont teljes egészében a helyi kulturális elit függvénye, s szórványban alig van, aki a helyi kultúra szervezését felvállalhatná.

Társadalomlélektani szempontból fontos kérdés, hogy a helyi közösségek kisebbségi kapcsolatrendszere mekkora többségi intézményi nyomást bír el, amikor az anyanyelvhasználat, a többségitől elkülönülő társasági formák iránti igény a többség elutasításával vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyásával találkozik. Szórványban ritka a közösséggel való pozitív azonosulás, ami a nemzet, illetve a tömbben élő etnikai kisebbségek esetében természetesnek mondható. Ennek a bizonytalan viszonyulásnak az elsődleges oka éppen az anyanyelv „használati értékének” viszonylagossá válása. A helyi szórvány csoporttudata labilissá válik, az egyén képtelen helyesen értelmezni egy sor olyan hatást és kihívást, amelyek tömbben vagy a nemzetek esetében a helyükre kerülnek: a szórványban élő hajlamos gondjait, az esetleges sikertelenséget egyéni helyzetével, etnikai másságával magyarázni, s ebben a kontextusban a többségitől eltérő identitás alapelemeit jelentő szimbólumok és értékek relativizálódnak.

Nemzetpolitikai kérdés az, hogy a nemzet miként viszonyul a szórvány(á)hoz. Ez azáltal válik fontossá, hogy a szórvány alapvető jellemzője: a többségitől eltérő identitásának tartalmait önerőből szinte soha nem képes kialakítani és megtartani, mindig külső források voltak szükségesek a nyelvileg-etnikailag halmazottan hátrányos helyzet kezelésére. A nyelvi jogok demokráciában azonosak, legyen szó nemzetről, tömbben élő etnikai kisebbségről, avagy szórványról. A nyelvi helyzet mégis alapvetően különbözik. A *nemzet* esetében a nyelv szabad érvényesülése jogilag és közösségszavatolt, tehát használata akadálytalan, művelésének, oktatásának szabadsága, intézményi feltételeinek biztosítása adott. A *tömbben élő kisebbség* igényli a helyi – etnikailag, kulturálisan különböző – közösségek létének közjogi elismerését, az igény képviselője magára a közösségre pozitívan hat vissza. A *szórvány* esetében a nyelv mögül eltűnik a közösség, ami rövid távon kulturális önfeladásba torkollik. A magára maradt szórvány menthetetlenül beolvad. Ezért beszélhetünk jogi szempontból paradoxonról, amikor a jogot nem a kedvezményezett kéri, az, akit szolgál, hanem valaki más, aki a támogatás nélküliséget a szórvány végveszélyeként fogja fel, és ebbe nem kíván beletörödni. A *kinek* és *mit* kérdése ez esetben minden más kisebbségi léthelyzetnél bonyolultabb, amikor a korlátok és felelősségek tisztázása nemzetpolitikai kérdés.

A szórvány tehát jelent intézménynélküliséget, az erőforrások korlátozott voltát, szerep- és szereplőhiányt. Ezek a kérdések külön-külön is tudományos kutatás tárgyát képezhetik. De létezik egy általános, a részterületek kérdései fölé emelkedő vonatkozás: a demokrácia, mint a megoldás keretének a kérdése. A szórványhelyzet jogi vagy intézményszociológiai kérdései egyrészt a demokrácia létevel és mibenlétével függnek össze, de látni kell, a mégoly tökéletes demokrácia sem képes például a szórványban fellépő társadalomlélektani folyamatok hatástalanítására. Ezért válik központi kérdéssé az, hogy az anyaország a határon túli nemzetrészek iránti felelősségét miként értelmezi, és a tervezett szakpolitikai beavatkozásokat miként egyezteti azzal az állammal, ahol a kedvezményezett szórvány él.

A szórványprobléma

A szórvánnyal kapcsolatos demográfiai alapadatok azt mutatják, hogy miközben Erdélyben/Romániában a magyar népességfogyás a legutóbbi két népszámlálás (1992–2002) között körülbelül 12 százalékos, a szórványban ennek másfélszerese-kétszerese.¹⁰ Az iskola, az egyház, a művelődés területén tapasztalható megannyi gond okán általánossá vált a szórványról mint halmozottan hátrányos helyzetű kisebbségekről szólni. Ez a tematizáció felhívja a figyelmet azok helyzetére, akik a leginkább ki vannak téve az asszimilációnak és a vele járó kultúraváltásnak. De nem mindegy, milyen regiszterben jelennek meg a szórvánnyal kapcsolatos kérdések. Amennyiben segítségre szoruló, a külső támogatás nélkül menthetetlenül elporladó *foszlányközösségekről* (Nits Árpád kifejezése) folyik a közbeszéd, addig szinte biztosra vehető alapállás: a támogatás a nemzeti közösség, az etnikai tömb biztonságában élők szükségleteinek a függvényében ajánlható meg. Azt nem vitatják, hogy *jár* a szórványnak, de utóbbiaknak tudomásul kell venni, hogy olykor nem *jut*. Ez egyoldalú viszonyt jelenít meg: az egyik oldalon a támogatott, a másikon a támogató, aki az előbbitől nem vár, mertnem várhat el semmit.

A képlet nem ilyen egyszerű, és erről egyáltalán nem esik szó még a kisebbségi nyilvánosságban sem. A szórvány képezi a nemzet nyelvhatárát, a szórványban kialakított együttélési technikák igencsak fontosak a nyelvi visszaszorulás feltartóztatásában.¹¹ A nemzet nyelvhatárait a szórvány védi – mondhatnánk kissé patetikusan, de jelentős igazságtartalommal. Tehát a nemzet és tömb, illetve szórvány közötti kapcsolat nem egyoldalú, amikor az egyik csak ad, a másik csak elvár, hanem mindkét félnek a közös nemzeti érdekhez kapcsolódó saját érdeke, hogy kölcsönösen odafigyeljen a másikra.

Milyen jellegű legyen ez az odafigyelés, mire kell odafigyelni?

Ha csak az utóbbi tíz évet véve alapul számba vesszük a szórvány kérdésének szentelt találkozókat, hihetetlen nagy szellemi erők mozdultak meg a szórványt ille-

tően. Az eredmény? – szinte nullával azonos. Ugyanis a szórvány vonatkozásában az a csapdahelyzet alakult ki, hogy a bár egyre több és pontosabb tudományos eredmény áll rendelkezésre ahhoz, hogy a helyzetértelmezés és a kezelését szolgáló szakpolitikai javaslatok rendszert alkotva stratégiává álljanak össze, a gyakorlatban semmilyen rendszert nem látunk, egyéni-helyi kezdeményezések vannak, amelyek léte az illetők forrásszerző képességétől (lobbi) függ. A szórványok helyzetére vonatkozó politikára rámondható a rendszernélküliség, de talán a rendszertelenség kifejezés sem volna túlzó.¹² A gond a jelzett szemléleti kérdéson túl az, hogy olyan alapvető kérdésekben kell konszenzusra jutni, mint értelmezési keret – mi a „tünet” és mi a „kezelés” –, a felelősség kérdése – stratégia és „értételezés” –, eszközök és partnerek – kire mit lehet és kell bízni. A szórványokban fel kell(ene) kutatni azokat a helyi véleményvezéreket, akik tudatosan vállalják a helyzetet és a vele járó társadalmi nyomást. Hiszen a szórványban élő sokszor érzi úgy, hogy nem a többségi intézményi világ, hanem a saját kultúrájának vállalása jelent számára terhet, többnyire erősebben kötődik a többségi nyelvhez, mint anyanyelvéhez, a nyelvváltás a mindennapos kétnyelvűségből szinte zökkenőmentes.

Mindezt figyelembe véve kell tisztázni a kérdést: mit kell(ene) védeni, mi ellen védekezni? A védelem vonatkozhat a nyelvi/kulturális kiszolgáltatottságra, a közösségi kiszolgáltatottságra, de nem utolsó sorban a nemzetre. A szórvány mint nemzetvédelmi kérdés tudomásom szerint nem került be semmilyen politikai ágendába, ezzel a dimenzióval nem foglalkoznak sem az elemzők, sem a gyakorlat szerepvállalói.

Szórványpolitika

A napjainkban többé-kevésbé folytonosnak mondható szórványdiskurzusra rámondható az őszinteség hiánya: a megszólalók mintha kerülgetnék az alapvető kérdéseket, kerülnék a felelősség világos megfogalmazását. Világosan ki kell fejtetni, milyen elvárások milyen rendszerbe állnak össze, de mindenek előtt azt, hogy a kialakítandó (szak)politikák milyen célt szolgálnak. Aki általában beszél szórványtámogatásról, az vagy nem látja, vagy elfedi a bajt. A politika célja lehet a védelem, amikor egy létező helyzet megőrzése, fenntartása a cél. Ha (nyelvi) rehabilitációról beszélünk, akkor lehetőségét látjuk annak, hogy a folyamatokat vissza is fordítsuk bizonyos mértékig. De célul tűzhető ki a mentés, amikor a helyzet tarthatatlanságát beismerő a nyelvterületet feladja, de a nyelvközösséghez tartozókat menteni igyekeznek.¹³ Az erre vonatkozó döntés nagyon nagy felelősséggel jár, de a folyamatos elodázás okozta károk is hatalmasak.

A politikai döntés feltételezi nem csupán a problémakör megfelelő ismeretét, de a rendelkezésre álló eszközöket is, illetve a kapcsolódó érdekeket is számba kell ven-

ni. Ugyanakkor a határon túliakkal kapcsolatos döntések visszatérő zavaró eleme az a szociális „sovinizmus”, amely a 2004-es kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazás kampányában is megnyilvánult. Az volna a szórvány szempontjából a legjobb, ha a politikai kérdés rákapcsolható volna az átmenet meghatározó témáira, például a decentralizáció vagy a regionalizmus kérdésére. Egyesek azt gondolják, a regionalizmus tematizációi relevánsak a szórvány vonatkozásában – de nem azok. Ugyanis a regionális érdekek megfogalmazói a helyi domináns csoportok, s ezek közé a szórványközösségek nem sorolhatók be. A regionalizmus által alkalmazott eljárások közül több minden bizonnyal bevethető a szórványkérdés kezelésére is, de a kontextusnak másnak kell lennie.

A nyelvpolitika is nehéz helyzetben van, hiszen a „külső” segítség, a felkínált program csak azt „szólítja meg”, aki döntött, hogy különműködését meg kívánja őrizni. Aki bizonytalan, mi több, már elindult a nyelvváltás útján, arra a nyelvpolitika eszközeivel nem lehet hatni.

A diskurzus kiterjesztését, áthangolását látom lehetőségnek, mert a szórvány nyújt is valamit, amiről nem esik szó. Mert a szórvány, mint már kimutattam, „védi” a nyelvi határt, de ezen túl olyan pozitív tartalmakat is jelent, amelyeket vissza kellene igazolni. Szórványban megtörténik az etnikumközi kapcsolatok humanizálása, kialakulnak az együttélés helyi „technikái”, amelyek értéket jelentenek a nemzetek közötti kapcsolatok általános kérdéseinek az elemzésekor, a potenciális feszültségek feloldási technikáinak előkészítésekor. Vagyis a „határ-mivolt” kettős jellegét kell figyelembe venni, amikor mindkét irányba történik kommunikáció, s ennek megvannak a kipróbált formái. Általános igazságként megfogalmazható, hogy a *szórványkérdés nem a szórvány kérdése*. A nemzet számára a szórványt önnön létén túlmutató értéket hordozó helyi közösségként kell kezelni.

Azt is tudatosítani kell, hogy ha a politika valamilyen kényszer vagy felelőtlenség okán lemond egy bizonyos szórványban élő közösségről, azzal a szórványkérdés nem oldódik meg, a helyzet nem „javul”. Hiszen a szórványosodás: folyamat, amely időben áttevődik, áthúzódik egyik térségből a másikba. Romániai példával élve, Krassó-Szörény megye magyar szórványainak az elmúlt évtizedekben megtörtént felszámolódása csak a nyelvhatárt vitte 40-50 kilométerrel arrébb, Temes megyébe – a szórványok kérdése ugyanúgy élő és nyomasztó marad. A mai intézkedéshiány tehát a szórványosodást erősíti, és a tömbre ró mind erőteljesebb nyomást. Ennek megfelelően a szórványpolitika fogalmat kellene használni a szórványgondozás helyett: a beteget kell gondozni, aki képtelen önmagát adminisztrálni. A szórvány képes döntést hozni, s ez döntés akkor is, ha az a közösség, amelyből a kiválást választotta a szórványban élő, a kilépést veszteségként éli meg. Itt tehát különböző olvasatok lehetségesek, és tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi közösséghez tartozást a szórványszerep világos megfogalmazásával is erősíthetjük. Mennyire másként hangzik, ha azt mondom: védősáv, mintha azt, hogy halmozottan hátrányos

helyzetű. Az etnikai határon élő helyzetéből fakadóan védi a tömböt. Rá számítunk, közös feladatainkból vállal át – akarva akaratlanul –, a másik helyzetben pedig mintha fogyatékosról szólnánk.

Végül, de nem utolsó sorban figyelembe kell venni az eszközöket: mit lehet, és mit nem lehet vállalni. Mekkora a nemzet teherbíró képessége, mihez lehet, és mihez nem lehet forrást rendelni? A lényeg: a forrásokkal kapcsolatos döntést milyen értelmezésre alapozzák.

Szórványstratégia?

A szórvánnyal kapcsolatos stratégia kidolgozása egy sor kérdést vet fel, amelyeket ebben a keretben jeleznék csupán, éspedig: kié a feladat?, másfél évtized mire volt elég?, megtörtént-e a nemzeti érdek statuálása? Minden kérdés külön elemzést feltételez, és a sommás válaszokkal igazságtalanok volnának. Amire utalni kell: a Venecei Bizottságnak a „státustörvény” kapcsán kidolgozott álláspontja kimondottan segíti a szórványkérdés nemzetpolitikai keretek közé emelését.¹⁴

A források és eszközök vonatkozásában is el kell dönten: mi *jár*, és mi *jut* – vagyis mi az, amit mindenképpen vállalnia kell az anyanemzetnek. Meg kell határozni a szórványokkal kapcsolatos nemzeti minimumot.

A szemléleti kérdések közé tartozik az is, hogy milyen típusú kapcsolatot, a segítség milyen módját képzelik el, tartják kialakítandónak a nemzet felelős tényezői: fontos volna az igazi partnerség kialakítása, a támogató–támogatott dichotómia feloldása, a központ–periféria ellentét kezelése. A támogatott nem lehet kiszolgáltatott, ő az, aki megfelelő terepismeret birtokában a szükségesnek ítélt programokat és projekteket megvalósítja. Ennek érdekében pedig be kellene vonni abba a konzultációs folyamatba, amelynek során a támogatáspolitikai prioritásait és a támogatandó területek közötti arányokat illető döntéseket előkészítik. Nem csupán szórványstratégiára van szükség, de a szórványkérdés stratégiai jellegének a felismerésére és kimondására. Ennek megfelelően meg kellene teremteni azt az intézményi keretet, amely a kérdésről való hiteles párbeszédet és a döntés-előkészítésbe való bekapcsolódást lehetővé teszi. Nevezhetjük ezt nemzeti szórványtanácsnak, legyen jellege szerint koordinációs bizottság – a lényeg: a szórványkérdést fontosságának megfelelően jelenítse meg.

Végezetül: mindez együtt lehetővé tenné a szórványdiskurzus áthangolását, amikor már nem a modernitás versus fejlődésképtelenség, illetve a diszkrimináció versus esély kategóriák ellentételezése uralja (tévesen) a megoldáskeresést, hanem a szórvány ügy része a nemzetnek, hogy ismert és elismert, a szórvány – érték.

Jegyzetek

- ¹ Értékek, nyelvhasználat – szórvány, In: Bakó Boglárka, Szoták Szilvia (szerk.): Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-Medencében, Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 20–45.
- ² Anyanyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálatok tárgyát gyakran képezi a szórvány, de ez csupán egyik összetevője az identitásépítésnek. A politikai szocializációtól a munkaerő-piaci esélyegyenlőség kérdéséig a szórvány egy sor kérdésben sajátosan nyilvánul meg.
- ³ Nemzeti politikai program kérdése, hogy melyik nemzet miként viszonyul a határon túli közösségeihez. A román politika ezt a kérdést többnyire áttételesen, például a román–magyar kapcsolatok vonatkozásában tárgyalja. Miközben a határon túli román közösségeket támogatja a nyelvben és kultúrában való megmaradásukban, a kérdés nem válik a nemzetpolitika lényegi elemévé.
- ⁴ A görög kifejezés Keményfi Róbert szerint nem adja vissza az eredeti héber sokkal durvább értelmét, amely a zsidóság kitaszítottságára utal, az ezzel járó zaklatottságot és félelmet idézi meg. Lásd: Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 78–79.
- ⁵ A román és a szerb nyelv csak a diaszpórát ismeri, az erdélyi magyarság románul a „belső diaszpóra” összetételt használja. Kárpátaljai kollégák szerint az ukrán nyelvben sem használatos a szórvány.
- ⁶ Vetési László: Juhaimnak maradéka, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2001. 7.
- ⁷ Lásd Bárdi Nándor előadása Nagydobronyban, a 2001 őszen tartott szórványkonferencián. Kézirat.
- ⁸ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 64–78.
- ⁹ Bodó Barna: Szórványnarratívák, In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 43–52.
- ¹⁰ A romániai magyarság lélekszáma 1992-ben 1 624 959, 2002-ben 1 434 377, a veszteség 190,6 ezer fő, vagyis 11,7 százalékot tesz ki. Temes megyében, ahol a magyarság részaránya már 1992-ben sem érte el a 10 százalékot, a magyarság apadása 12594 fő volt 1992 és 2002 között. Kiss Tamás adatai szerint a fogyás százalékban kifejezve Temes megyében 18,2. Ennél nagyobb volt a fogyás a következő megyékben: Brassó (–19%), Arad (–19%), Szeben (–19,8%), Hunyad (–25,2%) és Krassó-Szörény (–25,6%) megyékben. Lásd Kiss Tamás: A népességfogyás „kontextusa”, Magyar Kisebbség, 2002/4. sz..
- ¹¹ A szórványhelyzet együttélési technikáinak fontosságát illetően lásd Bodó Barna: Belépés és szocializáció a bánági székelyknél, In: Bodó Barna: Talpalatnyi régióink, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2003. 113–125.
- ¹² Az RMDSZ több alkalommal meghirdette, hogy belefog a fennen hangoztatott szórványstratégia kidolgozásába, de az első lépéseknél tovább egyszer sem jutott. A 2007-es kongresszuson elfogadott program stratégiáról egyáltalán nem beszél. Stratégiát Vetési László vetett papírra és erről vita is folyt a Magyar Kisebbségben 2000-ben, s a vita résztvevői abban egyetértettek, hogy a stratégia továbbgondolására van szükség – ami azóta is várat magára.
- ¹³ Erre – szomorú – példa a németiség kimenekítése Erdélyből és Bánásból, a diktatúra legnehezebb éveiben, de a folyamat eltartott az 1990 évekig.
- ¹⁴ Mi a nemzetpolitika – ez is vita tárgyát képezi bizonyos körökben. Értelmezésben a kulturális nemzetre vonatkozó politikai döntések és eszközök együttesét jelenti.

Darvas-Kozma József

A SZÓRVÁNYKÉRDÉS A GYULAFEHÉRVÁRI ÉRSEKSÉG SZEMSZÖGÉBŐL

Az Erdélyi püspökséget 1009-ben Szent István király alapította. A 14. század elején az Erdélyi (gyulafehérvári) püspökségnek 1100 plébániája volt. A 16. század végén 48 plébániája maradt, ahol 24 pap tevékenykedett.

Az 1848-as egyházi Schematismusszerint

1541 helységében 236 455 hívő élt.

208 plébánia, 83 filia, ahol templom, kápolna és imaház áll a hívek rendelkezésére.

1250 szórványhelységben ezek hiányoznak.

474 pap végezteszolgálatát, + a szerzetesrendek.

Plébánián 179 160 lélek élt.

Filiában és szórványban 57 295 lélek.

Összesen: 236 455 lélek.

Az 1913-as egyházi Évkönyvadatai szerint

1811 helységben 378 834 hívő élt.

239 plébánia, 1572 filia és szórvány volt.

Plébánián élt 304 022 hívő.

Szórványban 74 812 hívő.

230 pap és 96 szerzetes pap dolgozott. (piaristák 1 házzal, minoriták 4 házzal, ferencesek 15 házzal, örmény mechitaristák 1 házzal)

Anői rendekben 337 nővér volt.

Összesen: 378 834 hívő.

Az 1986-os Gyulafehérvári Püspökség Név- és címtára alapján

228 plébánia mellett,

40 betöltetlen plébánia volt.

Szórvány és filia: 289 aktív pap.

Hívek száma kb. 550 000-600 000.

A Temesvári, Nagyváradi és Szatmári római katolikus egyházmegyében a hívek száma 1986-ban *kb. 395 000*.

Temesváriban 160 000.

Szatmárban 115 000.

Nagyváradban 120 000.

Az erdélyi református egyház adatai 1986-ban

Kolozsvári kerület 8 egyházmegyéjében:

462 mater,

137 filia.

715 templom,

444 lelkész.

Kb. 407 000 hívővel.

Nagyvárad kerület 5 egyházmegyéjében:

237 mater,

254 lelkész.

kb. 300 000 hívővel.

Unitárius, magyarevangélikus hívek száma: *kb. 120 000*.

1986-ban az erdélyi magyarok felekezeti létszáma: *kb. 1 | 800 000*.

A 2004-es *Gyulafehérvári Érsekség Név- és címtára* szerint

231 betöltött plébánia

55 betöltetlen plébánia,

370 filiakápolnával. Szórvány:-

312 aktív pappal.

Hívek száma kb. 480 000.

Az Erdélyi érsekség szórvány-plébániáiról

A nagy távolságok, kevés lélekszám, felekezeti, nemzeti kisebbségi sors, erőn felüli anyagi terhek, szegénység miatt a hívek hozzájárulása + persely + helyi jövedelem olyan alacsony, hogy 23 plébánián az évi bevétel összege a 265 000 HUF alatt van (50 millió régi lej). 37 olyan plébániánk van, ahol az évi bevétel nem éri el a 450 000 HUF-ot.

A 2004. évi zárszámadási adatok, tények segítenek, hogy valós képet alkossunk bármely plébánia anyagi helyzetéről, rászorultságáról. A mai árak szerint egy plébá-

nia minimális, fenntartható működtetéséhez legalább egymillió HUF-ra lenne szükség. Az említett 60 plébánián kívül még 30 olyan plébánia van, ahonnan számos filiát látnak el. E plébániák csak útiköltség címen kapnak némi támogatást.

1. táblázat. Diaszpóra plébániák. 2005. március 16.

	Plébánia	Plébános	Máterlélekszáma	Ellátja / Filia	Lélekszám	Összesen	Kategória
1.	Brád	András József	135	Királybánya	–	–	I.
2.	Szentágota	Adorján Gábor	161	–	–	–	I.
3.	Feketehalom	Muresán Márton	161	Vidombák	183	794	I.
4.	Illyefalva	Kacsó Sándor	333	Sepsiszentkirály	135	468	I.
5.	Miklósvár	Szabó Ákos	351	Ürmös stb.	172	523	I.
6.	S-sztygyörgy IV.	Márkus András	5000	cigány	–	–	I.
7.	Szentivánlab	Nagy LászlóEörs	397	Maksa	104	501	I.
8.	Uzon	Albert Imre	345	Kökös	208	553	I.
9.	Málnásfürdő	Kopácsi Ferenc	137	Zalán		650	I.
10.	Futásfalva	Tifán Lajos	315	Ikafalva	85	400	I.
11.	Futásfalva	Vitus Lajos	472	Petőfalva, Szörcse		543	I.
12.	Kolozs	Márton Gábor B.	169	Katona	600	769	I.
13.	Kolozs	Borka Ernő	630	Felsőkapnik	1021	1651	I.
14.	Kolozs	Horháth István	240	Maroscsesztve	40	280	I.
15.	Kolozs	Hatos Mihály	100	Alsójára stb.	203	328	I.
16.	Bordos Kolozs	Sándor Dénes	250	Gyulakuta, Csöb	319	498	I.
17.	Ákosfalva	Máté Ferenc ifj.	202	Backamadaras	70	320	I.
18.	Marosjára	Gábos Zoltán	78	Körtvélyfája	130	208	I.
19.	Nyárádselye	Nagy László ifj.	193	Nyárádmagyarós	64	193	I.
20.	Sztháromság	Balogh Andor	361	Bede stb.	92	452	I.
21.	G-mesterháza	Orbán László ifj.	246	Palotailva stb.	230	495	I.
22.	Atyha	Péter Sándor	260	Etéd	90	350	I.
23.	Hkarácsonyf	Mihály József	153	Homoródalmás	274	623	I.
24.	Pálpataka	Bordi János	335	Szencsed	223	558	I.
25.	Kóstelek	Salamon Antal	25550	M-csüvés	115	370	I.
26.	Alvinc	Ferencz István	300	Kudzsir	300	350	II.
27.	Borbánd	Ferenczi Sándor	395	Marosszentimre	10	310	II.
28.	Tür	Tankó Szilveszter	300	Balázsfalva	310	724	II.
29.	Kudzsir	Fáj Leó Lóránd	400	Lásd Alvinc	–	–	II.
30.	Lónyaitelep	Kedves Tibor	400	Petrilla	1040	1440	II.
31.	Pusztakalán	Köllő Tibor	671	Sztrigyszentgyörgy	183	906	II.
32.	N-szeben 2.	Pál VilmosBarna	475	Vízakna	52	538	II.
33.	Kiskapus	Varga Vince	392	Mikeszásza stb.	104	532	II.

	Plébánia	Plébános	Máter- lélek- száma	Ellátja / Filia	Lélek- szám	Össze- sen	Kate- gória
34.	Barót	Tóth József	2111	Köpec stb.	544	2655	II.
35.	Kőhalom	Jakab Lajos	250	Sz-daróc stb.	–	–	II.
36.	Zernyest	Biró József	432	Barcarozsnyó	375	817	II.
37.	K-martonos	Bakos Balázs	682	–	–	–	II.
38.	Bonchida	Szakács Endre	66	Válaszút	17	76	II.
39.	Tordatúr	Kádár István	75	Sinfalva	100	175	II.
40.	Erzsébetbánya	Jenei János	1115	Kohóvölgy	316	1471	II.
41.	Óradna	Kovács Attila	853	Borberek, Naszód	350	1203	II.
42.	Szék	Küsmödi Attila	230				II.
43.	Vice	Lőrinczi Károly	341	Apanagyfalva	25	374	II.
44.	Magyarláros	Szemák Ferenc	373	Oláhláros stb.	210	583	II.
45.	A-gyéres	Balázs Gyula	280	Aranyosegerbegy	20	300	II.
46.	D-sztmárton	Csala László	680	Ádámos	32	716	II.
47.	Egrestő	Balázs Ferenc	143	Szentdemeter	495	638	II.
48.	M-zsákod	Bene Gábor	160	Székelyvécke	512	672	II.
49.	Szőkefalva	György István	211	Abosf., Mikef. stb.	–	–	II.
50.	Bátos	Lukács János	300	Vajola, Dedrád	205	505	II.
51.	Deményháza	Rózsa Gáspár	220	Buzaháza	30	250	II.
52.	Mezóbánd	Szénégető István	72	Marosvásárhely VI.	395	467	II.
53.	Ny-szereda	Szőcs Béla	311	Nyárádszentanna	69	640	II.
54.	Nyárádtó	Baróti Csaba	210	Maroskeresztúr	463	740	II.
55.	Székelykál	Opra István	216	Iszló	261	483	II.
56.	Teke	Pakó Benedek	105	Mezőerked	172	334	II.
57.	Radnót	Balázs Imre	275	Maroscsapó	45	332	II.
58.	Erdősztygyörgy	Sebestyén Péter	333	Hármasfalu	78	449	II.
59.	Sz-keresztúr	Portik H. Kelemen	1026	Nagygalambfalva	100	1336	II.
60.	Bögöz	Boros László	88	Kányád stb.			II.
61.	Magyarigen	Gál Alajos	13	Gyulafehérvár	806	819	útiköltség
62.	Tövis	Barth Ottó	86	Nagyenyed	295	381	útiköltség
63.	Verespatak	Lukács Róbert	140	Abrudbánya, Aranyosbány	49	189	útiköltség
64.	Zalatna	László Szabolcs	65	–	–	–	útiköltség
65.	Marosillye	Bartalis Árpád J.	25	Déva	2200	2225	útiköltség
66.	Cserna+úr	Tóth János	720	Piski stb.	–	–	útiköltség
67.	Nagyág	Kovács Csaba	18	Dévai Ferencesek	–	–	útiköltség
68.	Hátszeg	Köllő Tibor		Lásd 18	–	–	útiköltség
69.	Bólya	Varga Vince	106	Kiskapus	–	–	útiköltség
70.	Erzsébetváros	Tófalvi Géza	160	Segesvár	1600		útiköltség
71.	K-sárfalva	György Ignác		Kézdiszászfalu	–	–	útiköltség
72.	Esztelnek	Sándor József	820	Kurtapatak	276	1096	útiköltség

	Plébánia	Plébános	Máter- lélek- száma	Ellátja / Filia	Lélek- szám	Össze- sen	Kate- gória
73.	Mócs	Márton Gábor B.	30	Kolozs	600		útiköltség
74.	Jegyenye	Mátyás Károly	548	–	–	–	útiköltség
75.	Kerelősztpál	Bertalan László	881	Marosugra	136	1030	útiköltség
76.	G-szentimre	Pakó Benedek	165	Szászrégen	3800	3965	útiköltség
77.	Jobbányfalva	Sófalvi János	326	Székelysárd	66	392	útiköltség
78.	Nyköszvényes	Csíki Dénes	690	Mikháza	–	–	útiköltség
79.	Gy-békás	Hajdó István	19	Gyergyószentmiklós		15243	útiköltség
80.	Gy-hodos	Andorkó Sándor	802	Galócás	458	1311	útiköltség

Aszórványok jellemzése:

- a hívek csekély száma mellett, lelki-kulturális-anyagi erő, pap és szakemberek hiányában képtelen az önszerveződésre és a fennmaradásra,
- nincs tanterem, „hol a tanító nyíló ajakán az ige-virág magyarul terem" (Reményik S.). Nincs mód az új nemzedék anyanyelvi nevelésére, enélkül pedig a gyors és teljes beolvadás fenyegeti
- iszonyatos szegénységben élnek, ráadásul a kisebbségi sors tudata is nyomasztó, sorvasztó. Egy évszázada az a bizonyos „átkozott háromszög”: az otthon nyomortanyája, a munkahely bizonytalansága és a kocsmá emészti fel a szórvány életerejét,
- megélhetésük bizonytalan. A gazdaság szervezésben sem kaptak tanácsot, javaikból idegenek kiforgatták, és nincs olyan társadalmi fórum, amely képviselné, megvédené érdekeiket. Mindez felgyorsította az átalakuló gazdaságban és társadalomban való további lemaradásukat,
- nem részesülnek közvetlen lelki gondozásban (többnyire nincs helyben lakó lelkipásztor),
- az elmaradt anyaországi támogatás fokozta elbizonytalanodásukat.

Amit a szórványban dolgozó lelkipásztornak tennie kell

Főegyházmegyénk így rendelkezik a *Zsinati Könyv*

57. pontjában: A lelkipásztori kisegítők foglalkozzanak kollégiumokban is a szórványban élő gyermekekkel, ezzel segítve őket hatékony tanulásukban, a társadalomban való eligazodásban, pályaválasztásban és helyben maradásra ösztönözzék, látogassák a családokat, vegyenek részt a problémák megoldásában.

58. A népfőiskolai tevékenységet, az igazi népművelést, a hagyományörző programokat fel kell éleszteni, hogy a szórványbeli „ifjú tudjon magának nemes eszményeket kitűzni, és azokért egy egész életen át lelkesedjék és dolgozzék. ...Minden

nép annyit ér, amennyi értéket saját magából ki tud termelni. S addig él, amíg életét a saját erejével tudja táplálni” (Márton Áron). A jövőben a különböző szolgálatok összehangolására lesz szükség.

59. A szórványközösségben a legfontosabb lelkipásztori eszköz a jelenlét. A papok és a lelkipásztori kisegítők jelenlétükkel és munkájukkal szolgálják a nép megmaradását és kibontakozását. A lelkipásztoroknak látniuk kell környezetük küzdelmeit, sérelmeit, gondjait, és segíteniük kell a helyi társadalom gazdasági-kulturális életének szervezésében. Figyelniük kell a tisztességes kenyérkeresetre, az emberi kapcsolatokra, értékekre, de a személyes sérülésekre és krízisekre is. Mindebben nagy szükség van a problémák megoldásában segítő imaéletre. Csak azokat lehet lelkipásztori kisegítőként (lektorokként, akolitusokként és licenciátusokként), hitoktatóként alkalmazni, akiknek az élete a társadalmi, emberi, lelkeségi alapokra épül.

Válaszkeresés

1. Milyen a szórványban élő hívek identitása?

A szórványban élők identitása vegyes, hígult, bizonytalan és sok esetben mellékes. Ők elsősorban emberek. A nemzetiség nemegyszer inkább akadály a megélhetésben (munkahely, elhelyezkedés, anyanyelvhasználat). A módos családoknak, akik nem függenek idegen munkaadótól és gyakorló keresztények, töretlen a magyarságtudatuk. Ott nincs lelki-szellemi gerincroppantás, ezért gyerekeiket magyarnak nevelik. Az identitástudatukat a magyar egyházak táplálják. Ahol az egyház bármilyen formában jelen van, ott még parázslis az identitástudat, de az áldozatot kevesen vállalják. Ahol többen vannak, ott a lelkiekért még valamit áldoznak, de már ott is húzódoznak. Mindaz, ami jó vagy rossz történik az anyaországban az a határon túliak identitására, tömbre és szórványra kihatással van. Ha valami rosszul megy, az olyan, mint „krach” a tőzsdén. A szórványban nagyon régi és fenyegető, vészesen negatív előjelű egyirányú folyamatról van szó, akár a csángóknál, amit valamelyest lehet ugyan lassítani, de megállítani nem.

2. Milyen szórványstratégiát, regionális fejlesztést, felnőttképzést, oktatást, nyelvpolitikát képzelsz el?

Több helyt is próbálkoztak iskolaközponttal (Dél-Erdélyben, Mezőségen, Beszterce környékén, Maros-mentén, Szászföldön stb.). Napirenden van az iskolák megszűnése. Gyermekhiány miatt most kerültek veszélybe. A tanítók még állást kapnak valahol, vagy nyugdíjba mennek, de a lelkipáosztornak ott kell maradnia. Most kell az iskolafenntartásra a segítség. Például Nagyszeben 2007-ben EU kulturális fővárosa lesz. Ott most kellene a magyar iskoláért valamit tennie az anyaországnak. A megszűnő

vagy megszűnt falusi iskolák tanulóit kellene iskolabusszal a szomszéd falu magyar iskolájába szállítani, hogy a dominó-effektust ki lehessen védeni. Vannak helyek, ahol demográfiai hullámvölgy miatt (2. világháború okozta következmény) kevés a gyereklétszám, de 4-5 év múlva ismét helyrebillen a mérleg. Iskolabusz működtetésével kellene az ilyen „átvészelést” segíteni. Sürgetni kell az egyházi épületek visszaadását és az új tanügyi törvényt (állami, magán és felekezeti). A visszacapott egyházi épületeket 2-3 év múlva lehet használni. Egyházi (magán) óvodát beindítani és kollégiummal, iskolaházzal (szegény vagy sokgyerekes családok esetében is - Bőjte Csaba és mások próbálkozása), lehetne folytatni iskolával.

Az identitást megőrző, erősítő, irodalmunkat, kultúránkat, történelmünket megismertető és megszerettető, értékeinket felmutató rendezvényeket bevinni a templomba vagy a templom köré (koncertek, történelmi vetélkedők, könyvbemutatók stb.). Leginkább a népfőiskolai mozgalmat kell újraindítani. A főiskolai és egyetemi hallgatóságot kellene ilyen irányba indítani. A két világháború között az erdélyi magyarság újrászerveződése a népfőiskolai mozgalomnak lett a gyümölcse. Például 1931. július folyamán a csíki és a gyergyói falvakat végiglátogatták a Katolikus Népszövetség Főiskolai és Egyetemi Szakosztálya szervezésében a Kolozsvárt tanuló diákok. Nyári programjuk alatt naponta két helységben léptek fel. Gazdasági és műkedvelői előadást tartottak, melyen a helybéli fiatalok egyfelvonásossal vagy tánccal léptek fel. Egyszerűen kedvet csináltak az önszerveződéshez, és így rázták fel a falvak népét.

3. Milyen megoldások, intézmények, civil szerveződések működnek jól az identitás-megőrzés területén, illetve melyeket nem használunk megfelelő hatékonysággal?

Mára már a nagyvárosok is elszórványosodtak. Kolozsvár is szórvány lett, árnyéka hajdani „kincses” önmagának. Ennek ellenére kéznél vannak az identitást megőrizni segítő eszközök, élhetnek is azokkal az ott lakók. A magyar iskola iránti igényt kell felkelteni (például Kajántó). Ott, ahol iskola van, nem elég hatékony az iskolai nevelés, a pedagógusok információátadók csupán! (A sok tantárgy tanításával, úgy tűnik, mintha ezt tudatosan tenné az állam). Az iskolában nincs már példaadás, öntudatra nevelés, jellemnevelés. Hagyományörző táborokat, táncházakat, találkozókat stb. kell szervezni a szórványszámára.

4. Melyek lehetnek azok az intézmények, finanszírozási formák és kisebbségi közösségépítő stratégiák, amelyek megerősíthetik a határon túli magyar közösségek identitását, javítják versenypozícióikat, s összhangba hozhatók a többségi társadalom elvárásaival?

Háromszáz évvel ezelőtt megírta a magyar származású cseh pedagógus, a Rákócziak nevelője, Comenius: „nem az anyanyelven kezdeni a tanítást olyasmí, mintha lovagolni tanítanók a gyermeket, mielőtt az megtanulna járni”. A történelmi egyházakat

kellene megerősíteni, és támogatni az önazonosság megőrzését szolgáló iskolák működtetésében és indításában. Megéri, mert a határon túli magyar, különösen a szóróványban élő magyar „egy erővel” magyar és keresztény.

A pályázati rendszer alig működik. Elég szomorú, hogy csak akkor élheti meg egy kis közösség a magyarságát, akkor szervezhet valamit, ha megengedik, és ha pénzt koldul rá. Ez megalázó. A szervezők inkább félreállnak, begubóznak és interneteznek, minthogy a közösséghez tartozást ápolják. Az oktatás terén a többségi társadalom azt várja el, hogy hozzájuk simuljanak, adják fel önmagukat, szívódjanak fel. Addig is legyen „magyarul beszélő” jó román. A többséget csak magyar tőkével lehet kezelni.

5. Túl kell-e, túl lehet-e lépni a „templom és iskola” identitásőrző szerepén? Nincsenek-e túlságosan romantikus képzeleteink a szóróványról?

Ha a család, a templom és iskola teszi a dolgát, akkor jó úton járunk. A templomot nem lehet túllépni, az szokta túlélni híveit. Ahol nincs iskola, de van templom, az megtartja egy ideig a magyarságot. Viszont a templomnak is lecsökkent az identitás-megőrző szerepe, nem olyan, mint a múltban volt, amikor „templom és iskola” ment svárnak, oxigént nyújtó intézménynek bizonyult. Ma pénz az úr!

Amíg magas rangú vezetőink erkölcsi szinten nem mutatnak korrektségben, becsületességben, a nemzet iránti elkötelezettségben példát, addig hiábavaló minden stratégia. Ha nincs vezér, akire bátran fel lehet nézni, akkor a „Kárpát-medencei közlegény”, azaz a határon túli magyar előbb a szóróványban, majd a tömbben is felszívódik, dezertál.

A szülők is azzal biztatják már gyerekeiket: „mi úgy sem kellettünk, menj, próbálj szerencsét külföldön. Fő, hogy neked jobb sorsod legyen, mint nekünk. Aki utánunk jön, legyen az akár román, beteszi majd az ajtót.”

Az elvándorlás, a egyes házasságok, a nyelvi romlás és asszimiláció annyira meggyengítik a szóróványban élő magyart, hogy a következő nemzedéknél csak a neve lesz magyar.

6. Miben segíthet Magyarország, s mit kell önállóan végiggondolni?

Szokták mondani, hogy sok út van, csak éppen kiút nincs. Magyarország abban segítsen először, hogy viseltessék nevéhez híven anyanemzetként. Magyarország vezetői legyenek jellemek, akikre bizalommal tekinthessenek a határon túli magyarok. Magyarország ne szívja el, ne csalogassa be a határon túli magyarokat, hanem viseljen felelősséget értük. Anyagiakkal is támogassa történelmi egyházainkat. A végvárak megvannak, az átjárhatóság előtt már nincsen akadály. Csak egy nagy szív és egy nagy cél kell. Ki mutatja fel? Az „anyaország” számára továbbra is maradnia kell a feladatnak, hogy segítségére siessen a valamilyen formában „garanciát” is adni tudóknak. E tekintetben, tetszik vagy nem, léteznie kell valamilyen „szűrőrendszer-

nek”. 2007-ben Nagyszeben az EU kulturális fővárosa. A Köztársasági Elnök urat tisztelettel kérjük, hogy az ezer éves magyar múlt jogán, látogasson el Nagyszebenbe, és ott méltóztassék találkozni a magyar történelmi egyházak püspökeivel és az erdélyi magyarságpolitikai képviselőivel.

Lampl Zsuzsanna

NEMZETI IDENTITÁS TÖMBBEN ÉS SZÓRVÁNYBAN

Szlovákiában azok a települések számítanak szórványnak, amelyekben a magyar nemzetiségű lakosság részaránya nem éri el a tíz százalékot, viszont legalább 100 főre tehető. A 2001-es népszámlálás adatai arról tanúskodnak, hogy Szlovákiában csökkent a magyarok lélekszáma. Az is kiderült, hogy a csökkenés úgy a tömb, mint a szórványtelepüléseken bekövetkezett, ám a szórványtérsegekben rohamosabban fogyott a magyar lakosság, mint a tömbtérsegekben. A lélekszámapadásnak több oka volt, ezek közül az asszimiláció, vagyis a nemzetváltás a legdominánsabb.

Ennek tudatában fogalmaztam meg azt a négy kérdést, amely a mai nap folyamán vitatott tematika szempontjából alapvető fontosságú:

1. milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása,
2. különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása,
3. ha különbözik, vajon jobban „hajlamosít-e” az asszimilációra a szórvány nemzeti identitás, mint a tömb nemzeti identitás,
4. milyen stratégiák képzelhetők el a nemzetváltás megelőzésére a tömbben és a szórványban?

Előadásomsorán ezekre a kérdésekre próbálok rövid választ adni.

Milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása?

A kilencvenes évek második felében végzett értékrend-kutatások a szlovákiai magyar felnőtt lakosság nemzeti értékrendjének három domináns értékrend-típusát fedték fel. Ezeket szilárd, megtagadó és visszakozó értékrendeknek neveztük el.

A szilárd nemzeti értékrend hordozói, akik a vizsgált népesség 35 százalékát alkották, büszkék arra, hogy magyarok. Fontosnak tartják, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen. Szerintük természetes dolog magyarnak len-

ni, hiszen magyar az anyanyelvük és a magyar kultúrán nőttek fel, ugyanakkor ez felelősséget is jelent: meg kell őrizni ezt a kultúrát, mert nélküle nem maradunk fenn.

A megtagadó nemzeti értékrend a vizsgált népesség 15 százalékára volt jellemző. Őket nem foglalkoztatja a nemzetiség kérdése, nem jelent számukra semmit. A nemzetiség, mint érték esetükben jellemzően nem identitásképző tényező.

A visszakozó nemzeti értékrendűek alapvető nemzeti „életérzése” abban nyilvánult meg, hogy hátrányos és veszélyes magyarnak lenni. Ez a vizsgált népesség 13 százalékára volt jellemző.

Összegezve az elmondottakat: a szlovákiai magyarok egyharmada tartotta fontosnak és megőrizni való, védendő értéknek a nemzetiségét. További – összesen csaknem – harminc százalékuk elutasította, vagy hátrányosnak tartotta, a vizsgált népesség fennmaradó körülbelül egyharmada pedig maradéktalanul egyik értékrend-típussal sem azonosult. Mivel hasonló vizsgálatra az utóbbi időben nem került sor, arra vonatkozó adatokkal, hogy változott-e, ha igen, milyen módon, s jelenleg milyen a szlovákiai magyarok nemzeti értékrend-struktúrája, nem tudok szolgálni. Szeretnék viszont utalni arra, hogy az ismertetett értékrend-tipológia és megoszlása épp a két népszámlálás közötti időszakra jellemző, amikor bekövetkezett a bevezetőben jelzett lélekszámpadás.

Különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása?

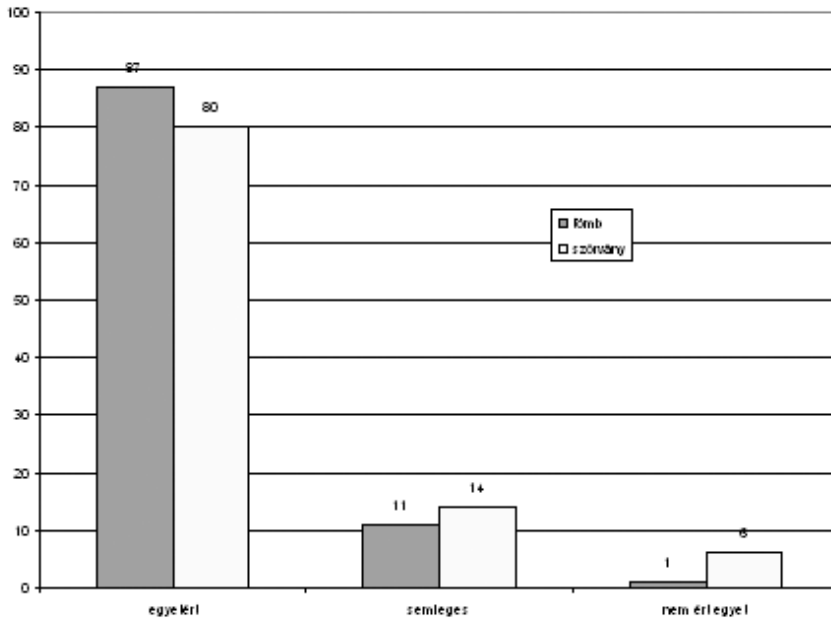
A feltárt nemzeti értékrendek hordozóit négy fő tényező szoros együtthatása jellemzi. Ezek a következők: a megkérdezett kora, iskolai végzettsége, úgynevezett általános értékrendje és az, hogy tömbben, illetve szórványban él-e. A felsoroltak közül az általános értékrend dominál, ez képezi a „magot”, amelyre a másik három tényező „tapad”. Önmagában a tömb– szórvány szempont tehát nem meghatározó, azaz egyik nemzeti értékrend-típus sem kapcsolódik kizárólagosan a tömbhöz vagy a szórványhoz. Egy érdekes összefüggést mégis sikerült felfedni: míg a tömbben élőket fokozottan jellemezte a szilárd és a visszakozó nemzeti értékrend, a szórványban élők között gyakrabban fordult elő a megtagadó nemzeti értékrend. Ez annyit jelent, hogy:

1. A tömbben élők között gyakoribb volt a magyar nemzetiséghez való pozitív (szilárd nemzeti értékrend), de a negatív viszonyulás is (visszakozó nemzeti értékrend), mint a szórványban élőkénél. Ez abban nyilvánult meg, hogy a tömbben többen tartották fontosnak, személyiségük építőkövének, létük egyik meghatározójának, de ugyanakkor veszélyesnek és hátrányosnak is a magyarságukat.
2. A szórványban viszont gyakoribb volt a magyar nemzetiség, sőt bizonyos értelemben a nemzetiség mint érték ignorálása (megtagadó nemzeti értékrend). Ez abban nyilvánult meg, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítottak fontosságot a

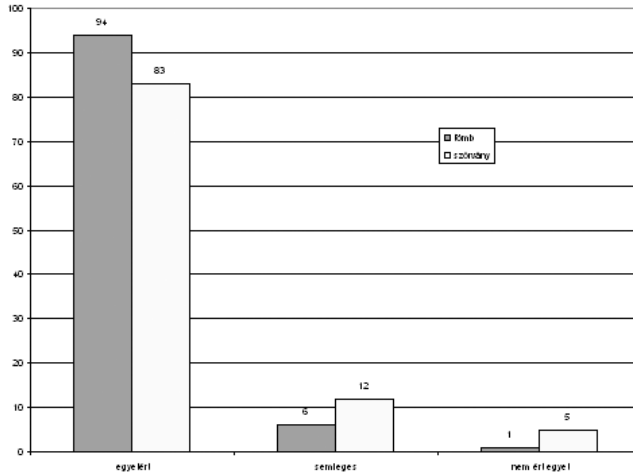
nemzetiségüknek és a nemzetiségnek, nem érdekelte őket, nem volt számukra szempont. A szórványban élők nagyobb mértékben adtak semleges és elutasító válaszokat a nemzetiséggel kapcsolatos valamennyi kérdésre, továbbá gyakrabban tagadták meg a válaszadást.

Ezt részben a 2003-ból származó újabb adatok is alátámasztják: A válaszadók többsége akár tömbben, akár szórványban él, büszke a magyarságára és ezt természetes dolognak tartja (1. és 2. ábra), de a tömbben élők gyakrabban érzik így, mint a szórványban élők. A második kérdésnél – egyetért-e azzal, hogy „magyarnak lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel” – növekszik a különbség a két csoport között, annak ellenére, hogy úgy a tömbben élők, mint a szórványban élők ezzel a kijelentéssel még inkább azonosulnak, mint az előzővel.

a) Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok

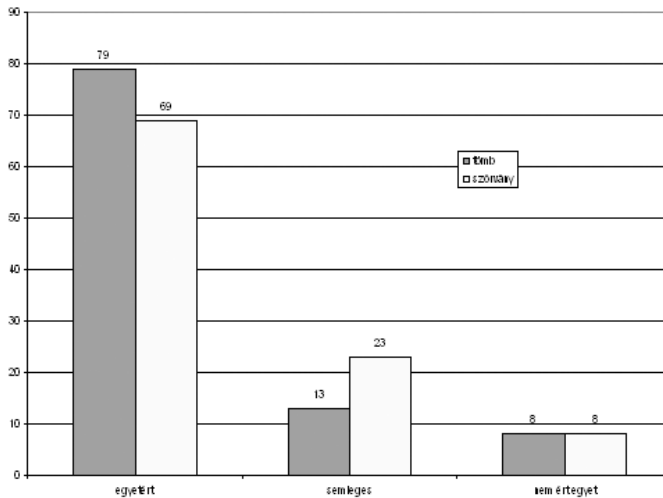

b) Magyarak lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel

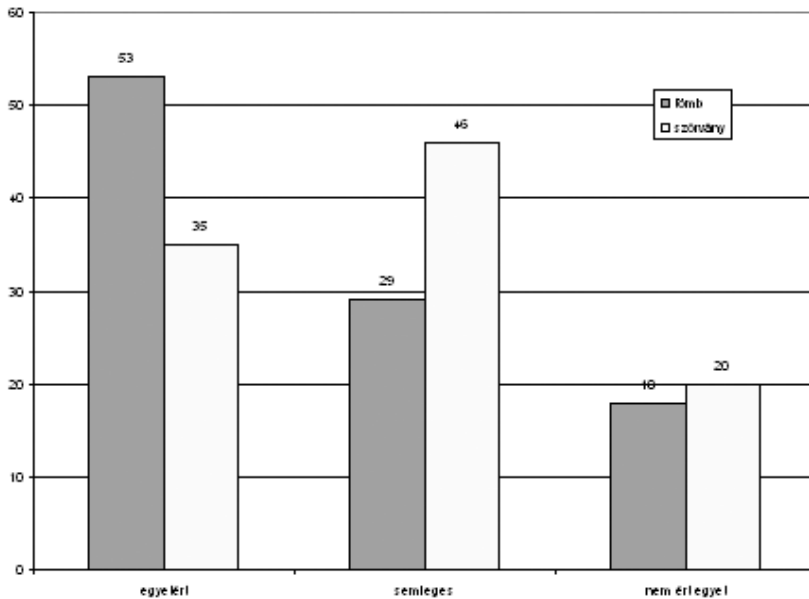
A kultúra és az anyanyelv megőrzésének fontosságával egyetértők aránya mindkét csoportban csökken, de a közöttük levő különbség tovább fokozódik. Míg a felelősségvállalással minden ötödik tömbben élő semleges álláspontra helyezkedik vagy nem értegyet, a szórványban élők közül ez minden harmadikra érvényes.

c) Magyarak lenni felelősség, mert fontos, hogy megőrizzük kultúránkat és nyelvünket

A „magyarnak lenni politikai kihívás...” még inkább megosztja a válaszadók mindkét csoportját, de ami számunkra most fontos, hogy ennél a kérdésnél először „fordul a kocka”: a szórványban élők közül már azok alkotnak többséget, akik nem azonosulnak vele. Míg a tömbben élők fele egyetért ezzel az állásponttal, a szórványmagyarok kétharmada semleges vagy elutasítja (4. ábra).

d) Magyarnak lenni politikai kihívás, mert fontos, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen

3. Mint említettem, a nemzeti értékrend leginkább az általános értékrenddel mutatott szoros összefüggést. Ebből a szempontból pedig elmondható, hogy a szórványban élők általános értékrend-típusai között gyakoribb a modernizált és a fogyasztói általános értékrend. Bár mindkettő más alapul, van egy közös vonásuk: a nemzetiségnek, mint általános életvezetési értéknek a háttérbe szorítása. Tehát erről a nyomról indulva is bebizonyosodott, hogy a szórványban élők és a tömbben élők nemzeti értékrendje közötti legnagyobb különbség abban rejlik, hogy míg az utóbbiak általános értékrendjében a nemzetnek is megkülönböztetett helye van (még ha ez nem is jelent mindig pozitív viszonyulást), a szórványban élőkénél a nemzetiség az általános értékek szintjén legfeljebb csak az utolsó helyek egyikét foglalja el.

Jobban hajlamosít a szórványidentitás az asszimilációra, mint a tömbidentitás?

Úgy gondolom, az elmondottakból kiderült, hogy nem létezik egyértelmű tömb-, illetve szórványidentitás. Asszimilációra hajlamosító nemzeti értékrend viszont van, mégpedig kettő: a megtagadó és a visszakozó. S mivel a megtagadó nemzeti értékrend jellemzőbb a szórványra, a visszakozó nemzeti értékrend viszont inkább uralja a tömb lakóit, a nemzetváltás valójában éppúgy fenyegeti a tömböt is, mint a szórványt. Mindkettő veszélyeztetett, csak mindkettő másképp veszélyeztetett.

Nemzetvédő és nemzeterősítő stratégiák

Kedvenc definícióm szerint a nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás tehát nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat.

A nemzeti identitást kialakító tényezők:

- a) az anya és az apa nemzeti identitása
- b) az anyanyelv
- c) az iskoláztatás nyelve
- d) a lakóhelyi környezet
- e) a kulturális közeg
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok

A kialakulnak tekinthető nemzeti identitást továbbterelő tényezők:

- a) a házastárs, partner nemzeti identitása
- b) a lakóhelyi környezet
- c) a kulturális közeg
- d) a gazdasági közeg
- e) a személyes ambíciók
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok
- g) a nemzeti perspektívák

A szórványban élőkre a megtagadó nemzeti értékrend a jellemzőbb, vagyis elutasítják a nemzetiséget, nincs meggyőződésből származó nemzetiségük, valójában nincs nemzeti identitásuk. Ezt nehéz elhinni, de magam is számtalanszor tapasztaltam különböző jeleit, főleg a fiatalabb, a többségi környezetbe „beilleszkedni akaró” interjúalanyoknál és szüleiknél, de középkorú, valamilyen szempontból frusztrált, leggyakrabban munkaerő-piaci gondokkal küszködő alanyoknál is. „Ma magyar,

holnap szlovák, holnapután belga... Mi a különbség?” – kérdezte nemrég az egyik. A tömbben élőknel gyakoribb, hogy van nemzeti identitásuk, magyarnak tartják – még – magukat, de ez a magyarságtudat kényelmetlen számukra, hátrányosnak, sőt veszélyesnek érzik, belülről szúrja a bőrüket. (Természetesen a szórványban élőknel is előfordul a visszakozó nemzeti értékrend, s a tömbben élők között is a megtagadó, csak kisebb mértékben).

Az első esetben tehát a nemzeti identitás „újratermelése” a legfontosabb, a másik esetben pedig a negatív viszonyulás enyhítése, pozitívvá módosítása. Hogyan lehetséges ez a nemzeti identitást kialakító és továbbformáló tényezőkön keresztül? Nem áll módomban valamennyi felsorolt tényezővel foglalkozni, ezért csak a legfontosabbakat említem:

Az iskoláztatás nyelve

Interdiszciplináris kutatások bizonyítják az anyanyelvi oktatás fontosságát a nemzeti identitás kialakulása szempontjából. Az Elnök úr levelében feltett kérdés tehát – „Fontos-e az iskola és a templom?” – nem vésztett aktualitásából. Saját kutatásaimból is tudom, hogy az anyanyelvi oktatás, főleg az alapiskolai anyanyelvi oktatás sok esetben családon belüli átörökítő mechanizmusként működik, vagyis azok, akik magyar iskolákat végeztek, a gyerekeiket is gyakrabban íratják magyar iskolába. Azt pedig még a magyar iskolákat ellenzők is elismerik, hogy a gyermek csak magyar iskolában tanul meg a magyar történelmet és kultúrát, ami pedig a nemzeti identitás kialakulásának egyik legfontosabb meghatározója. A templom is „belóg a képbe”, ugyanis a magukat vallásosnak tartók gyakrabban preferálják a nemzeti-konzervatív, illetve keresztény-konzervatív általános értékrendet, amely viszont szoros összefüggésben áll a szilárd nemzeti értékrenddel. Az alapiskolák megtartása és szinten tartása tehát elsődleges stratégiai cél kell, hogy maradjon, amennyiben a nemzeti identitás újratermelését, továbbvitelét kívánjuk.

Jól érezni magunkat – egészségügyi állapot, lakóhelyi és gazdasági közeg

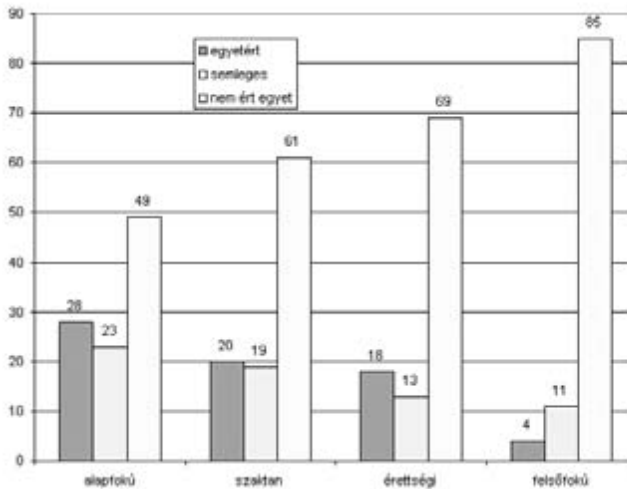
Mivel nincs idő részletesen kitérni mindegyikre, csak azt mondom, ami közös bennük: jól kell, hogy érezzük magunkat emberként is, magyarként is. Nem véletlenül választottam ketté:

- emberként szükséges az alapvető egészségi állapot és biztonság megléte,
- magyarként a más magyarokhoz, magyarsághoz fűződő jó kapcsolatok, pozitív magyarkép táplálják a nemzeti identitást.

A kvalitatív kutatások is bizonyítják, hogy a nemzeti identitás és a vele való foglalkozás fontosságának tudatosítása az esetek többségében a jó társadalmi közérzet függvénye. Ahhoz, hogy emberként jól érezze magát a szlovákiai magyar, először egész-

ségesnek kell lennie. Már a múltkori találkozásunkkor is jeleztem, hogy e téren nagy problémák vannak. Úgy gondolom, nagyon erős egészségügyi propagandát kellene folytatni például a szlovákiai Rákellenes Ligával karöltve, amely tudomásom szerint nyitott az ilyen együttműködésre, hiszen magyar anyagai és munkatársai is vannak. Egyébként nem arról van szó, hogy a magyarok ne tudnák, mi a jó és a mi a káros az egészségükre (persze sokan nincsenek ezzel tisztában). Inkább a saját életvitelbe történő implementációkkal van baj. Az egyik felmérésben megkérdeztem, hogy milyen az egészséges táplálkozás. Az interjúalany felsorolta, hogy sok zöldség, gyümölcs, rostos anyagok, a zsíros hús ártalmas stb. Később kedvenc receptjét is megosztotta velem. Ez zöldséges tarja volt – jó kis vegyes hús sok főtt zöldséggel... Továbbá az ifjúsági szervezetek is többet foglalkozhatnak például a dohányzás, az alkohol és a kábítószer károsásával. A rossz egészségügyi állapotot minden bizonnyal a rossz gazdasági és szociális helyzet is okozza, de erre vonatkozó statisztikák vagy kutatási adatok nem állnak rendelkezésemre. Az viszont nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag kedvező helyzetben levő járásokban ugyanúgy magas a rákos elhalálozások aránya, mint a leszakadt járásokban, s vannak marginalizált járások, ahol alacsonyabb az elhalálozás. Az okok tehát nem elsősorban gazdasági jellegűek. A kutatások továbbá azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok többsége tömbtől és szórványtól függetlenül az ország többi lakosához hasonlóan leginkább alapvető gazdasági és szociális biztonságra vágyik. Ott, ahol ez nincs meg, például a magas munkanélküliséggel sújtott területeken, a nemzeti identitás azonnal háttérbe szorul, megszűnik fontos lenni vagy hátrányként élik meg, főleg az alacsonyabb iskolai végzettségűek [e]ábra].

e) Magyarnak lenni hátrány, mert nehezen tudok érvényesülni – iskolai végzettség szerint

Ezzel kapcsolatban sokszor kerül szóba, hogy a szlovákiai magyarok képzettségi szintje még mindig alacsony és emelni kell. Úgy gondolom azonban, hogy azokban a magyarlakta járásokban, amelyek permanensen magas munkanélküliséggel küzdenek, ez csak részben segíthet. Sokkal inkább az a probléma, hogy ezekben a régiókban nincs megfelelő mennyiségű munkahely. Igaz, hogy a munkanélküliség jobban sújtja az alacsonyabb iskolai végzettségűeket, mint az érettségizetteket és a diplomásokat. Ennek viszont nem az az elsődleges oka, hogy annnyival több a magasabb képzettségi szintet igénylő állás, hanem az, hogy mivel ilyen munkahelyből sincs elég, az érettségizettek és a diplomások töltik be az alacsonyabb képzettséget megkívánó munkahelyeket is. Ahol van elég munkahely, ott tudnak dolgozni az alacsonyabb iskolai végzettségűek is, akik látszólag elhelyezhetetlenek voltak. Példaként szolgálnak azok a járások, ahonnan a Nokiába, Volkswagenbe stb. járnak dolgozni többségükben épp alacsonyabb iskolai végzettségű emberek. Ugyanez vonatkozik a felnőttképzésre is. A felnőttképzést manapság nem mindig építik valós igényekre, hanem feltevésekre. S ennek nem csupán az az oka, hogy a felnőttképzés kezd jól virágzó üzletgá fejlődni – ezt az is jelzi, hogy nem igazán az oktatási intézmények végzik a felnőttoktatást, hanem magáncégek, amelyek sokszor teljesen más tevékenységüket váltják fel vagy egészítik ki a felnőttoktatással –, hanem az is, hogy az igények gyakran rövid időn belül jelentkeznek, s az oktatás nem győz velük lépést tartani. Ennek aztán olyan következményei vannak, hogy az illető hat különböző oklevéllel rendelkezik, de valójában mégsem tud elhelyezkedni, mert nincs elég munkahely. Amikor viszont a térségben megjelennek a munkaadók, egyszeriben elhelyezkedik, nincs is szüksége a „certifikátumokra”. Ezzel persze nem azt akartam mondani, hogy fölösleges az egész életen át való tanulás. Szükséges és fontos, csak épp más gazdasági feltételek mellett. Olyan gazdasági feltételek mellett, amelyek motiválnak a tanulásra, továbbfejlődésre, s reális esélyeket nyújtanak a munkaerőpiacon. Ugyanakkor vannak olyan területek, amelyeken a magyarokra ráfér a továbbképzés. Például a szlovák nyelvtudás, az idegen nyelvtudás, bizonyos szakmák középszintű elsajátítása. S ez ugyanúgy szükséges a magas munkanélküliségű, mint az alacsony munkanélküliségű régiókban, sőt az utóbbiakban még inkább. Hiszen aki itt akar elhelyezkedni, még erősebb konkurenciával találja szemben magát, mint a magas munkanélküliségű járásokban.

Úgy gondolom, a felvázolt stratégiák, vagyis az anyanyelvi alapkiskolai oktatás, az egészségügyi propaganda, a munkaerőpiacon általános érvényű és fontosságú tudás elsajátítása, a munkahelyteremtés – és a többi, amelyet majd a délután folyamán talán jobban ki fogok tudni bontani – egyértelműen a szlovákiai magyarok „*well being*”-jét szolgálnák, s ezzel, sok egyéb hozadékon kívül, nemzeti identitásuk újrafelfedezéséhez és újragondolásához is hozzájárulhatnak. Rövid előadásomban csak arra akartam rámutatni, hogy

1. mivel a nemzeti identitás alakulását sok tényező együttesen befolyásolja, **a stratégiáknak is komplexeknek kell lenniük;**

2. bár bizonyos identitási aspektusokat illetően nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szórványtérsegekben, legalább annyira fontos, hogy az
- a) **általános érvényű stratégiák** mellett (anyanyelvi oktatás, kulturális identitás és összetartozás megerősítése)
  - b) **szükségletorientált stratégiákat** is folytassunk – például egészségügyi propaganda, agroturizmus fejlesztése stb. Ezen belül kellene tovább specifikálni a szórvány szükségleteit és igényeit, szem előtt tartva persze azt is, hogy amint különbség van tömb és tömb között, úgy az egyik szórvány sem azonos a másikkal.

Gyurgyík László

ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMATOK A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN¹

Előadásomban a szlovákiai magyarság körében zajló asszimilációs folyamatokat a szociológiai és demográfiai vizsgálatok korábbi eredményei alapján ismertetem.

Fogalmak

1. Az asszimilációt olyan határcsökkentő folyamatnak tekinthetjük, mely akkor következik be, amikor két vagy több közösség, etnikai vagy kisebb társadalmi csoport tagjai kapcsolatba kerülnek egymással. Az asszimilációs folyamat egyes szakaszai annak kezdeti, előrehaladott, vagy végső szakaszaként jellemezhetőek. Az asszimilációs folyamatok két aspektusaként a nemzedékek közötti és a nemzedéken belüli hasonulásokat kell megkülönböztetnünk. Ezek ugyan a társadalomtudományi vizsgálatok során gyakran egybemosódnak, de fogalmi szintű megkülönböztetésük alapvető fontosságú.
2. Ellentétben a szociológiai megközelítésekkel, a demográfiai adatok szintjén kimutatott nemzetiségváltásoknál nem indokolt asszimilációról beszélni. A demográfiai megközelítés a nemzetiségváltást tekinti asszimilációnak, azaz az asszimilációt nem vizsgálja annak folyamat mivoltában.

Elmondhatjuk, hogy sor kerülhet jelentős mértékű asszimilációra anélkül, hogy nemzetiségváltás következne be, de ellentétes irányú összefüggés is megfigyelhető: az egyének nemzetiséget válthatnak, de nem kerül sor jelentősebb mértékű asszimilációs folyamatokra.²

A társadalmi valóság aspektusai és az asszimilációs folyamatok

A következőkben az asszimilációs folyamatokat vizsgáljuk meg a társadalmi valóság egyes meghatározó összetevőivel összefüggésben. Feltevésünk szerint a hasonulási folyamatok alapvetően a kisebbség irányából a többség felé mutatnak. A továbbiakban ezt az interetnikai kapcsolatokat néhány fontosabb összetevője szerint elemezzük.³

Dimenziók.

Az asszimilációs folyamatok lefolyását különböző társadalmi tényezők befolyásolják, illetve a befolyásoló tényezőknek eltérő hatása, súlya, szerepe van a hasonulási folyamatokra. A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálat modelljeit Gordon és Yinger elméleti konstrukciója alapján alakítottuk ki és öt dimenzióját különítettük el. (Gordon 1964, Yinger 1994)

	Dimenziók elnevezése	Változók
1.	Kulturális asszimiláció	Magyar nyelvtudás mértéke
2.	Strukturális asszimiláció	Iskoláztatás nyelve

Két kérdés megválaszolására törekedtünk, amelyek végül is ugyanannak a valóságnak két vetületét jelentik. Egyrészt azt szeretnénk volna tisztázni, hogy a nemzeti hovatartozás megtartását, illetve ennek megváltozását milyen tényezők határozzák meg a legnagyobb mértékben. Másodikként az egymással kapcsolatban álló etnikumok tagjainak etnikai hovatartozása hogyan módosul, illetve milyen hasonulási folyamatok rakerül sorközöttük.

Egydimenziós modell

Az első kérdésre a választ egy egydimenziós modell segítségével kerestük. Ebben a megközelítésben a nemzetiség volt a függő változó, a többi – a (homogén-heterogén) származás, iskoláztatás nyelve, a magyar nyelvtudás mértéke, házastársa nemzetisége-magyarázó változó.

A nemzeti hovatartozás alakulását befolyásoló tényezők hatását több lépésben elemeztük: először az egyes magyarázó változók hatását vizsgáltuk meg a függő változóra.

A vizsgálat eredménye szerint a nemzeti hovatartozás megtartására, legnagyobb hatása a homogén magyar származásnak van: A homogén magyar származású megkérdezettek (18 évnél idősebb) populációjából 93,6% vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a vegyes származásúak 20,1%-a minősítette magát magyarnak. A homogén szlovák származásúak között nem találtunk magyar nemzetiségűt.

Értelemszerűen úgy is fogalmazhatunk, hogy a homogén magyar származásúak 6,4%-ának változott meg a nemzetisége szülei nemzetiségéhez viszonyítva. A magyar-szlovák vegyes házasságból származók 60%-a vált nemzetiséget.⁴ (A homogén szlovák családokban nem mutatható ki nemzetiségváltás.)

Ha a származás mellett váltakozva 1-1 további dimenziót is bevonunk, megfigyelhetjük, hogy hogyan módosul a nemzetiséget váltók aránya, ha az azonos származás mellett a további bevont változó értékei eltérőek. A további magyarázó változó bevonása jelentős mértékben differenciálta a magyar nemzetiségűek számának, arányának alakulását. Az egyik tipikus esetet az iskoláztatás nyelvének változása jellemzi, azaz a magyar származásúak nem magyar, hanem szlovák tanítási nyelvű általános iskolákat látogatnak. Ebben az esetben a megkérdezettek 28%-a már nem magyarnak, azaz szlováknak vallotta magát. A magyar iskolákat látogatók közül ezzel szemben 2% volt szlovák nemzetiségű. A nyelvi dominancia változása az előzőnél is nagyobb mértékű differenciálódást eredményezett. Abban az esetben, amikor a magyar származásúak már jobban beszélnek a többségi nyelvet - a megkérdezettek közel fele, 49%-a minősítette magát szlováknak. A magyarul jobban beszélőknek az előző típushoz hasonlóan 2%-a minősítette magát szlováknak. A legkisebb változáshoz a megkérdezettek nemzetiségében a más nemzetiségű házastárs választása vezetett. A nem magyar féllal házasságot kötők 16%-a, szemben a magyar féllal házasságok 3%-ával vallotta magát szlováknak.

A vegyes házasságból származóknál az előzőnél is differenciáltabbak a hasonulási folyamatok. A heterogén származásúak amennyiben szlovák tannyelvű iskolákat látogattak (s ez a tipikus) 95%-uk szlováknak vallja magát, a magyar tanítási nyelvű iskolában tanulók 74%-a magyar nemzetiségű. Hasonló arány mutatkozik a nyelvtudás esetén is: a szlovákul jobban beszélők 99%-a volt szlovák, míg a magyarul jobban tudók 41%-a. A legkisebb befolyása a házassági homo-heterogámiának van a hovatartozás alakulására. A szlovák féllal házasságra lépő vegyes házások 89%-a, a magyar féllal házasságok 66%-a vallja magát szlováknak. A homogén szlovák származásúak esetében - már említettük, hogy - determinisztikus kapcsolat mutatható ki a származás és a hovatartozás között. Minden esetben – még azokban a ritka esetekben is, amikor magyar iskolákat látogatnak, vagy jobban beszélnek magyarul, mint szlovákul – szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. A vegyes (magyar-szlovák) házasságok etnikai jellemzőik alapján közelebb állnak a homogén szlovák házasságokhoz. E házasságokban sem nyelvhasználatuk, sem kulturális szokásaik tekintetében nem mutatható ki a két etnikai háttér kiegyensúlyozott jelenléte. A legjelentősebb aszimmetria a már említett etnikai hovatartozás átörökítésében mutatkozik.⁵

Komplex modell

Az előző pontban leírt vizsgálat a nemzetiségváltást vizsgálta, a demográfiai megközelítéstől lényegesen eltérő összefüggésben. A nemzetiség változóját alkalmazva itt is beleütköztünk a nemzetiség, mint kategoriális változó problémájába. Két nemzeti közösség egymáshoz fűződő (etnikai) kapcsolatai valójában sokkal árnyaltabbak, semhogy ezt elégségesen ki lehessen fejezni - esetünkben egy-egy - nemzetiségi kategória adataival, számával, arányával, mivel ezek közvetlenül alig árulnak el valamit az adott terület népességének etnikai finomszerkezetéről. Hasonlóan a két nemzetiség által behatárolt interetnikai térben élők - esetünkben két nemzetiség között meghúzódó – etnikai kötődései folytonos változót képeznek, és nem egymástól elválasztott, hermetikusan elzárt kategóriák halmazát. Ahhoz, hogy a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség etnikai finomszerkezetét megismerjük, az etnikai változásokat több dimenzió figyelembe vételével kell megvizsgálnunk. E többdimenziós megközelítés segítségével helyezük el a megkérdezetteket a magyar-szlovák interetnikai tér valamely pontján, melyet a nemzeti hovatartozás pozíciójának nevezünk (NHP).⁶ Az ily módon kialakított interetnikai tér két szélén a nemzeti közösségükhöz maximálisan kötődők – magyar illetve szlovák magcsoportok – találhatóak, köztük az átmeneti kötődések különböző mintázatai képeznek átmenetet. Vizsgálatunk eredményei szerint a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség elhelyezkedése egy U alakú görbére hasonlít, ahol legtöbbször a képzeletbeli etnikai tér két pólusán található homogén etnikai magban helyezkednek el, valamennyi meghatározó etnikai jellemzőjük alapján maximálisan kötődnek nemzeti közösségükhöz, s legkevésbé a köztük, mindkét etnikumhoz hasonló mértékben kötődők találhatóak. A vizsgálati mintában a magyar maghoz tartozók aránya 29,1% volt, a szlovák maghoz a megkérdezettek 27,1%-a tartozott. Kettős, átmeneti jellegűnek a megkérdezettek 7,5%-a, minősült, a magyar magcsoport és az átmeneti jellegűek közötti magyar jellegűek aránya 19,3%-ot, s a szlovák jellegűek aránya 17%-ot tett ki. (Gyurgyík 2003)

Második lépésben a nemzeti hovatartozás pozíció (NHP) konstrukció alkalmazásával vizsgáljuk az asszimilációs folyamatokat. Az asszimilációt ebben az értelmezésben is a származás és a megkérdezett nemzeti hovatartozási pozíciója közti eltérésként értelmezzük. Megkülönböztethetjük a hasonulási folyamatok egyes szakaszait: azok kezdeti szakaszaitól a teljes, befejezett asszimilációig. A vizsgálat eredményei szerint a megkérdezettek mintegy felének nem változott származásához viszonyítva a nemzeti hovatartozási pozíciója. A szlovák nemzetiség irányba mutató hasonulás sokkal nagyobb kiterjedésűek és intenzitásúak, mint az ellenkező irányba hatók. A magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség 38,8%-ának az NHP-ja szlovák irányba tolódott el, magyar irányba 10,8%-uk változott. A hasonulási folyamatok intenzitásában is szembeszökők a különbségek. A szlovák nemzeti-

ség irányába egy generációváltáson belül is találkozunk erős (2,1%) illetve befejezett (0,7%) hasonulási folyamatokkal (a szlovák irányba mutató gyenge és közepes hasonulások-aránya 26,0%, illetve 10%), magyar irányba csak gyenge (8,2%), illetve közepes (2,6%) hasonulások mutathatók ki. Összességében a szlovák irányba mutató változások (intenzív és extenzív aspektusai egy mutatóba foglalva) 4,1-szer nagyobbak, mint fordítva.

Makro (országos) szint - politikai vetület

Az előző pontban rámutattunk, hogy az asszimilációs modell egyes dimenziói és a nemzetiségváltási/asszimilációs folyamatok között milyen hatásmechanizmusok figyelhetők meg. A továbbiakban az asszimilációs folyamatok *irányát* szeretnénk megvizsgálni. Az asszimilációs folyamatokat feltevésünk szerint elsősorban a nemzetállami keretek határozzák meg, hiszen a politikai, ha úgy tetszik a nemzetállami keretek között definiálódnak, illetve ezek változása esetén változik az etnikumok kisebbségi, illetve többségi státusza is. A korábbi történeti-demográfiai vizsgálatok a nemzetállami keretek változásának szerepét egyértelműen megerősítik. A mai Szlovákia területén, a Trianon előtti Magyarországon a magyar anyanyelvű népesség aránya jelentősen emelkedett, a szlovákok aránya csökkent. 1880-ban Szlovákia 1921-es területére számítva 63,1% szlovák és 23,3% magyar anyanyelvű lakos élt, 1910-ben a szlovák anyanyelvűek aránya 57,6%-ra a magyaroké 30,6%-ra változott. Az 1918 utáni impériumváltást követő immár a csehszlovák nemzetállami keretek között végrehajtott népszámlálások vizsgálatai folyamatosan a szlovákok számának és arányának jelentős növekedését mutatják ki. A magyar lakosság aránya eltekintve egy rövid – 1950 és 1961 közötti – időszaktól folyamatosan csökkent, s lélekszáma is az ún. I. Csehszlovák Köztársaság időszakában, és napjainkban is 1991-től apad. 1921 és 2001 között a szlovák nemzetiségűek aránya 65,1%-ról 85,7%-ra emelkedett, a magyarok aránya 21,7%-ról 19,8%-ra apadt.

Az 1999–2000-ben elvégzett szociológiai vizsgálatunkban a nemzetállami keretek változásának hatását a hasonulási folyamatokra a felmenők több generációjára történő rákérdezése alapján vizsgáltuk. Ennek keretében megvizsgáltuk a megkérdezettek nagyszüleinek, illetve szüleinek nemzetiségi összetételét is. (A szülők esetében az 1918 előtt születettek képezték a Trianon előtti magyar állami keretek között, az 1918 után születettek a csehszlovák állami keretek között szocializálódtak csoportját.) Kimutathatóvá vált, hogy az 1918 előtt született szülők generációjában a magyar nemzetiségűek aránya (66,7%) magasabb volt, mint nagyszüleik generációjában (69,9%). Az 1919–1938 között született szülők generációjában már alacsonyabb volt a magyarok aránya (55,6%) mint a nagyszülők nemzedékében (61,8%). A szlovákok között ezzel ellentétes tendencia volt megfigyelhető. Az 1918-ig született szülők között a szlovák nemzetiségűek aránya (29,1%) alacsonyabb volt, mint a

nagyszülők generációján belül (30,3%). Az 1918 után születetteknél még nagyobbak az eltérések a két generáció között: a nagyszülők között a szlovákok aránya 35,7%-ot, a szülők között 42,8%-ot tett ki. (Gyurgyík 2002b) Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nemzetállami keretek változatlansága mellett ugyanaz a nemzetállam bizonyos időszakokban különböző módon viszonyulhat kisebbségeihez. A csehszlovákiai magyarság történetében a hontalanság éveit (1945-1948) egyfajta csehszlovák „szocialista nemzetiségi politika” követte, melynek szintén több szakasza különíthető el. Teljesen eltérő etnikai üzenetei voltak az 50-es évek reintegrációs törekvéseinek (amikor a jogfosztottság állapotából a csehszlovák társadalom különböző vertikális és horizontális szegmenseibe tagolódtak be a magyar közösség egyes rétegei), mint az 1970-es évek normalizációs időszakának, vagy a mečiarri érának. Mindezek az időszakok eltérő mértékben befolyásolták a nemzeti hovatartozás/vállalás/váltás stratégiákat. A hontalanság éveit követő 1950-es népszámlálás a szlovákiai magyar lakosság legalacsonyabb számát (354532 fő) mutatta ki történelme során. A rendszerváltás utáni 1991-es census alkalmával a magyarság száma a bársonyos forradalom nemzeti eufóriájának is köszönhetően még növekedett (567296 fő), a 2001-ben kimutatott számuk jelentős mértékű magyarságfogyás (47 ezer fő) egy része a mečiarri évek egyfajta etnikai lenyomataként is értelmezhető.⁷

A magyar közösséghez tartozók száma és a magyar nemzetiségi hovatartozásukat deklarálók száma közti különbség eltéréseinek változásaira közvetve következtethetünk az anyanyelv és nemzetiség szerinti eltérések nagysága alapján is. A nemzeti kisebbségekhez tartozók száma magasabb az anyanyelvi, mint a nemzetiségi adatok alapján. A többségi nemzetekhez tartozóknál ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. Feltételezésünk szerint minél nagyobb a különbség egy nemzeti közösséghez tartozók számában e két mutató alapján, annál intenzívebb hasonulások kísérik interetnikai kapcsolataikat. 1970 óta 1991-ben tért el legkevésbé a magyarok száma anyanyelv és nemzetiség szerint (7%-kal voltak magasabbak az anyanyelvi adatok) 2001-ben pedig a legmagasabb (több mint 10%-kal vallották magukat többen anyanyelv, mint nemzetiség szerint magyarnak)⁸

A települések etnikai jellege

Megvizsgáltuk *a települések etnikai jellegének* – nemzetiségi összetételének –, illetve változásainak a hatását a hasonulási folyamatokra. A népszámlálási vizsgálatok eredményei megerősítik, hogy a mikro hatásnak – a településeken élő magyarok arányának – jelentős hatása van a hasonulási folyamatokra. Azonban a mikro szinten zajló folyamatok magukon viselik a puha vagy kemény nemzetállami keretek lenyomatait. Ennek következtében (is) az egymást követő népszámlálások községsoros etnikai adatainak regionálisan eltérő mértékű hullámozása figyelhető meg, ez hangsú-

lyosan a nagymértékben vegyes, kettős kötődésű településeken mutatkozik. A szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság aránya hosszú távon (több évtizedre visszatekintve) – valamennyi magyarlakta – településtípuson belül csökken, a csökkenés mértéke az erős magyar többségű településeken sokkal kisebb, mint a kevésbé magyarlakta helyiségekben.⁹

1950-től 1991-ig a magyar lakosság lélekszáma országosan emelkedett, a községek egy részében a magyar népesség száma és aránya is nőtt két census közti időszakban. Azonban hosszú távon a magyarlakta települések egy részében a magyarok aránya megfogyatkozott. Az 1991 és 2001 közötti időszakban országosan a szlovákiai magyarok aránya közel 10%-kal csökkent, az erős magyar többségű településeken 5,2%-kal, az enyhe magyar többségű településeken 7,6%-kal, a magyar kisebbségű településeken 14,0%-kal, a szórványjellegű településeken 18,5%-kal csökkent a magyarok aránya.¹⁰

Ebből is látható, hogy a regionális, illetve lokális etnikai összetétel változásai puhábbak, képlékenyebbek az országosnál. Sokszor migrációs, vagy adminisztratív kérdés a települések etnikai összetételének alakulása. A kérdőíves asszimilációvizsgálatunk eredményei is a települések etnikai jellegének meghatározó szerepét mutatták ki a hasonulási folyamatokra. A magyar nemzeti hovatartozás átörökítése a magyar többségű településeken nagyobb mértékű volt, mint a magyar kisebbségű helyiségekben. A magyar többségű településeken élő homogén magyar családból származók 96,0%-a, a magyar kisebbségű településeken élők 85,2%-a vallotta magát magyarnak. Még markánsabbak a különbségek a magyar-szlovák vegyes házasságokból származók esetében: a magyar többségű településeken 33,6%, a magyar kisebbségű helyiségekben 4,8% vallotta magát magyarnak. Hasonló módon az eltérő nemzetiségi összetételű települések lakosságának nemzeti hovatartozási pozíciója – egyfajta etnikai finomszerkezete – is lényegesen különbözik: A magyar többségű településeken a legalacsonyabb a kettős, átmeneti kötődésűek aránya (6,7%), legmagasabb a magyar magcsoporthoz tartozóké (51,9%), és értelemszerűen legalacsonyabb szlovák magcsoporthoz tartozók aránya (7,2%). A települések etnikai jellegének változása jelentős mértékben módosítja a lakosság etnikai finomszerkezetét is. A „vegyes” településtípusnál a legmagasabb a kettős kötődésűek aránya (8,7%), s a szlovák magcsoporthoz már többen tartoznak (31,1%) mint a magyarhoz (24,8%). A magyar kisebbségű településeken a szlovák magcsoporthoz a populáció 40,4%-a, a magyarhoz pedig 13,7%-a tartozik a kettős kötődésűek viszonylag alacsony aránya mellett (6,8%). Az eltérő etnikai összetételű településeken az asszimilációs folyamatok iránya, intenzitása is jelentős mértékben különbözik. A magyar többségű településeken a legmagasabb a nem asszimilálódók aránya (56,8%), egyúttal itt a legkisebb a szlovák irányba asszimilálódóké (33,4%) is. A magyar irányba hasonulóké itt a legkisebb (9,9%). A nem asszimilálódók aránya a magyar kisebbségű helyiségekben a legkisebb (45,9%) s egyúttal a szlovák irányba hasonulóké a legnagyobb (43,6%). A települések nemzetiségi össze-

tétele közvetve utal a helységek nemzetiségi intézményrendszerének gyengén illetve erősen kiépített mivoltára is. A településeken élők aránya (száma) befolyásolja a nemzetiségi intézmények: iskolák, kulturális szervezetek, rendezvények, vallásgyakorlat fenntarthatóságát. Általában a magyar többségű helységekben található meg a magyar intézmények legszélesebb „választéka”. A magyar kisebbségű falvakban magyar tan nyelvű iskola is alig található. A hivatalos nyelvhasználat lehetősége a szlovákiai joggyakorlat szerint a 20%-nál nagyobb magyar arányú településeken van biztosítva.

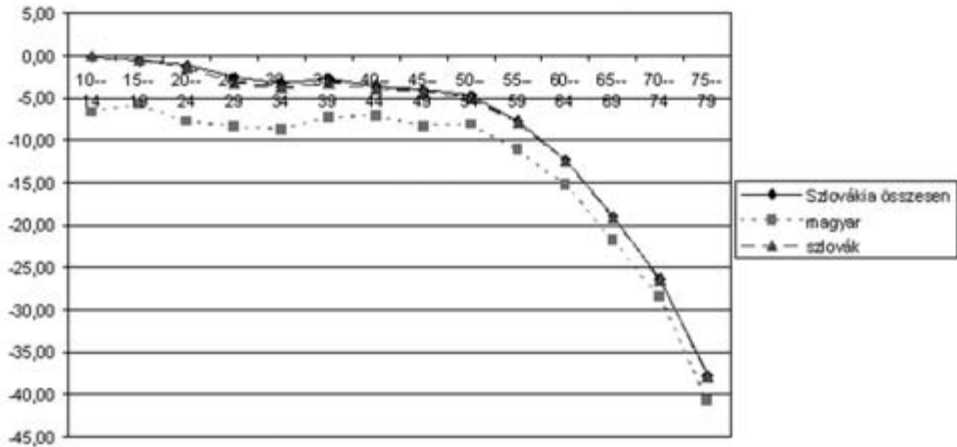
Az „idő”

E kérdéssel két vonatkozásban is foglalkozunk. Egyrészt a közösségi szintű, továbbá az egyének életében bekövetkezett időbeli változásokat vizsgáltuk.

1. Közösségi szinten arra kerestük a választ, hogy a kiválasztott településeken a hasonulási folyamatok intenzitása hogyan változott. Ennek vizsgálatához a kérdőíves vizsgálat keretében a megkérdezettek felmenői és lemenői nemzeti hovatartozására kérdeztünk rá. (A nemzedékek kialakításánál a megkérdezettekől indultunk ki, ők képezik a viszonyítási pontot. Az egyes nemzedékeket a nagyszülők(1.), szülők(2.), megkérdezettek(3.), gyerekek(4.), unokák(5.) generációi képezik. A nagyszülők generációjának 64,8%-a, a szülők generációjának 61,3%-a, a megkérdezettek 53,1%-a, a gyerekek 47,2%-a, az unokák 39,9%-a volt magyar nemzetiségű. A nagyszülők nemzedékén belül a magyar nemzetiségűek mintegy kétszer többen voltak mint a szlovákok, az unokák között már több mint 50%-kal több a szlovák mint a magyar. Hasonló eredményeket kaptunk az (2.1.1. pontban ismertetett) 1 dimenziós modell segítségével végzett vizsgálat során is. A nemzeti hovatartozás megtartását illetve a nemzetiségváltást 2 generációváltás során nagyszülők-szülők, szülők-megkérdezettek esetében vizsgáltuk. A homogén magyar származás meghatározó hatása két generációváltás során is stabilnak mutatkozik. Értéke az egyes leszármazási ágakban $B(hm)=0,5$ körül mozog. Ezzel párhuzamosan a vegyes családi háttér hatásának jelentékeny gyengülése mutatható ki az első ($B(szv)=0,192$ és a második generációváltás ($B(szv)=0,045$ között.¹¹ A vegyes származás a magyar nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából a második generációváltás során jelentős mértékben „kiüresedik”, identitásátörökítő funkciója a modellbe bevont további dimenziókon keresztül realizálódik, amennyiben azok magyar vonatkozásúak. A többi változó súlya a két generációváltás során jelentősebben nem változott. A magyar nyelvtudás és a magyar nyelven történő iskoláztatás hatása mögött a házastárs magyar nemzetiségének a hatása a leggyöngébb.
2. A másik aspektusban az egyének életpályája alatt bekövetkezett etnikai kötődések változásait vizsgáltuk. Jelenleg nincsenek olyan közvetlen (survey vizsgálatokon alapuló) adataink, melyek a megkérdezettek életpályája folyamán a hovatartozás változások különböző mozgásait rögzítenék. A nemzetváltási

folyamatok életkor szerinti vizsgálatára a népszámlálási adatok alapján került sor. Szlovákia össznépesége és a vizsgálatba bevont nemzetiségek (esetünkben a magyar és a szlovák nemzetiség) öt éves korcsoportjaihoz tartozók számában bekövetkezett változásokat hasonlítottuk össze. Először az 1991-es és a 2001-es népszámlálás közti időszakban bekövetkezett változásokat elemeztük.

1. ábra. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság öt éves korcsoportjainak változása Szlovákiában 1991–2001, %

Szlovákia lakossága és a vizsgált nemzetiség(ek) egyes korcsoportjaihoz tartozók számában (arányában) bekövetkezett változások különbsége bizonyos feltételek teljesülése mellett szolgál alkalmas mutatóul a nemzetváltási folyamatok életkor szerinti alakulásának becsléséhez.¹² Megfigyelhető, hogy az egyes öt éves korcsoportok fogyatkozása két népszámlálás közti időszakban az életkor előrehaladásával enyhén növekszik, az 50-54 évesek korcsoportjától a növekedés egyre nagyobb mértékben gyorsul. Ez a természetes folyamat némileg eltérő módon alakul Szlovákiai összlakossága, illetve a magyar és a szlovák nemzetiség esetében. Míg a szlovák nemzetiségűek korcsoportonkénti fogyatkozása csaknem azonos az összlakosságéval, a magyar nemzetiségűek esetében eltérő a helyzet. A magyar nemzetiségűek öt éves korcsoportjaihoz tartozók számának fogyatkozása nagyvonalakban követi az országos trendeket, azonban a 10-34 évesek öt éves korcsoportjainak csökkenése mintegy 5-7 százalékponttal nagyobb az országos értékeknél. Az idősebb korcsoportok felé haladva az eltérés csökken, de az országosnál nagyobb mértékű magyarságfogyatkozás megmarad. Megfigyelhető tehát, hogy a magyar népesség fogyatkozása öt éves korcsoportonként a 10-14 évesek korcsoportjától 40-45 évesek korcsoportjáig legalább kétszer akkora, mint az összlakosság esetében. A grafikonon a 10-14 évesek ké-

pezik (2001-ben) a legfiatalabb korosztályt. Azoknak az adatai, akik a két census közti időszakban születtek, nincsenek a grafikonon feltüntetve, mivel csak az utolsó népszámlálás alkalmával (2001-ben) lettek először megszámlálva. Az 1991 és 2001 között születettek egyes korcsoportjaihoz tartozók számát a népmozgalmi statisztikákból ismerjük.¹³ A 0-9 évesek adatait megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az eltérés még nagyobb, mint a népszámlálási kohorszok esetében. A magyar 0-4 éves népesség száma 10,3 %-kal, az 5-9 éveseké 15,6 %-kal volt alacsonyabb a 2001-es census alkalmával, mint a születések száma az anyakönyvi adatok alapján. A magyar nemzetiségűek körében kimutatott nemzetváltás korszpecifikus jelenség is. A legnagyobb mértékű nemzetiségváltás a gyermek és fiatalkorúak korcsoportjainál mutatható ki, a fogyatkozás a középkorúaknál csökken és az időskorúaknál tovább apad. Az 1991 és 2001 között kimutatott nemzetiségváltási trendek korcsoportok szerinti megoszlása általánosítható a korábbi évtizedekre vonatkoztatva is. Az 1970 és 1980, illetve 1980 és 1991 közötti időszakban a magyarságfogyás korcsoportonkénti eloszlása hasonló volt az 1991 és 2001 között kimutatott változásokhoz.

Nemek

A nemek szerepének a hatását a nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az anya, vagy az apa hatása az erősebb. Két egymással versengő feltételezést fogalmaztunk meg. Az apa hatásának nagyobb súlyát valószínűsítette a jobbára falusi környezetben élő magyar családok hagyományosabb családszerkezete, a másik oldalon viszont az erősebb anyai hatás alternatívája a gyermekek nevelésében, szocializációjában játszott anyai szerep dominanciáján alapul.¹⁴ A két generációváltás négy leszármazási ágon történő vizsgálatából három esetben az apai ág hatása mutatkozott erősebbnek.¹⁵ A keresztábrás vizsgálat is az apák hatását mutatja erősebbnek gyermekük nemzetiségének alakulására. A magyar apák gyermekeinek 84,2%-a, a magyar anyák gyermekeinek 82,8%-a vallotta magát magyarnak. Gyermekeik nemzeti hovatartozásának alakulására az apai és az anyai ág hatása közti különbség csökkenését is sikerült kimutatnunk. Feltételezhető, hogy a modernizációs folyamatok előrehaladása vezethetett a két nem közti különbség a csökkenéséhez.

A települések urbanizáltsága

Az asszimilációs folyamatokat további tényezők is befolyásolják. Ezek közé tartozik a települések nagysága pontosabban városias, illetve rurális jellege. Igen gyakran megfogalmazódik az a feltevés, hogy a városokban az asszimilációs (nemzetváltási) folyamatok gyorsabb lefolyásúak, mint a falvakon. Az 1991-es és 2001-es népszám-

lálási adatokat panel vizsgálat segítségével (longitudinális megközelítésben) elemeztük. A városokban nagyobb mértékű (9,9%) magyarságcsökkenést mutattunk ki, mint a falvakban (7,3%).¹⁶ Ugyanakkor valamennyi, a települések etnikai jellege szerinti településtípuson belül a városokban kisebb mértékben csökkent a magyar népesség aránya mint falvakban. A szórványjellegű helységekben alig mutatható ki különbség: a városokban 18,7%-kal, a falvakban 19,0%-kal csökkent a magyarok aránya. A magyar kisebbségű városokban 13,3%-kal, falvakban 15,6%-kal csökkent a magyarok aránya. Hasonló mértékben 2-3 százalékponttal kisebb volt a csökkenés az enyhe magyar többségű, illetve erős magyar többségű városokban, mint falvakban. Ez a látszólagos ellentmondás a magyar népességnek a települések urbanizációs típusainak (falvak és városok) etnikai jellegük szerinti megoszlására vezethető vissza. (A rurális településeken élő magyar népesség nagyobb arányban él magyar többségű településeken, mint a városokban élő magyarok.) Ily módon a városoknak a magyar népesség aránya szerinti kedvezőtlenebb megoszlása eredményezi a magasabb arányú magyarnépességfogyatkozást a falvakban.

Okkal feltételezhetjük, hogy a városi jellegű települések irányába mutató migráció nem azért vezet jelentős mértékű nemzetiségváltáshoz, mert a vándorlás városokba irányul, hanem azért, mert a migránsok által megcélzott városias jellegű településeken a magyarok aránya alacsonyabb, mint a magyarlakta falvakban, amelyek a migránsok nagy részét kibocsátották. Felmerül a kérdés, hogy mire vezethető vissza az adott etnikai megoszlású településtípusokon belül a városok kedvezőbb hatása a magyar nemzeti hovatartozás megőrzésében. Ezzel összefüggésben csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Ezek közé tartozhatnak a falvak és városok közt zajló belső migráció jelenleg még ismeretlen etnikai vonatkozásai.

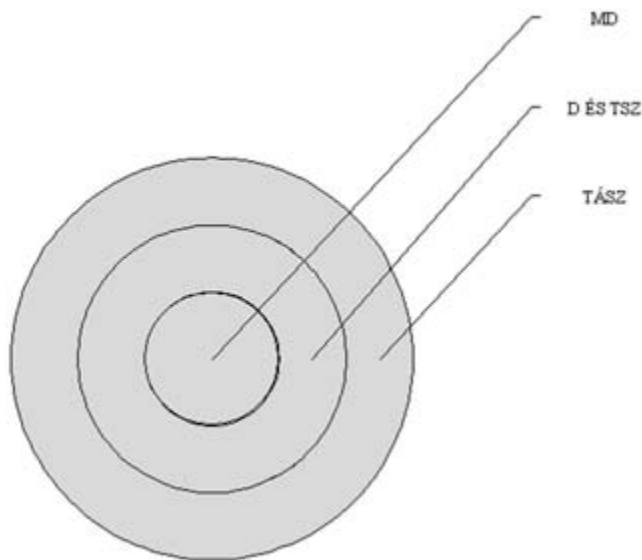
Összefoglaló - kitekintés

Vizsgálataink eredményei alapján az asszimilációs folyamatokat meghatározó tényezőket 4 csoportba soroltuk, és egy 3 koncentrikus körből álló alakzatba rendezve ábrázoljuk:

- A legbelső kör tartalmazza az asszimilációs folyamatok magját alkotó öt magdimenziót, melyek közvetlenül és a legnagyobb mértékben határozzák meg az asszimilációs folyamatok lefolyását.
- A sorrendben második koncentrikus kör és a legbelső kör közötti körsávban a demográfiai (az egyének neme, kora) és településszerkezeti tényezőket (a települések etnikai jellege, lakosság száma) találjuk, melyeknek közvetett hatása van a hasonlósági folyamatokra. Ezek közül is kiemelt jelentősége a helységek etnikai jellegének, a településeken élő magyarok arányának van. Ez utóbbi a magdimenziók és a demográfiai és településszerkezeti tényezők sávjának határán helyezkedik el.

- A legkülső körsávban a társadalomszerkezeti tényezők (rétegződés, mobilitás, stb..) jellegzetességei találhatók. Az egyének foglalkozása, iskolai végzettsége, státusza életmódja anyagi helyzete olyan tényezők, amelyeknek feltételezésünk szerint még közvetettebb, árnyaltabb a hatása a nemzeti hovatartozás alakulására. Bizonyos foglalkozások a (nemzet)államhoz erősebben kötődnek más foglalkozásoknál. Ezeknél a rétegeknél a strukturális asszimiláció egyfajta hatása a foglalkozáson keresztül jelentkezik (pld. az államapparátusban dolgozók, rendőrség, katonaság alkalmazottai esetében) De ide sorolhatók az azonos foglalkozású de eltérő nemzeti konnotációjú intézményekben dolgozók is, akiknek etnikai kötődései eltérő módon alakulhatnak. Valószínűsíthető, hogy a magyar és szlovák iskolában dolgozó – magyar nemzeti hovatartozású - tanárok, (de akár pedellusok) etnikai finomszerkezete, illetve hovatartozás átörökítése eltérően alakulhat.
- A legkülső körön kívül azok a tényezők találhatók, melyeknek a jelenlegi tudásunk szerint nincs kimutatható hatása az asszimilációs folyamatokra. Tekintettel arra, hogy az eddigi vizsgálatok csak kis mintára, és a feltételezett befolyásoló tényezők viszonylag szűk körére terjedtek ki, csak feltételezéseink vannak arra vonatkozólag, hogy milyen tényezőket sorolhatunk ide. Ilyenek lehetnek bizonyos fogyasztási, szórakozási életmódbeli jellegzetességek, melyeknek (jelenleg) nem ismerjük az asszimilációs folyamatokkal kapcsolatos összefüggéseit.

2. ábra. Az asszimilációs folyamatok intenzitását befolyásoló tényezők, dimenziók.

MD – magdimenziók   D és TSZ – demográfiai és településszerkezeti tényezők
 TÁSZ – társadalomszerkezeti tényezők

Irodalom

- Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária (2000): *Grappling national identity. How nations see each other in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gordon, Milton M. (1964): *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press, 60–84.
- Gyurgyík László – Sebők László (szerk): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989 – 2002. TLA 2003.
- Gyurgyík László (2002a): Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyík László – Kocsis Aranka (szerk.):
- Gyurgyík László (2002b): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Regio 1. szám 121-150. o.
- Gyurgyík László (2006): Az asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Pozsony: Kalligram.
- Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy.” SÚSR 2002, 8. o. Útmutató a személyi kérdőív kitöltéséhez.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2001.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség 4.
- Yinger, John M. (1994): *Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict*. Albany: State University of New York Press.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Fedinec Csilla (szerk): Nemzet a társadalomban TLA Budapest 2004. c. konferenciakötetben megjelent: Az asszimilációs folyamatokról és nemzetiségváltásról a szlovákiai magyarság körében végzett vizsgálatok alapján tanulmány szövegének rövidített, átdolgozott változata.
- ² Az előzőre példa az az eset, amikor az egyén élete során folyamatosan ugyanazon nemzetiség tagjának vallja magát, de nyelvtudása, iskoláztatásának nyelve, házastársa, gyermekei „etnikai szocializációja” révén már a másik nemzetiséghez tartozónak minősíti a környezete. A második esetben az erőszak, etnikai terror, jogfosztottság következtében kikényszerített nemzetiségváltás nem kell, hogy feltétlenül jelentősebb hasonulási folyamatok motorjává váljék, főleg ha viszonylag rövid, belátható ideig tart.
- ³ A kisebbség és többség fogalmakat két értelemben, makro- (országos) és mikro- (helyi, lokális) vonatkozásban használjuk. Lásd a 2.2. és a 2.3. pontokat.
- ⁴ A vegyes házasságokból származók esetében a nemzetváltók arányát a homogén házasságokból származóktól eltérő módon számítjuk ki. Ha a vegyes házasságból származók egyforma arányban 50-50%-ban tartoznának az egyik, illetve a másik nemzetiséghez, akkor az átörökítés kiegyensúlyozott, mivel egyenlő arányban oszlanak meg az utódok a származás szerinti két nemzetiség között. Ebben az esetben kerülne sor a magyar nemzetiségűek számának egyszerű reprodukciójára, azaz nem kerülne sor a vegyes házasságokon belül (csoportszinten) hasonulásra.

- ⁵ Egy korábbi vizsgálatban (Csepeli, Örkény, Székelyi, 2000) a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy míg a családon belüli homogén nemzeti identitás nem kedvez a gyermekek nemzetiségváltásának, ezzel ellentétben a vegyes házasságokon belül annak a szülőnek a nemzetisége, aki a többségi nemzethez tartozik, a felnövekvő gyermek identitásválasztása során mércévé válik, ezáltal a kisebbségi identitás fenntartásának esélye csökken.
Ez a vizsgálat az erdélyi és a szlovákiai magyarság identitásátörökítési stratégiáit összehasonlítva kimutatta, hogy a szlovákiai magyarságon belül kisebb a homogenitás átörökítése, mint az erdélyi magyarok között.
- ⁶ A többdimenziós modell részletes ismertetését lásd Gyurgyík 2006
- ⁷ 2001-ben a szlovákia magyarok száma 520528 fő volt.
- ⁸ Lásd (Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001)
- ⁹ A magyarlakta településeknek azokat a helységeket minősítjük, ahol a magyarok aránya eléri a 10%-ot, vagy lélekszámuk meghaladja a 100 főt. Ezeket négy csoportba (típusba) soroltuk:
1) szórványjellegűnek azokat a településeket tekintjük, ahol a magyar népesség aránya kevesebb, mint 10 %, de eléri a 100 főt.
2) magyar kisebbségűnek a 10 % – 50 % közötti magyar részarányú településeket tekintjük. A magyar többségű települések két változatát különböztetjük meg:
3) mérsékelt magyar többségűek azok a települések, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja az 50 %-ot, de nem éri el a 80 %-ot.
- ¹⁰ 2001-ben is akadt néhány kisszámú település, ahol a magyar népesség aránya emelkedett.
- ¹¹ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le
- ¹² Vizsgálatunk gondolatmenete azon alapszik, hogy az egyes öt éves korcsoportokhoz tartozók számát két népszámlálás közti időszakban több tényező befolyásolja. Az egyik leglényegesebb a halálozási arány, mely az idősebb korcsoportok felé haladva növekszik, a másik pedig a nemzetközi vándorlásban keresendő. Ez a megközelítés akkor szolgál megbízható, értékelhető, használható adatokkal, ha a vizsgálatba bevont etnikumok korszpecifikus halálozási, illetve vándorlási mutatói nem térnek el jelentős mértékben egymástól.
- ¹³ Azaz itt két különböző módszerrel felvett adat összevetésére kerül sor.)
- ¹⁴ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le. Független változóként az egyes generációkhoz tartozó egyének szüleit – magyar nemzetiségű apákat, anyákat vontunk be a modellbe. (A modellből kihagyott változók a szlovák nemzetiségű apák, anyák).
- ¹⁵ Az apai nagyszülők/apa relációjában $B(\text{apa})=0,590$, $B(\text{anya})=0,360$, az anyai nagyszülők/anya relációjában $B(\text{apa})=0,490$, $B(\text{anya})=0,440$, a szülők megkérdézett relációjában $B(\text{apa})=0,500$, $B(\text{anya})=0,460$,
- ¹⁶ Egy olyan panelt alakítottunk ki, melyben az egyes települések 1991-es adatai mellé 2001-es adataikat rendeltük, s ezek változásait az egyes települések szintjén értékeltük.

Andócsi János

AZ IDENTITÁS NYOMÁBAN, HORVÁTORSZÁGBAN

Kárpát-medencei viszonylatban a horvátországi magyarság szórványnak számít. Ezen belül azonban megkülönböztetjük a *relatív szórványt* és a *szórványt*. *Relatív szórványnak* nevezem Horvátországon belül azokat a magyarokat, akik Eszék- Baranya megyében élnek és a horvátországi magyarok majd kétharmadát teszik ki. A második szórványt az úgynevezett „sziget- magyarok” alkotják, akik nem az említett megyén belül élnek, és falvaik szigetként épülnek be a horvát és szerb településszerkezetbe. Ezek a falvak: Kórógy, Szentlászló és Haraszi. A harmadik kategóriát azok a magyarok teszik ki, akik közül sokan- a valamikori Jugoszlávián belüli migrációnak köszönhetően- kerültek Horvátország különböző távolabbi részeire. Az említett kategóriákkal kapcsolatban több olyan stratégia is van, amely arra irányul, hogy a magyar nemzeti közösségek nemzeti identitása megmaradjon, és hogy lehetőségük legyen ennek a kifejezésére is. A szórványstratégia kidolgozásában és megoldásában értelemszerűen fontos szerep jut a magyar nyelvű iskoláknak és a magyar szervezeteknek.

Horvátországban három nyolcosztályos általános iskola és egy középfokú intézmény látja el a magyar nyelvű oktatást és egy szakképzést. A szakképzés terén a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központnak jut fontos szerep. A Központban három szakirányon tanulhatnak magyarul a diákok. Az iskola vezetése átgondolt stratégiával rendelkezik a munkaerőpiac kihívásait illetően. Évről évre felméri a piaci igényeket és lehetőségein belül olyan szakirányt indít, amely vonzó lehet és az itt végzett tanulmányok után könnyen el lehet helyezkedni a munkaerőpiacon. Helyzeti előnye az itt tanuló gyerekeknek – akik között találni horvát nemzetiségűeket is –, hogy legtöbbjük a magyar nyelv és egy világnyelv mellett jól beszéli a horvátot is. A Központ azon fáradozik, hogy az országba befektető magyarországi cégek természetes és állandó partnerként kezeljék, hiszen az itt tanuló gyerekek bizonyíthatóan jól megállják helyüket a horvátországi munkaerőpiacon. A legnagyobb kihívást a magyar iskolák számára az jelenti, hogy a szülők gondolkodását

megváltoztassa a magyar nyelvű oktatást illetően. Sajnálatos tény, hogy nagyon sokan úgy gondolják, hogy gyerekeik a jövőben csak úgy tudnak érvényesülni, ha horvát nyelven fejezik be az általános és középiskolát. Ezért a Központ igyekszik minden egyes szülőt felkeresni és bemutatni számukra azokat az eredményeket, amelyek azt bizonyítják, hogy éppenséggel előnnyel indulnak a magyar iskolákban végző diákok. Egyelőre sikerült stabilizálni a beiratkozások számát a magyar iskolákba, de a jövőre nézve még intenzívebb kampányt kell folytatniuk a magyar iskoláknak és szervezeteknek Horvátországban. Ebbe a kampányba mind erőteljesebben kell bekapcsolódniuk a magyar nyelven megjelenő médiának és magyar nyelvű rádió és tévéadásoknak is. A politika kikapcsolása és a szakmai célok megfogalmazása lehet az egyik követendő stratégia a beiskoláztatás terén, mivel a magyar iskolák nemcsak megőrizhetik az identitást, de könnyen piacosíthatóvá válhat az ezen iskolákban szerzett tudás. Az olasz iskolák ezt már bebizonyították az Isztrián.

A felnőttképzés igénye ugyan megvan, de egyelőre ez csak pár napos, gyengén látogatott képzésekben érhető tetten. A már említett Központ ugyan tervezett ilyen, de egyelőre jogi akadályai vannak annak, hogy beinduljon a felnőttképzés. Az oktatási rendszeren kívül a magyar szervezetek ugyan próbálkoztak ilyennel, de gyér látogatottságúnak bizonyultak ezek a pár napos képzések. A forrásokat főleg Magyarországról kapták anélkül, hogy ezek költséghatékonyságát vagy eredményességét valaki is felmérte volna.

A felnőttképzést illetően azonban elmondható, hogy fontos lenne egy olyan stratégia kidolgozása, mely ráébreszti az iskolapadot régebben elhagyó embereket a képzés fontosságára. A felnőttoktatás célja a piaci logikán alapuló gondolkodás, vagyis hogy a tudás tőkésíthető is lehet. Persze nehéz feladat ez olyan falusi közösségekben, ahol az emberek jó része alig bír általános iskolai végzettséggel. Számukra kellene kidolgozni egy olyan magyar nyelvű képzési formát, amely átképzésből, továbbképzésből, illetve információk továbbadásából állna. A felnőttképzésen keresztül is tudatosítani kell a szülőknél és a jövőben gyereket vállalni akaróknál, hogy a magyar nyelvű képzés előnyt jelent majd és nem elhanyagolható részét képezi az identitás erősítésének is. Az iskola identitásmegőrző szerepe nem kétséges esetünkben. Nem úgy az egyház esetében, mivel mind kevesebb fiatal látogatja a katolikus és református templomokat. Az egyházi személyek szerepe azonban továbbra is fontos lenne, mert a falusi közösségekben a papi hivatás tisztelete még mindig megvan. Több példa is van arra, hogy az egyházi személyek képesek bevonni egy-egy magyar falusi közösséget különböző programokba, amelyen keresztül a hívők és a nem hívők megismerkedhetnek a magyar nyelvi és tárgyi kultúra értékeivel.

Regionális fejlesztés

A horvát kormány ugyan 1995-ben vállalta a magyar falvak infrastrukturális és gazdasági felemelését, de ez a mai napig nem teljesült vagy vontatottan halad. Mint arról szó volt, a magyarság zöme Eszék-Baranya megyében, azon belül is a Drávaszögben él. A horvát kormány ez idáig nem dolgozott ki megfelelő gazdasági és fejlesztési programot az említett régióval kapcsolatban. Jó egy éve ennek a megyének a fejlődését nagyban gátolja egy regionális párt és a kormánypárt konfliktusa is, amely a mai napig létező probléma. Vannak ugyan a határon átnyúló regionális fejlesztések, de ezekből a magyarok lakta részek rendre kimaradnak. Amíg nincsen meg a megfelelő infrastruktúra, addig a cégek nagy ívben elkerülik az említett területeket. A magyar tőke természetes szövetségese lehetne az itteni magyarságnak, ezért fontos lenne egy olyan gyakorlatias nemzetstratégia kidolgozása, amely a magyar cégeket a magyarok lakta régiókba irányítaná és tenné őket érdekeltté az ottani befektetésekben. A mindenkor magyar külpolitikának Horvátországot stratégiai partnerként kellene kezelnie különböző megfontolásokból. Ebbe illeszkedhetne bele a két ország kidolgozott stratégiája is az említett regionális politika kidolgozásában. Ebbe természetesen be kellene vonni azokat a horvátországi magyar szervezeteket, amelyek rendelkeznek ezzel kapcsolatban megfelelő vízióval és kidolgozott stratégiával. Sajnos az elmúlt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a támogatáspolitikát a szervezetek szintjén teljesen átpolitizált és a forrásokat nem a céloknak megfelelően használják fel. Ezért fontos lenne bizonyos szakmai alapon nyugvó támogatáspolitikát kidolgozása gazdasági, kulturális és oktatási téren egyaránt.

Ezen koncepciók felvázolása és gyakorlati megvalósulása hosszabb távon mindenképpen sikeres lehet a kisebbségépítő stratégiák kidolgozásánál. Mind több magyar embert kell bevonni a gazdasági folyamatokba, mert csakis ezen keresztül lehetünk képesek választ adni a megmaradás, a perspektíva és az identitás kérdésére.

A megfelelő stratégia kidolgozásába ezért be kellene vonni a határon túli magyar értelmiség adekvát részét, a szakmai szervezeteket és a magyarországi politikai pártokat is. Természetesen ez csak egy javaslat, de véleményem szerint mindenképpen továbbgondolásra érdemes. A Sándor-palotában szervezett konferenciák célja, hogy eljuttassa üzeneteinket az illetékes döntéshozókhöz és ne csak különböző szakmai folyóiratok hasábjain jelenjenek meg az itteni ajánlások, illetve stratégiai javaslatok.

A magyarság versenypozíciói egyelőre korántsem elégségesek, ami betudható a gazdasági környezetnek és a megfelelő képzettség hiányának is. Látható kivételt képeznek a piacképes képzettséggel rendelkezők és a fiatalok, akik most kerülnek ki a középiskolából vagy az egyetemről. A többségi társadalomnak láthatólag nincsenek elvárásai a magyar kisebbséget illetően. Az iskolákat, anyanyelvópolást, kulturális programokat, tájékoztatását és a könyvkiadást támogatják. Ez a támogatáspolitikát

egyfajta automatizmusba ment át azzal, hogy nem mindig veszik figyelembe a szakmai kritériumok érvényesülését. Ez különösen az egyik magyar hetilap esetében igaz, amelyet becsületsértésért magánszemélyek bepereltek és pert nyertek ellene. Az említett hetilap hemzseg a nyelvi hibáktól és szerkesztéspolitikája minden szakmai kritériumot nélkülöz, ami kihathat a magyar közösség nyelvi kultúrájának alakulására is.

A közösségi identitás megéléséhez megvannak ugyan a törvényi garanciák, de ezt járási és megyei szinten nem tartják be, felülről pedig nem szankcionálják. Ilyen például a kétnyelvű igazolványok esete. A törvény ugyan garantálja ezek kiadását a magyar nemzetiségűek számára, de ez idáig csak 18-an kértek ilyen igazolványt. Egy egyszerű adminisztrációs trükkel eltántorították az embereket a kétnyelvű – magyar és horvát – személyi igazolvány kérvényezésétől is. Az identitás megőrzésének egyik fontos záloga a magyar nyelv és írás hivatalos használata is. A magyarok által többségben lakott járásban – ahol jómagam vagyok a magyar kisebbségi önkormányzat elnöke – a hivatali levelezés a magyar falvakkal horvát nyelven folyik, az értesítések és kiírások csak horvát nyelven szerepelnek és a járás nem kezeli partnerként azt a magyar önkormányzatot, amelyet a magyar nemzetiségű lakosok választottak meg. A magyar nemzetiségű lakosok legtöbbször nincs tisztában jogaival, az illetékes eljáróságok pedig mindent megtesznek azért, hogy a nyelvi jogok érvényesülését elszabotálják vagy átpolitizálják.

Kolláth Anna

ANYANYELV ÉS KÉTNYELVŰ OKTATÁS A SZLOVÉNIAI MURAVIDÉKEN

Bevezetés; a témaválasztás indoklása

A mikor megkaptam a mai konferenciára Köztársasági elnök úr megtisztelő meghívását, azonnal eldöntöttem, hogy az Identitásmegőrzés tömbben és szórványban című témában az általam „többé és kevésbé” kutatott témák közül az utóbbival jelzettből választok: a muravidéki kétnyelvű oktatásról fogok beszélni. A választásban több ok is vezérelt, közülük csak a három legfontosabbat említem.¹

Köztudomású, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbségek etnikai identitásának – tömbben és szórványban egyaránt – legfontosabb eleme az anyanyelv. A kisebbségi közösségek megmaradásában, etnolingvisztikai vitalitásuk megtartásában, s ha kell, revitalizációjában az anyanyelvi és az anyanyelvű oktatásnak meghatározó szerepe van. A muravidéki szlovén–magyar kétnyelvű közoktatás korrekt alkotmányos, jogi, tárgyi-financiális szabályozottsága, az anyanyelvi dominancia többségi és kisebbségi értelmezésének különbözőségei meghatározzák a magyar anyanyelv iskolai helyzetét. Céлом az, hogy a rendelkezésemre álló idő függvényében hiteles képet villantsak fel a valós helyzetről. A hiteles képhez feltétlenül hozzátartozik annak a szlovéniai hungarikumnak a hangsúlyozása, hogy e kisebbség nyelvi jogairól szólva a makulátlannak látszó belső jogi biztosítékok következtében eltolódik a hangsúly: nem az európai dokumentumok adaptálása az érdekes elsősorban, hiszen azt Szlovénia törvénykezésében maradéktalanul pozitívan érvényesítette, hanem azoknak az ellentmondásoknak a feltárása a fontos, amelyek a hibátlannak látszó elmélet (az elfogadott elvek) és a gyakorlat (tényleges megvalósulás) között feszülnek. Az anyanyelvi megmaradás attól függ, hogy a magyar nemzeti közösség mennyire tud és akar, a többségi szlovén lakosság pedig mennyire akar és tud élni a példás joggyakorlattal. Hiszen a kedvező jogi helyzet ismeretében akár érthetetlennek is tűnhetne a muravidéki magyarság fogyása létszámát, nyelvét, identitását tekintve.²

A választásban munkahelyem, a maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék negyedszázados évfordulója is közrejátszott. Szlovénia egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási egységének meghatározó szerepe van a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében. A jubileum jó alkalom az „önvizsgálatra”, arra, hogy megnézzük, hol és hogyan lehetne magyar nyelvi programunknak a megváltozott társadalmi és nyelvi körülményekhez igazodva az eddiginél sokkal hatékonyabban – közvetlenül és közvetve – hozzájárulni a nyelvcsere visszafordítását vagy legalábbis lassítását szolgáló, egyre égetőbb igénnyel jelentkező muravidéki nyelvstratégia (mint a szórványstratégia legfontosabb szegmense) kialakításához.

Hogy erre megvan a reális esély, azt a november közepén Lendván rendezett kétnyelvűség-konferencia is bizonyítja: elindult egy olyan egészséges diskurzus a muravidéki kétnyelvű oktatási modellről, amelybe most már a meghívott (helybeli és magyarországi) nyelvészlelőadók, s a helyi oktatáspolitikai és kultúra képviselői mellett a közvetlenül érintett pedagógusok is bekapcsolódtak. Az ilyen jellegű párbeszédre a továbbiakban nagy szükség van, hiszen az anyanyelvi és anyanyelvű oktatásban jelentkező konkrét problémák megoldásában a kisebbségi közösség alapvetően csak saját magára számíthat.

A kétnyelvű oktatás tipológiája és a muravidéki modell

A határon túli magyar közösségeket eltérő számbeli arányuk, más-más társadalmi és szociokulturális környezetük, léthelyzeteik, sorseseményeik különbözősége ellenére azonos cél vezérelti oktatási rendszerük kialakításában. Minden nemzeti közösség úgy próbálja megválasztani oktatási programját – az adott nyelvi és nem nyelvi helyzet megszabta lehetőségek vonzásában és választásában –, hogy a diákok az anyanyelv dominanciájának megtartásával (funkcionális) kétnyelvűvé váljanak. Nincsenek könnyű helyzetben, hiszen az állam által működtetett oktatási (és egyéb) intézmények rendszerint a többségi nemzet igényeit tartják szem előtt – még hibátlanok tűnő jogi szabályozás mellett is, s a többségi lakosság céljai általában eltérnek a kisebbségek céljaitól (Szarka 2005: 5).

A Muravidéken 1959 óta kétnyelvű oktatás folyik. Az 1945 után gyakorlattá vált egynyelvű nemzetiségi iskolarendszer kétnyelvűvé alakításához több ok is vezetett. Az első az anyanyelvű osztályok elnéptelenedése. Annak kifejtésére, hogy ez mennyire volt inkább elnéptelentítés a többségi hatalom részéről (az anyanyelvű tanárok elköltöz(tet)ése, máshová helyezése, rossz anyagi és tárgyi feltételek, valamint a magyar nyelvű középiskola hiánya), illetve, hogy mennyire vonható párhuzam Kelet-Közép-Európa akkori államainak hasonló történéseivel, most nem vállalkozhatom.³ A változtatás jogi lehetőségét a Szlovén Szocialista Köztársaság 1959-ben elfogadott általános iskolai törvénye teremtette meg, aláhúzva a nemzeti kisebbségek

társadalmi-kulturális helyzete rendezésének szükségességét, biztosítandó a többségi és kisebbségi közösségek etnikai, nyelvi, kulturális identitása megőrzését és fejlesztését (Varga 2002: 10). Az átalakításban részt vevők szerint az előzmények alapján, illetve az akkori (nyelv) politikai helyzet meghatározta valóságban az új oktatási forma kialakításakor az alternatívát nem az anyanyelvű : kétnyelvű, hanem a szlovén egy-nyelvű : kétnyelvű oktatás jelentette (Göncz László 2006: 24–26). Lehet, hogy már akkor is világos volt: a magyarok számára a nyelvi alkalmazkodásban a divergencia (az anyanyelv megőrzése, a nyelvben való megmaradás) csak konvergenciával (közeletés a másik nyelvéhez, esetünkben az oktatás kétnyelvűsége) lehetséges (erről bővebben: Kolláth 2005: 166–185). A napjainkban egyre erősödő folyamat, amely az identitástartalmak eltolódását (is) eredményezi, a nyelvvesztésnek és a nyelvcsere-nek kedvez.⁴

Kétnyelvű oktatásról beszélünk minden olyan oktatási forma esetében, amelynek egyik kiemelt célja a diákok kétnyelvűvé válása. Mivel azonban a kétnyelvűségnek nagyon sok összetevője, számos válfaja, ennek megfelelően sok meghatározása van, a kétnyelvű oktatás adott formájának definiálásához tisztázni kell, milyen típusú kétnyelvűség az elérendő cél. A célok nem lehetnek minden beszélőközösségben azonosak. A magas szintű kiegyensúlyozott (kiegyenlített) kétnyelvűség sokáig hangoztatott igényének helyébe a kisebbségi kétnyelvűségben egyre inkább az anyanyelv-do mináns kétnyelvűség lép mind az elvárás, mind a megvalósulás terén – a másodnyelv beszélt nyelvi regisztereknek jó szintű elsajátításával, az anyanyelv ugyanis fontosabb mind a kommunikatív, mind pedig a kognitív funkciók szempontjából, a második nyelv csak eszköz a többségi társadalomba való integrálódásra (Göncz Lajos 2004: 273). Tény viszont, hogy a Muravidéken – nyelvcsere- helyzetben, dominanciaváltás után – a kiegyenlített kétnyelvűség akarásában a kisebbségnek az a jogos igénye fogalmazódik meg, hogy a diákok az anyanyelvüket se birtokolják alacsonyabb szinten. A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben létező típusai közül ma csak azokat említem, amelyek annak muravidéki változatával összefüggésben állnak (Skutnabb-Kangas 1997, Bartha 1999, 2003, Lanstyák 2005).

A kéttannyelvű oktatásban két, közel azonos súllyal bíró tannyelv szerepel. A többségi szlovén és a kisebbségi magyar nyelv vonatkozásában ez volt a minta, az elérendő cél a Muravidéken a többség és a kisebbség számára egyaránt kötelező jelleggel bevezetett oktatásformában. Megvalósításában az úgynevezett célirányos (kétirányú) párhuzamos módszert választotta a többségi és a kisebbségi oktatáspolitikai. Ez elvileg azt jelenti, hogy egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják, azonos arányban. E modell prototípusa, amikor az oktatás folyamatában a tantárgyak egy részét az egyik, másik részét a másik nyelven tanítják, csak az utóbbi két évben merült fel lehetőségként a Muravidéken, méghozzá az egyetlen meglévő középiskolai program megváltoztatásának, átalakításának már most élénk vitát kiváltó felvázolása kapcsán. A közel fél évszázada utopisztikusnak indult kéttannyelvű ok-

tatás – ma már tudjuk – utópia is maradt, a kétnyelvűségnek nem a pozitív, hozzáadó változtatát eredményezte; nem adott, hanem inkább elvett, s ezzel az anyanyelvnek nemcsak a dominanciája, de az egyenrangúsága is illúzió maradt csupán. A muravidéki modell ma már inkább másodnyelvű oktatás a magyarok számára (többségi nyelvű oktatás), amelyben az anyanyelvnek egyre kevesebb szerep és színtér marad. Negatív következményei elsősorban az anyanyelvű szaknyelvek teljes hiányában (és nem leépülésükben, hiszen kialakulásukra sosem volt mód), a gyakori kódváltásokban ragadhatók meg, ezek hatásaiként a magyar nyelv presztízsének további csökkenésében, a nyelvcsere folyamatának felgyorsításában. Valójában ez átirányító program (benne maga a módszer a rossz), amelynek célja nem az anyanyelv megmaradása, hanem a többségi nyelvre való átállás, nem az integráció, hanem az asszimiláció (a kettő különbségére l. Skutnabb-Kangas 1997: 18–19).

A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi közösségek számára legideálisabb változata Szlovénia másik őshonos kisebbségi közösségében, az olaszoknál jól bevált gyakorlat. Olasz tannyelvű iskoláikban teljes anyanyelvű vagy erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatás valósul meg a szlovén nyelv kötelező tanításával.

A muravidéki kétnyelvű oktatás vázlatos kronológiája

Az 1945 után kialakított nemzetiségi iskolát (anyanyelvű osztályok) 1959-ben – ahogy erről már fentebb szó volt – felváltotta a kétnyelvű oktatási rendszer.⁵ Az óvodai programok csak két évvel később váltak kétnyelvűvé. A napjainkban uralkodó magyar (anya)nyelvi helyzet, az erős dominanciaváltás kialakulásához nagymértékben hozzájárult az a tény is, hogy 1981-ig nem volt kétnyelvű (magyar–szlovén) középfokú oktatás Szlovéniában (a magyar nyelv fakultatív oktatását 1975-ben vezették be a muravidéki középiskolákban). Ezzel összefüggésben a magyar nyelv és irodalom csak 1981-ben kapott tanszéket a Maribori Egyetem Pedagógiai Akadémiáján (a mai Bölcsészettudományi Kar elődje) a már 1966 óta sikeresen működő Magyar Nyelvi Lektorátus mellé, elsősorban azzal a céllal, hogy kétnyelvű tanárokat képezzen a Muravidék kéttannyelvű közoktatási intézményei számára. Azóta is ez Szlovénia egyetlen magyar tanszéke, magyarul egyedül a magyar szakos pedagógus program végezhető.⁶ A Ljubljana-i Egyetemen 1982 óta működik magyar nyelvi lektorátus. Talán a teljes vertikumú kétnyelvű közoktatás kiépülésében megmutatkozó fáziskésésnek (22 év hiátus a magyar nyelvű középiskolai oktatásban), s nem csupán a mennyiségi mutatóknak (a négy kétnyelvű általános iskola mellett csak egy kétnyelvű középiskola működik) tudható be, hogy a kétnyelvű oktatás gerincét mind a mai napig az általános iskoláképezi.

A kétnyelvű oktatás mai arculatát az 1990/91-es tanévben bevezetett kétszintű magyar- és részlegesen kétszintű szlovénoktatás határozza meg. Az addig homogén

osztályok anyanyelvi (m1–sz1) és környezetnyelvi vagy második nyelvi (m2 – sz2) tanulócsoportokra bomlottak. A változtatást szakmai felmérések előzték meg. Az Albina Nećak Lük vezette, többségi és kisebbségi oktatási szakemberekből álló kutatócsoport a beszédkészség fejlődése és a gyermekek kognitív képességeinek szintje közötti összefüggések felmérésével mutatott rá arra, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovén nyelv tanításában szükség van a differenciált oktatásra (Nećak Lük: 1989). A második nyelvbeli beszédértési tesztek mindkét oldalon azt bizonyították, hogy az első és második osztályosok esetében az anyanyelvi kompetencia a biztosabb mind a szlovén, mind pedig a magyar nemzetiségű gyerekek körében (a más nemzetiségűek, például a Muravidéken élő horvát tanulók szlovén nyelvi beszédértése sokkal jobb a magyarénál). Az iskolába lépéskor tehát világosan elkülöníthető az egyes kisdíjak erősebb (anyanyelv) és gyengébb (a második) nyelve. A kutatások eredményei egyértelműen megfogalmazták, hogy a kétnyelvű oktatás a vegyes házasságokban élő gyerekeknek kedvez igazán (ez a megállapítás vezetett aztán a kilencosztályos általános iskola első harmadának legfontosabb innovációjához, a személyhez kötött nyelvi oktatáshoz, az egy személy – egy nyelv elvének érvényesítéséhez), hiszen ott a két szülő két különböző anyanyelve, nyelvhasználata egészséges megoszlásban a közéleti kétnyelvűség gyakorlatának leképeződése. Ma már viszont tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a kétnyelvű családok többségében a nyelvhasználat természetességét az egyre erősebb szlovén egynyelvűség jelenti.

A ma érvényben lévő új, kilencosztályos általános iskolai oktatásformát 1999 őszén kezdték el Szlovénia néhány iskolájában, kísérleti jelleggel,⁷ a 2002/2003-as tanévben minden iskolába bevezették, s a fokozatos átállás következményeként 2007-re Szlovénia összes általános iskolájában felváltja majd a nyolcosztályos programradványokat is. Nem titok, hogy az új programtól kisebbségi berkekben a kétnyelvű oktatás megreformálását is várták. A módosított tantervek – amelyben a szaktárgyi célok mellett fokozottabban vannak jelen mindig a nyelvek is – látszatra nagyon pozitívan fogalmazznak: a tanítási nyelvek aránya, a már eddig is alkalmazott normatívák figyelembevételével a konkrét mikrokörnyezethez igazodik, tehát az egyes osztályok összetételéhez, a diákok nemzetiségi megoszlásához. A megvalósítás elsősorban a tanáron, annak szaktudásán és szaknyelvi tudásán múlik, a program alapja elméletileg a tanár autonómiája. Hogy mennyiben tud az új program hozzájárulni az anyanyelvi revitalizációhoz, azt egyelőre nem lehet megmondani.

A muravidéki kétnyelvű oktatás a kezdetektől fogva a szakmai érdeklődés közepontjában állt. Hazai és külföldi küldöttségek ismerkedtek célkitűzéseivel, módszereivel, ámulattal nézték a nyelvileg heterogén osztályokban folyó oktatást. A hetvenes évek végéig szinte mindenki az eufória hangján nyilatkozott róla, igaz, inkább a felszínről, s inkább elpolitizálva, mint elemezve a tényeket és azok következményeit. A hetvenes évek végén aztán erős megtorpanás következett be, elmúlt a lelkesedés: egyre világosabbá vált ugyanis, hogy a kétnyelvű oktatási forma nem váltotta

be a hozzá fűzött reményeket. Nemhogy kiegyenlített kétnyelvűséget nem eredményezett, hanem a szlovén nyelv dominanciáját hozta a maga minden nyelvi és nem nyelvi következményével a kisebbségi diákok esetében, ezzel nagyban hozzájárult – az egyén anyanyelvvesztésének meggyorsításával – a mai nyelvcserhelyzet kialakulásához. Az elméletben a két tannyelv azonos értékén és rangján nyugvó oktatásnak nem sikerült elérnie, hogy a két nyelv azonos arányban legyen jelen végig az oktatás teljes folyamatában. Mára a két nyelv tanórai használatának aránya csak az általános iskola első harmadában és a negyedik osztályban 50–50%, az ötödik osztálytól kezdve fokozatosan „éri el” a középiskolai 70–30%-ot a szlovén nyelv javára. A magyar gyerekek ennek következtében nem az anyanyelve a domináns, hanem a szlovén. S mivel az anyanyelv használatának szinterei egyre szűkülnek (a szlovén diákok funkcionális kétnyelvűségének hiánya, s a második nyelvhöz való nem mindig pozitív viszonyulása az óráközi kommunikációt is másodnyelvvé teszi), szegényednek a regiszterek és a stílusváltozatok (nincs szaknyelv), az anyanyelv jobb esetben is csak a családi szférában létezik.⁸ A kilencvenes évek elejéig éppen ezért tabutéma volt a kétnyelvű oktatás. A csend megtörésében az elsők egyike volt a maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1996-ban rendezett Anyanyelv a kétnyelvűségben című konferenciája (az elhangzott előadásokat l.: Bokor szerk. 1999). Beszéd- és kutatási témává vált a kétnyelvű oktatás, a véleményekben és elemzésekben a jelenlegi helyzet elfogadása (beletörődés?) mellett egyre erősebben körvonalazódik az út- s a kiútkeresés szándéka, egyre többször fogalmazódik meg a kérdés: van-e (mert lennie kell) vagy nincs (mert nem lehet) alternatíva.

A muravidéki kétnyelvű oktatás mai helyzetét látva, a konkrét tér és idő meghatározta realitásokkal szembenézve azt kell mondanom – még akkor is, ha tisztában vagyok azzal, hogy az anyanyelvi dominancia megtartására, illetve elérésére a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás a legalkalmasabb –, hogy a gyakorlatban már nincs alternatíva, az esetleges változtatásokat már szinte a bevezetés pillanatában lekéste a közösség. És nemcsak az azóta megváltozott, átrétegződött identitástartalmak, a kulturális asszimiláció bizonyos tünetei, s a másodnyelv nagyobb presztízse miatt. A helyzet abszurditása, hogy a magyar anyanyelv megmaradása érdekében egy alapvetően elhibázott iskolatípushoz kell ragaszkodni, mert a tények ismeretében realitásnak mutató alternatíva – az egynyelvű oktatás a másik nyelv kötelező tanításával – a jelenlegi helyzet „radikális” megoldását jelentené. A magyar nemzeti közösség alacsony létszáma, az egyre kisebb gyereklétszám, a szlovén nyelv és kultúra magasabb presztízse ugyanis nem tenné lehetővé a magyar anyanyelvű osztályokat (nem véletlen a kisebbségi közösség óvatossága, sőt féltelme a mostani rendszer „megbolygatásának” kezdeményezésében: a szlovén egynyelvű oktatás nagyon gyorsan ellehetetlenítené a magyar anyanyelvit). A magániskolákat az állam a kétnyelvű területen nem engedélyezi (csorbulna a pozitív diszkrimináció); a határok megszűnésével sem lehetne naponta busszal vinni a diákokat például a

szomszédos Lentibe, mert ez nem egyezik meg a kisebbség akaratával; a magyarországi ösztöndíjak – ha lennének is újra a mostani pénztelenségben – nem vonzzák kellő mértékben a diákokat, mert a nagy többség a szülőföldjén szeretne iskolába járni, élni és dolgozni. Ez azonban – meggyőződésem szerint – semmiképp nem jelenthet feladót, beletörődő magatartást sem a kisebbség, sem az anyaország részéről. Éppen ellenkezőleg: a nyelvcserre megállításhoz, a muravidéki magyar nemzeti közösség etnolingvisztikai vitalitásának fenntartásához, frissítéséhez nagyon körültekintő, a konkrét tényekre, a nyelvi valóságra alapozott nyelvi tervezés kell, amelynek egyik legfontosabb eleme a kétnyelvű oktatás anyanyelvűségének erősítése, valamint az anyanyelvi oktatás minőségének folyamatos javítása.

A továbblépés lehetőségei

A muravidéki nemzeti közösség jelenlegi anyanyelvi helyzetét alapvetően a nyelv-visszaszorulás határozza meg (a magyar anyanyelv minden szintéren veszít a szlovénnel szemben), amelynek szükségszerű következménye a beszélők nyelvtudásában megmutatkozó dominanciaváltás (amely aztán anyanyelvvesztéshez vezet). A folyamat megállítása és lassítása érdekében, azért, hogy a magyar és a szlovén nyelv virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége között keletkezett viszonylag mély szakadék valamelyest feltöltődjék, s ne mélyüljön még tovább, emelni kell a magyar nyelv presztízsét mind a kisebbség, mind a többség körében. Ehhez egyrészt korrekt, reális politikai koncepció, élénk gazdasági kapcsolatok, virágzó kulturális élet, másrészt megfelelő, kétnyelvűségi nyelvszemlélet szükséges. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a kisebbségi diákoknak nem úgy kell tanítani az anyanyelvet, mint az anyaországban, hiszen az előbbieket kétnyelvűek, tehát nyelvhasználatuk törvényszerűen más, mint az egynyelvűeké. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az egynyelvű anyanyelvváltozat irreális követelés a kisebbségi kétnyelvűségben, hiszen nem „csak” az egyes emberek létét keseríti meg, hanem – különösen nyelvcserhelyzetben – a közösség létét veszélyezteti. Az anyanyelvi oktatásban következetesebben kellene építeni a családban elsajátított vernakuláris anyanyelvre, a muravidéki kontaktusnyelvjárási változatra, fontos, hogy ezen jusson el a gyermek az oktatás magasabb szintjeihez. Ez a nyelvpolitikai szemlélet egybevág azzal az általános pszcholingvisztikai alapelvvel, hogy a gyermek sokkal jobban tud teljesíteni az anyanyelven (a Cummins-féle küszöbhipotézisről l. Göncz Lajos 2004: 38–39). Segíthetné e változtatást, ha sikerülne elfogadtatni a vernakuláris nyelvváltozat kontaktusosságát és erős archaikus nyelvjárási színezetét, azt, hogy a másik (többségi) nyelv nem egyszerűen hibaforrás, hanem boldogulni kívánó emberek életének sajátos része (Szépe 2001: 147). A probléma megoldását nehezíti viszont az a tény, hogy a kisebbségi diákok egyetemi tanulmányaikat Szlovéniában csak szlovénul folytathatják, így – még a közoktatás opti-

mális nyelvi helyzete esetén is (ez viszont csak fikció a Muravidéken) – a versenyképességük megtartásának jogos igénye ellentétes irányban mozog az anyanyelven való ismeretszerzés sikerességének tényével. A homogén családokban még meglévő vernakuláris anyanyelvi elsődleges szocializáció ellenére egyre több magyar szülő él a differenciált oktatás adta lehetőségével, és magyar2-re, azaz szlovén1-re íratja gyermekét (anyanyelvi szlovén, második nyelvi magyar, tehát a késleltetett olvasás-tanítási módszer alapján szlovénul tanul meg először írni és olvasni). Nem azért teszi ezt, mert a gyerek nem tud (jól) magyarul, hanem azért, mert nem akarja hátrányos helyzetbe hozni a szlovén dominanciájú iskolai oktatásban. Ezzel viszont kétszeresen is bezárja a gyereket, elsősorban nem is az anyanyelvébe, hanem az anyanyelv-változatába. Megnehezíti (ha meg nem is akadályozza) ugyanis a gyerek számára, hogy az iskolában megtanulja anyanyelvének más változatait (például a standardot), mert erre az anyanyelvi magyar programban nagyobb esélye lenne. A szlovén nyelv dominanciája (a más szakos tanárok egy részének hiányos vagy hiányzó szaknyelvi kompetenciája, a kisebbségi nyelvre vonatkozó negatív attitűdje) megfosztja a magyar gyereket az anyanyelvű szaknyelvtől. Feltétlenül szükséges lenne tehát „tannyelv-választás” előtt a szülőket minden évben tájékoztatni a kétnyelvűség egyik legfontosabb pszicholingvisztikai tényezőjéről, mégpedig a felszíni és a kognitív nyelvi kompetencia összefüggéseiről, az anyanyelvnek az ismeretszerzésben betöltött szerepéről, és elhívni a figyelmet arra is, hogy az anyanyelv második nyelvként való tanulása a dominanciaváltás katalizátora.

A kétnyelvűségi szemlélet elterjesztésében, a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nagy szerepe van. A más szakosok többsége egynyelvű szlovén egyetemeken szerzi meg tanári diplomáját, a választható heti két lektori órában nem tanulhatja meg a magyar szaknyelvet (mintha nem lenne kiút ebből az ördögi körből), így számukra a magyarországi részképzések, a folyamatos nyelvi és szaknyelvi továbbképzések, diskurzusok elengedhetetlenek a mostani helyzet javításában. Valamennyien tudjuk, hogy magyar nyelvű egyetemi szakok indítása a magyarság kis száma miatt Szlovéniában szóba sem jöhet. Sokat segítené viszont, ha például a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyes szaktanszékei – választható tanegységként – magyar szaknyelvi stúdiumot hirdetnének meg a muravidékről származó, illetve a kétnyelvű iskolákban tanítani szándékozó hallgatók számára (ez tanszékünk kínálatában is hangsúlyosabban szerepel majd az új bolognai programunk akkreditációja után), s nagyon fontos lenne a kétnyelvű oktatás általános és speciális módszereit tárgyaló kurzus is.⁹ Egyelőre az indítványaink nem jártak sikerrel (elsősorban a csoportindítás minimumhatárát el nem érő hallgatói létszám miatt), holott itt van a dolog egyik kulcsa: a magyar szakosok egyedül nem tudják megoldni a kétnyelvű oktatás problémáját, az iskolai nyelvi revitalizáció a más szakosok nyelvi kompetenciáján, attitűdjeiken, identitásán is múlik.

Az oktatás sikerének elengedhetetlen feltétele a jó tankönyv (és egyéb taneszközök). Az általános iskola alsó tagozatában vannak kétnyelvű tankönyvek és munkafüzetek (általában a szlovén tankönyvek fordításai), az anyanyelvet magyarországi tankönyvcsaládokból tanítják. A felső tagozatban használatos tankönyvek magyarra fordítása még nem teljes, de már nagyon jó úton halad (a fordítások kérdése ugyanakkor újabb nyelvi és nem nyelvi problémákat vet fel). A középiskolában most is szlovén nyelvű tankönyvekből tanítanak, a magyar nyelv és irodalom tantárgyat magyarországiakból, s ezek egyike sem igazán alkalmazkodik a kisebbségi nyelvi helyzethez, a kiterjedt kétnyelvűséghez. Meg kellene próbálkozni a tankönyvírással (erre talán az eu-s pályázatok ösztönzőleg hathatnának); a speciális helyzet megkívánta speciális tankönyvek létrehozásában helybeli és magyarországi, elméleti és gyakorlati szakemberek, gyakorló pedagógusok közös munkájával lehet eredményt elérni. Tan-
székünk – bár erőnk és időnk véges – nyitott minden ilyen kezdeményezésre.

A magyar nyelv presztízsének emelését a határon túli nyelvi irodák és kutatóhelyek már elkezdett nyelvi „határtalanító” programja is szolgálja. Azok a jelenleg elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkálatok, amelyeknek célja a magyar nyelv szótárainak, nyelvtanainak és kézikönyveinek egyetemes léptékűvé, összmagyarrá alakítása. Ezt az egyes állami változatok szókincse jellegzetes darabjainak (államnyelvi eredetű kölcsönszavak, közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek) e kiadványokban való tükröztetésével kívánja elérni. Meggyőződésem, hogy ha a folyamat eredményeként megszűnik a kontaktusjelenségek stigmatizációja, ha a muravidéki magyar nyelvváltozatban már szervessé vált közvetlen és közvetett kölcsönszavakat a szótárba kerülés legitimizálja, és minderről tudomást is szerez a beszélő az oktatásból és a különböző nyelvi ismeretterjesztő tevékenységek során, akkor megszűnik „büntudata” ezek használatakor, és anyanyelvében biztonságban, otthon érezheti magát (a témáról bővebben: Kolláth 2005, Lanstyák 2006: 57–104).

Összegzés

Előadásomban a muravidéki kétnyelvű oktatás mai helyzetének vázlatos érintésével, a kulcskérdések bemutatásával hozzá kívántam járulni a már oly sokszor emlegetett, de még mindig csak a felvetés szintjén létező nyelvi revitalizációs program kialakításához, illetve az ehhez szükséges és lehetséges szempontok felvázolásához. Hozzáteszem, hogy e törekvések sikerének háttérben lennie kell(ene) egy tudományosan megalapozott és politikailag is reális (össz)magyar nyelvpolitikai koncepciónak; másrészt a kétnyelvű oktatás nyelvi céljai meghatározásának összhangban kell(ene) állnia az adott közösség nemzet- és nyelvstratégiai céljaival (Lanstyák 2005: 57).

A kisebbségi közösségek nyelvi megmaradásában, a nemzeti identitás fejlesztésében vagy – a másik oldalon – az asszimilációban az iskola, az anyanyelv oktatása játssza a legfontosabb szerepet. Látjuk, a kisebbségi anyanyelv iskolai jelenléte önmagában sem a nyelv fennmaradására, sem pedig a kisebbség etnikai identitásának megőrzésére nem biztosíték. Eredményt elérni, azaz hatékony nyelvstratégiát kidolgozni, és következetesen alkalmazni (ennek legfontosabb eleme az anyanyelv megtartása, a nyelvvisszaszorulás, a nyelvvesztés/nyelvcsere megállítása, s ha lehet, visszafordítása) csak a többség és a kisebbség aktív párbeszédével, valamint a szocializáció összes lehetséges színtereinek (a család, az iskola, a munkahely, a társadalom) harmonikus kölcsönhatásával lehet.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. Nádor Orsolya és Szarka László szerk. 56–75.
- Bernjak, Elizabeta 2004. Slovenščina in mad arščina v stiku. Maribor: Zora 29.
- Bokor József 1995. A muravidéki kétnyelvű oktatásról. Magyar Nyelvőr 119/4, 393–397.
- Bokor József szerk. 1999. Az anyanyelv a kétnyelvűségben. Maribor–Lendva: a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcsere. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Gereben Ferenc 1998. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. Regio 2. 95–112.
- Göncz Lajos 2004. A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Szabadka, MTT Könyvtár 8.
- Göncz László 2006. Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből. Budapest, A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia.
- Guttmann Miklós 1989. A magyar nyelv állapota, oktatása, művelése Szlovéniában. Magyar Nyelvőr 113/2, 175–80.
- Kiss Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kolláth, Anna 2005. Magyarul a Muravidéken. Maribor, Zora 39.
- Kolláth Anna – megjelenés alatt: A magyar nyelvű oktatás a Muravidéken.
- Kontra Miklós szerk. 2003. Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. Fórum Társadalomtudományi Szemle. VI./ 4. 25–42.
- Kontra Miklós szerk. 2005. Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelv-választásról Debrecenben, 2004. október 28–31-én. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás esélyei és veszélyei Szlovákiában. Ring Éva szerk. Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében. 43–73. Budapest, Európai összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1997. Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Nádor Orsolya–Szarka László szerk. 2003. Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Nećak Lük, Albina 1992. A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről. Györi-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk. Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II. 56–67. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola, Széchenyi Társaság.
- Nećak Lük, Albina 1993. Medetični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Razprave in gradivo 28, 5–14.
- Nećak Lük, Albina 1995. Kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Új Pedagógiai Szemle 8. 97–101.
- Nećak Lük, Albina–Jesih, Boris szerk. 2000. Medetični odnosi v slovenskem etičnem prostoru. Ljubljana: Institut za narodostna vprašanja.
- Novak Lukanovič, Sonja 2000. Pogled na dvojezično vzgojo in izobra evanje. Nećak Lük, Albina–Jesih, Boris szerk. 149–164.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003a. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. Razprave in gradivo 42, 38–62.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003b. Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učna jezika večine in manjšine. Razprave in gradivo 43, 138–149.
- Orešnik, Ivo 1978. Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén. Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog. 47–58. Lendva.
- Osvát Anna – Szarka László szerk. 2003. Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Péntek János 2004. Anyanyelv és oktatás. Csikszereda, Pallas-Akadémiai Könyvkiadó.
- Ruda Gábor szerk. 2002a. Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás. Narodnostne šole – Dvojezično izobra evanje. Minderheitsschulen – Zweisprachiger Unterricht. Pilisvörösvár – Graz: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark.
- Ruda Gábor szerk. 2002b. Az iskola mint asszimilációs gépezet. Šola kot asimilacijski mehanizem. Pilisvörösvár, Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Sándor Klára 1998. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. Nyelvmentés vagy nyelvátlás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. 368–394. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sándor Klára szerk. 2002. Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Szeged, JGYF Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Oktatásügy és nyelv. Regio 9/3. 3–34.
- Szarka László 2005. Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László szerk. A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. 5–24. Budapest, MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Székely András Bertalan 2002. A szlovéniai magyarság oktatásügyének változásairól. Ruda Gábor szerk. 2002b. 41–55.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Miért buknak meg a magyar gyermekek románból? <http://www.ahet.ro/printbelso.php?action=cim&name=1231>
- Szépe György 2001. Nyelvpolitika: múlt és jövő. Pécs, Iskolakultúra.
- Varga József 2002. A kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Ruda Gábor szerk. 2002a. 9–21.
- Varga Sándor 1996. A szlovéniai magyarok helyzete. Vugrinec, Jo e – Takács Miklós szerk. Együttműködés a határ mentén – Sodelovanje ob meji. 119–123. Szombathely.
- Vörös Ottó 1996. A szlovéniai kétnyelvű oktatás és tankönyvei. Cserniczkó István és Váradi Tamás szerk. Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya. 79–84.
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in mad arske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobra evanja (ZPIMVI) www.mss.gov.si

Jegyzetek

- ¹ Köszönöm Lanstyák Istvánnak az előadás írott változatához fűzött inspiráló észrevételeit.
- ² A 2002 áprilisában lezajlott népszavazás adatai alapján a közel kétmillió szlovéniában élő magyar (az összlakosság 0,32%-a), 2258 olasz és 2990 roma él (<http://www.stat.si/letopis/>). Az őshonos magyarság a szlovén–magyar határ menti, egykor Vas és Zala megyékhez tartozó szűk, 195 km² nagyságú területen, viszonylag összefüggő tömbben, kistelepüléseken, öt községben (közigazgatási egységben) él a Muravidéken (Hodos – Hodoš, Šalovci, Dobronak – Dobrovnik, Lendva – Lendava, Moravske Toplice) – Lendva központtal. Mind a magyarok, mind pedig az olaszok lakta területet nemzetiségileg vegyesen lakott területnek nyilvánították (mindkét nyelv regionális hivatalos nyelv). Ez képezi az egyik jogi alapját Szlovénia világviszonylatban is példa értékű, a pozitív diszkrimináción alapuló kisebbségpolitikájának.
- ³ Tény, hogy az 1958/59-es tanévben a lendvai közigazgatási egység 3067 elemi iskolása közül 1206 volt magyar nemzetiségű, ez az összes iskolás 40%-a. Közülük 825 diák járt magyar tagozatra (69%), a többi 381 (31%) pedig szlovénra. A legkritikusabb helyzet e téren Lendván volt tapasztalható, itt ugyanis a magyar anyanyelvű diákok több mint fele választotta a szlovén tannyelvű oktatást, magyar tagozatra szinte csak a környező falvakból bejáró gyerekeket írták a szülők (Orešnik 1978).
- ⁴ A nyelvvesztés az a folyamat, illetve a folyamat végeredményeként beálló állapotot, amelynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvében meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. A nyelvcsere azt a folyamatot jelöli, amelynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelvében. Nyelvcserenek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot, amikor az adott közösségben megszűnik az eredeti első nyelv anyanyelvként való használata, azaz a közösség másodnyelvében válik egynyelvűvé (Lanstyák 2002:90; vö. még Bartha 1999:125–127)
- ⁵ Az áttérés nem volt zökkenőmentes, jóllehet az új oktatási forma kidolgozásában többségi és kisebbségi szakemberek egyaránt részt vettek. A szlovén szülők egy része az 1960-as évek végén az alkotmánybíróshoz fordult, mert meggyőződésükké vált, hogy a kétnyelvű oktatás muravidéki modellje negatívan befolyásolja gyermekeik nyelvi és kognitív fejlődését, hátrányos helyzetet teremtve számukra az iskolai eredményeik, továbbtanulási esélyeik szempontjából az egynyelvű szlovén iskolákhoz viszonyítva. Az alkotmánybíróshoz – megvizsgálva a helyzetet – jelentésében törvényesnek ítélte a kétnyelvű oktatást, javasolta viszont egy szakbizottság létrehozását, amely értékeli a kétnyelvű iskolák szakmai tevékenységét. A szlovén–magyar kétnyelvű oktatás szakmai felmérése leszögezte, hogy a kétnyelvű iskola főbb vonásaiban megvalósítja pedagógiai célkitűzéseit, és olyan rejtett tartalékokkal is rendelkezik, amelyek alapján kiküszöbölhetők fogyatékosai, javítható eredményessége (VARGA 2002: 15).
- ⁶ A bolognai folyamat megkövetelte változások értelmében nemcsak a meglévő programunk átalakítása történik, hanem akkreditáció előtt áll a magyar–szlovén fordító és tolmács szakunk is.
- ⁷ A kéttannyelvű általános iskolák közül Göntérháza (Genterovci) vett részt a „kísérletben”. Ebből adódik, hogy a kilencosztályos kétnyelvű programok dokumentumainak kialakításában és véglegesítésében az iskola oktatóiból alakult team nagyon fontos szerepet játszott. Az ún. kivitelezési utasítások (is) az Albina Nečak Lük és Dra enka Kulovec vezette csoport munkájának, valamint a göntérházi tapasztalatoknak köszönhetőek.
- ⁸ Elgondolható, hogy a szlovén diákok a kétnyelvű oktatásban nem válnak kétnyelvűvé. Elképzelhető, hogy a két nyelv valós órai használatát a kivitelezési utasításokban rögzített, az anyanyelvre nézve abszolút kedvezőtlen százalékarányok még így sem tükrözik reálisan (?).
- ⁹ A hallgatót nemcsak etnikai-nyelvi-kulturális identitása, hanem a kétnyelvű oktatási intézmények tanárainak járó kétnyelvűségi pótlék (a fizetés 20%-a) is motiválhatja.

Gerhard Baumgartner

AZ AUSZTRIAI MAGYARSÁG A SZOVJET MEGSZÁLLÁSTÓL NAPJAINKIG (1945–2005)

1945 márciusában a szovjet csapatok megszállták egész Kelet-Ausztriát. A négy győztes hatalom az ország területét négy zónára osztotta, de a Szövetséges Hatalmak Tanácsa (*Aliierter Rat*) már áprilisban felszólítja Karl Renner államelnököt, hogy alakítson kormányt. Az új kormány augusztusban a Burgenland önálló tartomány újbóli felállításáról rendelkező alkotmánytörvényben (*Verfassungsgesetz über die Wiedererrichtung des selbständigen Landes Burgenland*) újraalapítja Burgenland tartományt. A szovjet zónában a megszálló hatalom 1946-ban lefoglalta az úgynevezett német vagyont, tehát minden nagyobb gyárat és nagyüzemet. Burgenland területén a több tízezer hektáros Esterházy birtok került szovjet kézre. E birtokokon vagy állami gazdaságot rendeztek be vagy kiosztották a földet az észak-burgenlandi kisparasztnak és bérescsaládok között. Ennek következtében az észak-burgenlandi magyar majori lakosság körében ismét megerősödött a baloldali szimpátia. 1947 áprilisában megszületett az úgynevezett nemzetiszocialista törvény (*Nationalsozialistengesetz*), amely az egykori nemzetiszocialisták zömét rehabilitálta és visszaadta a választójogot számukra. Ősszel hazatértek az első hadifogolycsoportok a Szovjetunióból, ahová 1941 óta közel félmillió egykori osztrák állampolgár került hadifogolyként. Ausztria második világháború utáni gazdasági fellendülésének alapját az 1948-as Marshall-segély teremtette meg, mely szerint 960 millió USA dollárt kapott Ausztria. Mivel az osztrák kormány és a nyugati államok nem kívánták a szovjet zónába fektetni ezt az összeget, és mivel Burgenland semmiféle iparral nem rendelkezett – noha az ország 4%-a itt élt –, a segélynek mindössze 0,33 %-a jutott ide. 1948-ban Magyarország lehúzta a vasfüggönyt az osztrák–magyar határon – Burgenland a keleti irányban elszigetelődött, és egy hosszú évtizedre Ausztria elmaradott határtérségévé vált. 1955-ben, a Bécsi Államszerződésben (*Wiener Staatsvertrag*) a szövetséges hatalmak visszaállították Ausztria függetlenségét, azzal a feltétellel, hogy semleges állammá alakul. A szovjet csapatok még ebben az évben elhagyták Burgenland területét is.

A háború utáni újrakezdést Burgenlandban megnehezítette, hogy a felnőtt korú férfi lakosság részben elesett a háború alatt, részben még nem tért vissza a hadifogságból. 17600 katona nem tért vissza 1945 után és 38000 még hadifogságban volt. Az össznépeség egyhatoda hiányzott. A magyar falvakban ez azzal a következménnyel járt, hogy a vegyes házasságok ugrásszerűen megnöttek. Még 1945 elején, a visszavonuló német hadsereggel egész magyar alakulatok menekültek Ausztria területére – ezek azonban nem Burgenlandban vagy Bécs környékén telepedtek le, hanem Felső-Ausztriában, az amerikai zónában. Így jött létre például a háború után linzi magyar közösség. A magyarországi német kitelepítés újabb migrációs hullámot indított Ausztria felé: ennek folyamán rengeteg kétnyelvű (német és magyar) család került Ausztriába, ezek egy része a határmenti burgenlandi falvakba költözött. Az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel következtében ismét emigránsok jelentek meg, elsősorban Bécsben.

A burgenlandi magyar nyelvcsoport számára a legfőbb fordulatot az hozta a háború után, hogy az 1937-es iskolatörvény újra életbe lépett és hat elemi iskolában – Oberwart/Felsőőr, Unterwart/Alsóőr, Siget in der Wart/Őrisziget, Mitterpullendorf/Középpulya, Albrechtsfeld/Albrechtmajor és Kleylehof/Kleylemajor – megkezdődhetett a magyar nyelvű oktatás. Ezek az iskolák az osztrák oktatási rendszerben azonban zsákutcát jelentettek, mert semmiféle közép- és felsőfokú magyar nyelvű oktatás nem létezett. Azok a szülők, akik később gimnáziumba akarták íratni gyermeküket, azok már az elemi iskolába is a szomszédos falvak német tannyelvű iskoláiba kellett, hogy küldjék őket. A magyarok lakta majorokban és falvakban tovább működtek ugyan a helyi egyesületek, ám az ötvenes években tartományi szinten semmiféle központi magyar szervezet nem jött létre.

1956 őszén kitört Magyarországon a forradalom. A budapesti események nagy kihívást jelentettek Ausztria számára, mert miután november 4-én a szovjet csapatok leverték a forradalmat, óriási magyar menekülthullám árasztotta el Ausztriát. A következő három hónapban 180 ezer magyar menekült érkezett Burgenlandba. Ausztriában több nagy menekülttábort állítottak fel, így például a traiskirchener menekülttábort is, ahonnan a magyarokat Bécsbe, majd különböző nyugati országokba szállították tovább. A menekültek zöme később nem maradt Ausztriában: 1959 elején már csak 18 ezer magyar menekült tartózkodott az országban. Az 56-os menekültekkel a bécsi magyar nyelvcsoport összetétele jelentősen átalakult: több évtizedre két markáns tábor hozott létre. Míg az 56-osok semmilyen viszonyban nem álltak a magyar állammal vagy a bécsi magyar kultúrintézettel, addig a régebbi bécsi magyar kultúregyesületek továbbra is fenntartották a kapcsolatot a Kádár-kormánnyal. Az Ausztriába menekült magyar diákok számára az osztrák állam külön középfokú oktatási rendszert hozott létre: 746 magyar diák tanult öt saját, magyar nyelvű gimnáziumban. 1963-ban, az utolsó 56-os magyar diákérettségije után a gimnáziumokat ismét bezárták.

A hatvanas évek folyamán alapjaiban változott meg a burgenlandi falvak gazdaság- és társadalomszerkezete. A burgenlandi birtokviszonyokat évszázadokkal korábban meghatározta, hogy a hatalmas uradalmi birtokok mellett a törpe- és kisbirtokos forma uralkodott. A hatvanas években a burgenlandi kisbirtokosok arra kényszerültek, hogy ingázó munkásként keressék a kenyerüket: Bécs, Alsó-Ausztria és Stájerország ipari központjaiba jártak dolgozni. A majorok népét a mezőgazdaság gépesítése szabadította fel, akik először a környező falvakba költöztek, majd továbbálltak a nagyvárosokba. A szintiszta magyar majorok a hetvenes évekre teljesen elnéptelenedtek, az egykori béresek leszármazottai gyorsan asszimilálódtak, mert számukra a magyar még mindig a „cselédnyelvet” jelentette. Mivel 1945 után teljeskörű magyar oktatási rendszer nem létezett Burgenlandban, a hiányzó magyar kisebbségi elit szerepét már a hatvanas években vagy 56-osok, vagy Magyarországról átköltözött értelmiségiek töltötték be. A Felső-Örségben a hatvanas évek végén mind az Unterwart/alsóöri katolikus, mind az Oberwart/felsőöri református és a Siget in der Wart/öriszigeti evangélikus gyülekezet élén Magyarországon született lelképásztor állt. Ők alapítják 1968-ban az első magyar kultúregyesületet, hogy megfékezzék az asszimilációt.

1974-ben a vasfüggöny – legalábbis az egyik irányban – kinyílt: az osztrákok vízum nélkül utazhattak Magyarországra. A határmenti kapcsolatok ennek következtében újra fellendültek. A magyar nyelv kommunikációs értéke valójában csak akkor nőtt meg, amikor Magyarországon bevezették a világútlevelet (1986), és magyar vásárlók tízezrei árasztották el a burgenlandi falvakat és Bécset. 1989. augusztus 19-én Habsburg Ottó, az Európai Parlament alelnöke és Pozsgay Imre, magyar államminiszter szimbolikusan átvágták az országhatár szögesdrótját Sopronban. Ezt az alkalmat a Magyarországon tartózkodó NDK turisták tömeges menekülésre használták fel. A Páneurópai Piknik fontos eseménye volt a politikai tömbök felszámolásának. 1989 karácsonyára egymás után megbuktak a kelet-európai kommunista diktatúrák és megkezdődik a rendszerváltás. 1990 nyarára az egész határsávon lebontják a szögesdrótot és lebomlik a vasfüggöny, amely közel 45 évig elválasztotta a burgenlandi magyarokat Magyarországtól.

A burgenlandi kisebbségpolitika jogi háttere

Az osztrák kisebbségpolitikára általánosan jellemző, hogy az egyes kisebbségek státusza messze nem azonos. E politika négy törvényen alapszik, e törvénycikkek ellentmondásos természete a törvények keletkezésének háttéréből következik. A legfontosabb jogszabály az 1955-ös osztrák államszerződés (Staatsvertrag). Ennek 7. cikke garantálja a kisebbségi nyelvek egyenrangúságát a német hivatalos nyelvvel, a két-nyelvű feliratok elhelyezését és a kisebbségi lakosság arányszámának megfelelő ok-

tatási intézmények létrehozását. Az államszerződés ugyan az osztrák alkotmány szerves része, azonban csak a stájerországi és a karintiai szlovéneket, valamint a burgenlandi horvátokat ruházta fel kisebbségi jogosítványokkal.

Miután 1972-ben a Bruno Kreisky vezette osztrák kormány aláírta a Dél-Tirol státuszát szabályozó egyezményt az olasz állammal, az ausztriai kisebbségek helyzetét is megkísérelte újrendezni. Ennek első lépése volt a titkos anyanyelvi összefűzés, amelyben mindenki anonim módon nyilatkozhatott anyanyelvéről. Sokkal fontosabbnak bizonyult azonban az 1976-os népcsoporttörvény, amely öt őshonos kisebbség számára biztosított bizonyos nyelvhasználati jogokat, hivatalos képviselést a Kancelláriában és állami támogatást. A karintiai szlovének, a burgenlandi horvátok és a bécsi csehszlovákok az 1976-os népcsoporttörvényben garantálnál jóval több jogot biztosítottak az államközi szerződések, ezért ők nem ismerték el e törvényt és nem is delegáltak képviselőt a Kancellárián berendezett új Népcsoporttanácsokba. Egyedül a burgenlandi magyarok alakították meg Népcsoporttanácsukat 1979-ben. Az 1976-os népcsoporttörvény viszont csak a burgenlandi magyarokat ismerte el őshonosként, a Bécsben és más városokban élő magyarokat migráns csoportoknak tekintette. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) 1980-ban memorandummal fordult az osztrák kormányhoz, melyben magyar közép- és felsőfokú oktatási intézmények kiépítését, kétnyelvű községtáblák felállítását és a magyar, mint hivatalos nyelv elismerését követelte. A Népcsoporttanácsról néhány év alatt kiderült, hogy nem képes a magyar kisebbség törekvéseinek érvényesítésére, ezért 1983-ban BMKE deklarálta, hogy azonos kisebbségi jogokat követel, mint amilyeneket 1955-ös államszerződés a horvátoknak és a szlovéneknek garantál.

Tartományi szinten a legfontosabb törvény az 1937-ből származó burgenlandi kisebbségi oktatási törvény (Burgenlaendisches Minderheitenschulgesetz) és 1998-as módosításai. Ez garantálja a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását minden olyan településen, ahol az adott kisebbség arányszáma eléri az 50%-ot. Az 1998-as törvény-módosítás lehetővé teszi a kisebbségi nyelvoktatást minden olyan iskolában, ahol arra, mint szabadon választott tantárgyra, több mint 7 gyermek jelentkezik.

A jelenkori osztrák kisebbségpolitika egyik jellemzője, hogy nincs végiggondolt stratégiája és főként külpolitikai – és ritkábban belpolitikai – tényezők határozzák meg irányvonalát. Külpolitikai nyomás eredménye volt például a bécsi magyarok elismerése 1992-ben, a csehszlovák népcsoport kettéosztása ugyanabban az évben és a romák elismerése 1993-ban. Első pillantásra az osztrák törvények által biztosított kisebbségi jogok ugyan nem tűnnek kevésnek, azonban mindabból, ami papíron létezik, nem minden valósul meg a mindennapi életben is. Például többszöri követelés ellenére Burgenlandban csak 45 éves késéssel, 2000-ben állította fel az osztrák kormány az 1955-ös államszerződésben előírt többnyelvű településtáblákat. 2001-ben Oberwart/Felsőőr, Unterwart/Alsóőr, Siget in der Wart/Őrisziget és Oberpullendorf/Felsőpulya kapott kétnyelvű helységtáblát.

Belpolitikai nyomás csak az oktatáspolitikai terén érvényesült. Az 1990-es években a kétnyelvű oktatás csak azért vált lehetővé egész Burgenland területén, mert a nyolcvanas évek óta 50%-ra csökkent a tanulók és 150%-ra nőtt a pedagógusok aránya. Mivel a pedagógusok tartományi közalkalmazottak, a tartományi kormány kényszerhelyzetbe került. A sok pedagógus számára csak úgy tudtak állást biztosítani, hogy az osztályok számát megemelték. Ezt a kétnyelvű osztályok törvény által szabályozott viszonylag alacsony létszáma tette lehetővé. Az így is fennmaradó üres helyekre magyarországi és szlovákiai tanulókat vettek fel, akik naponta ingáznak Burgenlandba. Az 1992–93-as tanévben 4 burgenlandi óvodában 35 gyermek részesült magyar nyelvű oktatásban. A két magyar tannyelvű elemi iskolában 50 tanuló, az egyetlen magyar polgáriban 55 diák tanult. Ebben az évben Burgenlandban összesen 11 elemi iskolában 220, és kilenc polgári iskolában 229 diák választotta szabadon választható nyelvként a magyart. A négy közép- és felsőfokú iskolában 155 diák részesült magyar nyelvű oktatásban. A burgenlandi oktatást mindmáig a 1937-ből származó kisebbségi oktatási törvény (*Burgenländisches Minderheitenschulgesetz*) és annak 1994-es módosításai szabályozzák. Ez garantálja a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását minden olyan településen, ahol az adott kisebbség arányszáma eléri az 50%-ot. Az 1994-es törvénymódosítás azonban lehetővé teszi a kisebbségi nyelvoktatást minden olyan iskolában is, ahol arra, mint szabadon választott tantárgyra, több mint 7 gyermek jelentkezik. 1992-ben megnyitották a kétnyelvű szövetségi gimnáziumot Oberwart/Felsőőrött, melynek mind horvát–német, mind magyar–német tagozata is működik, és minden tantárgyat mindkét nyelven oktatják. A gimnáziumnak jelenleg körülbelül 200 tanulója van. 1989 óta a *Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája* is működik Oberwart/Felsőőrött.

A burgenlandi magyar falvak jelenleg paradox helyzetben vannak. Mire végre minden szinten beindult a magyar oktatás (óvoda, elemi iskola, polgári iskola, gimnázium), lassan eltűntek a magyar anyanyelvű gyerekek. Egyúttal a szülők sem tudják már átadni a nyelvismeretet, így ők is az oktatási intézményektől várják el, hogy megtanítsák gyermeküket magyarul. A falusi nyelv megőrzéséhez 1986 óta nemcsak „romantikus” vágyak kötődnek: a határnyitás óta a magyarul tudásnak gyakorlati következményei lettek. Egyrészt az egyik pillanatról a másikra tömegesen megjelenő magyar vásárlóerőt ki kellett elégíteni: ehhez szükség volt nyelvismeretre. Másrészt, a megnyílt határ a burgenlandi magyarokat előnyös helyzetbe hozta az osztrák–magyar kapcsolatok kialakításában. Harmadrészt a társadalmi kapcsolatok is rögtön intenzívvé váltak. A gyerekek, akik az iskolában sajátítják el a magyart, már egészen más nyelven beszélnek, mint szüleik és nagyszüleik.

Kisebbségi média

Burgenland területén a magyarok számára két folyóirat, az *Őrvidéki Hírek* és az *Őri Füzetek* biztosítják az anyanyelvi tájékoztatást, melyek évente 4 alkalommal látnak napvilágot. Évente hatszor jelenik meg a *Bécsi Napló*, az Ausztriai Magyar Egyesületek Központi Szövetsége által szerkesztett újság. Az osztrák ORF (*Österreichischer Rundfunk*) burgenlandi tartományi stúdiója 1990 óta évente négy alkalommal, 2000 óta évente hatszor jelentkezik 25 perces magyar adással „*Adj isten, magyarok!*” címmel, valamint heti 45 perces rádióműsorral és napi 5 percben híradóval is. 1998–2004 között négynyelvű adást sugárzott egy Pinkafeld/pinkafői magánrádió, az Antenna 4. A Szövetségi Kancellári Hivatal (*Bundeskanzleramt*) anyagi támogatásának megvonásában e rádió megszűnt. 2006-ban indult Bécs egyenlen magyar nyelvű rádióadása, a magánkézben levő *Bécsi Magyar Rádió*, melyet különböző csoportokból származó magyar fiatalok működtetnek.

A burgenlandi magyarok nyelvhasználata 1945 után

A második világháború után Burgenland területén hét nyelvvaltozattal találkozunk. A romani nyelv mellett mind a három burgenlandi nyelv standardizált és helyi tájszólási változatban is létezett. A tipikus burgenlandi anyanyelve mindig egy falusi dialektus volt, többnyelvűsége pedig a standardizált variációk ismeretét jelentette. Egy tipikus horvát gazda családi körben a helyi horvát tájszólást használta, a horvát újságot viszont a regionális gradiscansko hrvatsi nyelven olvasta. Németül vagy magyarul pedig az irodalmi nyelvet használta.

A burgenlandi magyar–német kétnyelvűség valójában öt változatot takar: az irodalmi magyart, az adott falu tájszólását, az irodalmi németet, a környező falvak német tájszólását és a magyar és német tájszólás közé beékelődött „pidginizált” magyart. Az utolsó változattal csak a magyar falvakban találkozunk. A helyi magyar tájszólások valójában 17. századi eredetűek, melyek a korai magyar nyelvnek nemcsak a szókincsét, hanem a grammatikáját is megőrizték. Például nincs *-val*, *-vel* ragozás, hanem egy sokkal korábbi *-ve*, vagy *-je* ragot használnak: nem Tamással, hanem Tamásje találkoznak, nem autóval, hanem autóve járnak. A birtokos ragozás is az archaikusabb formát őrzi: így például nem azt mondják, hogy fájnak a lábaim, hanem azt, hogy lábomék. Mint minden burgenlandi tájszólásra, a magyarra is jellemző, hogy teljesen diftongizált. Föld helyet fűödöt mondanak, erdő helyet erdüöt, kettő helyett kettüöt. Az *a*-ból gyakran *oa* lesz: az, fa, ma, pad vagy varr helyett, oaz, foa, moa, poad, voarr lesz. Az *é* helyett sokszor *i-t* ejtenek, így lesz a pénz, szép és vékony szavakból pínz, szíp, víkony.

A „pidginizált” változatban ezt a tájszólást átszövik német kölcsönszavak. „Jemenek a Bezirkshauptmannschaftra Führerscheint beántrágunyi” Elmegyek a járási főkapitányságra jogosítványt igényelni]. Ezeket a kölcsönszavakat általában nem az irodalmi németből veszik át, hanem a helyi német tájszólásból. A következő mondatot „jemiedütem, rosztunom kell” úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy az irodalmi német müde szó helyi változata a mied és a német rasten ige burgenlandi változata a rostn. Tehát, ha azt akarjuk mondani, hogy „elfáradtam, pihennem kell” és a fáradt és a pihenni helyett berakjuk a német tájszólási szavakat és magyar tájszólási ragokkal ragozzuk, akkor kapjuk a fenti mondatot. Az irodalmi német wünschen ige helyi változata a winschn, amelyből a felsőőri magyar tájszólásban bincsul lesz. „Mit bincsulsz Weihnachtaira?” Mit kívánsz karácsonyra?] mondják a felsőőriek.

A magyar falvak lakói között nem mindenki ismerte a teljes kétnyelvű skálát. Az idősek az irodalmi magyart, a magyar tájszólást és néha a „pidginizált” formát is használták, németül viszont leginkább a helyi tájszólást beszélték. Mindazok, akik még magyar elemibe és utána német felsőbb iskolákba jártak, ismerték az egész skálát. A fiatalabb nemzedékeknel a skála ismét leszűkül: ők kiválóan beszéltek az irodalmi németet és a helyi tájszólást, azonban magyarul már csak a falusi tájszólást, annak is a „pidginizált” változatát használták. Ilyen nyelvhasználat jellemezte egyébként a horvátokat és a romákat is.

A magyar nyelv fennmaradásának szociológiai magyarázata

Egészen a hatvanas évek közepéig a dél-burgenlandi falvak zárt közösségeket alkottak, és csak ezután kezdtek ingázni a környező kisvárosokba és a nagyobb központokba, Bécsbe és Grazba. Ez azt jelenti, hogy a mindennapi élet minden mozzanata az adott faluhoz kötődött. A falusi élet adta a fenti tájszólások alapját és kereteit, a különböző dialektusok jelentették a természetes kommunikáció eszközét. Például a hatvanas évek végéig természetesnek számított, hogy ha valaki átköltözött vagy beházasodott egy magyar nyelvű faluba, meg kellett tanulnia az ottani dialektust és rendszerint meg is tanulta. Minden burgenlandi faluban akadtak tehát olyanok, akik beköltözvén saját nyelvük mellé a helyi nyelvet is elsajátították. Ez persze nem az irodalmi magyart jelentette, hanem az adott közösségben beszélt nyelvjárást.

A faluban használt dialektusok fennmaradásához hozzájárult az is, hogy a helyi kulturális hagyományok is erősen kötődtek e nyelvjárásokhoz. Így a lucázás, a lakodalmas vőfély-versek, a tél végi korbácsolás, a farsangi szokások, a hagyományos falusi multságok, az ott elhangzó tradicionális énekek mind a dialektusban jelennek meg, így a nyelvjárás egyúttal kulturális kapocs és kohéziós erő a helyiek között. Mivel e nyelvek és szokások faluról falura változnak, egész Burgenlandban egyfajta village-ethnicity jött létre.

A hatvanas évek közepe után a társadalmi modernizáció következtében e hagyományos világ bomlani kezd: az ingázó munkások naponta elhagyják a falut és csak este térnek haza, vagy egész héten másutt dolgoznak és csak a hétvégéket töltik otthonukban. Ezzel párhuzamosan felbomlott a nagycsaládos struktúra is, már nem laknak egy háztartásban a különböző nemzedékek. Míg három generáció lakott egy fedél alatt, addig az ingázás nem befolyásolta jelentősen a nyelvhasználati szokásokat, hiszen a nagyszülők a hiányzó szülők szerepét a gyereknevelésben átvállalták, így a faluban használt nyelvjárást is megtanították a gyermekeknek. Mióta a fiatal házaspárok külön háztartásba vagy más faluba költöznek, a kisebbségi dialektusok átadására nincs mód. Szemben a gyakran hangoztatott tétellel, hogy a vegyes házasságokban vesznek el a dialektusok, itt úgy látszik, hogy a nagycsaládszerkezet felbomlása sokkal erősebben magyarozza a nyelvjárást háttérbe szorítását. Talán nem véletlen, hogy az első burgenlandi magyar kultúregyesület éppen ebben az időszakban alakul meg ezekre a folyamatokra válaszolva. A burgenlandi magyar falvak lelkészei figyelnek fel e tendenciákra és ők alapítják a szervezetet: a felbomló falusi kereteket intézményesült formákkal és követelésekkel próbálják ellensúlyozni. Az 1976-os osztrák kisebbségi törvény életbe lépése és a burgenlandi magyarok hivatalos elismerése után az anyagi és a politikai támogatás segítségével ez bizonyos mértékig sikerül is.

Statisztikai adatok 1991–2001

A burgenlandi magyarság létszámáról eltérő adatokkal rendelkezünk. Az 1991-es népszámlálás szerint 6763 burgenlandi vallja magáról azt, hogy a mindennapi életben a magyar nyelvet is használja. Érdekes módon ez a szám évtizedek óta változatlan, míg a többi kisebbségnél folyamatosan csökken. Egy, a burgenlandi katolikus egyház által 1987-ben készült felmérés szerint viszont évente 7000 burgenlandi jár magyar misére, illetve vesz igénybe magyar lelki gondozást és más egyházi szolgálatot. Az 1994-es, az osztrák állami és a burgenlandi tartományi statisztikai hivatal által közösen végrehajtott mikrocenzus eredményei szerint pedig 14 ezer burgenlandi beszél – különböző szinten – magyarul. Ebből is látszik, hogy még ma is viszonylag magas a magyarul tudók aránya Burgenlandban és ez lehetővé teszi, hogy egyszer magyar nyelvűnek, másszor németajkúnak vallhassák magukat a társadalmi környezet és a politikai hangulat függvényében a népszámláláskor.

Az 1991-es és a 2001-es népszámlálási adatok összevetésekor az látszik, hogy a magyar nyelvcsoporthoz – az elismert kisebbségi nyelvek között – a legnagyobb magyar népcsoporttá vált egész Ausztriában és ezen belül minden tartományban ugrásszerűen megemelkedett a létszáma. Kelet-Ausztriában ez a szezon- és feketemunkás migrációból következik, míg a nyugati országrészben sokan találtak munkát a vendéglátóiparban, különösen télen, mikor a magyar turisták száma is megnőtt.

Ausztria magyar lakossága a környezetben beszélt nyelv alapján 1971–2001 között

	1971	1981	1991	2001	1991–2001	%
Burgenland	5 673	4 147	6 763	9 941	–122	–1,80
belföldi	5 447	4 025	4 973	4 704		
külföldi	226	122	1 790	1 937		
Bécs	8 413	8 073	1 319	15 436	1916	14,17
belföldi	6 099	5 683	8 930	10 686		
külföldi	2 314	2 390	4 589	4 749		
Alsó-Ausztria	2 088	1 159	5 440	8 083	2643	48,51
belföldi	1 381	749	2 389	4 790		
külföldi	707	410	3 051	3 293		
Stájerország	1 028	543	1 863	3 115	1252	57,20
belföldi	802	440	836	1 652		
külföldi	226	103	1 027	1 463		
Felső-Ausztria	915	953	3 218	3 849	631	19,61
belföldi	585	540	1 182	2 344		
külföldi	330	413	2 036	1 505		
Karintia	234	197	490	738	248	50,61
belföldi	141	121	247	313		
külföldi	93	76	490	425		
Salzburg	215	301	793	1 095	302	38,08
belföldi	87	204	432	551		
külföldi	128	97	361	544		
Tirol	223	15	671	956	285	42,47
belföldi	101	121	347	469		
külföldi	122	44	324	487		
Vorarlberg	328	337	702	671	–31	–4,42
belföldi	172	160	302	375		
külföldi	156	177	400	296		
Ausztria	19 117	15 875	33 459	40 583	7124	21,29
belföldi	14 815	12 043	19 638	25 884		
külföldi	4 302	3 832	13 821	14 699		

Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. in: Gyurgyik László és Sebők László (szerk.). Népszámálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest 2003, 158–170.

A bécsi magyarok aktuális helyzete

Bécsben az ausztriai magyar kisebbség történetének egyik fő eseménye volt, hogy 1992-ben a bécsi magyarok is megkapták az őshonos népcsoport rangját. Azóta képviselőt küldhetnek a Népcsoporttanácsban és jogosultak állami támogatásra. A grazi, linzi és salzburgi magyar egyesületek azonban továbbra sem részesülnek ezekben a jogokban. A bécsi magyarság lélekszámának növekedéséhez hozzájárult a délszláv háború okozta menekülthullám, valamint az, hogy a bécsi egyetemek egyre vonzóbbá váltak a szlovákiai és magyarországi fiatalok számára. Számukra a bécsi magyar közösséget hagyományosan megosztó törésvonalak (az 1945 előtti és az 1956 utáni emigrációk között) elhalványultak.

A burgenlandi magyarok aktuális helyzete

A burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete manapság nagyban különbözik a burgenlandi horvátétól vagy romáétól. Míg a romák nagy része asszimilált vagy teljesen marginalizálódott és a horvátok politikailag ugyanolyan megosztottak, mint az osztrák lakosság (egy nagy szociáldemokrata és egy nagy néppárti tábor), a burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete egészen más törésvonalak mentén csoportosul: az egyik oldalon a régi magyar falvak rendies identitástudattal rendelkező közösségei állnak, míg a másik oldalon a második világháború után letelepedettek. Ez utóbbiak 1956-os menekülteként kerültek Burgenlandba, vagy 1989 után megélhetési okokból Ausztriába költöztek. A burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete belül ők töltik be a vezető pozíciókat. Ezáltal a kisebbségi elit és a helyi magyar lakosság között jelentős törésvonalak jöttek létre. E csoport identitása a 20. századi magyarságtudathoz áll közel és kevés szálkapcsolódik csak a korábbi identitásformákhoz.

A burgenlandi magyarok esetén feltűnő, hogy az osztrák állampolgárok száma csökkent leginkább: 4973-ról 4704-re. E csökkenés azzal magyarázható, hogy bár csökkent az őshonos magyarság száma, e csökkenést a bevándorlással kompenzálta a nyelvcsoporthelyzete. A fontosabb magyarlakta helységek községsoros adatai jól szemléltetik ezt a folyamatot, hiszen éppen a négy hagyományosan magyarok által lakott településen a legdrasztikusabb a csökkenés. Így Oberwart/Fesőőrött a helyi magyarságegyszáma tűnt el egy évtized alatt – 1514-ről 1044-re csökkent.

A magyar nyelvű osztrák állampolgárok községsoros adatai Burgenlandban 1991–2001 között

	1991	%	2001	%
Alsóőr/Untertwart	617	86,3	499	74,4
Felsőpulya/Oberpullendorf	608	23,7	559	21,5
Felsőőr/Oberwart	1514	25,6	1044	17,5
Örsziget/Siget in der Wart	217	81,9	183	70,4
Boldogasszony/Frauenkirchen	179	7,0	191	7,0
Locsmánd/Lutzmannsburg	34	3,6	46	4,9
Pándorfalu/Parndorf	60	2,4	85	3,0
Lajtakáta/Gattendorf	13	1,3	32	2,9
Miklóshalma/Nickelsdorf	19	1,2	43	2,9
Rohonc/Rechnitz	86	2,7	85	2,7
Tarcsafürdő/Bad Tatzmannsdorf	5	0,5	31	2,5
Királyhida/Bruckneudorf	35	1,9	56	2,3
Kismarton/Eisenstadt	245	2,4	228	2,1
Nezsider/Neusiedl am See	48	1,1	70	1,3
Nagymarton/Mattersburg	49	0,9	52	0,9

Az „őshonos” dél- és közép-burgenlandi magyarság körében valójában még drasztikusabb volt a fogyás. Ha az állampolgársággal rendelkező magyar nyelvűek adatait tovább bontjuk a születési hely szerint, akkor azt tapasztaljuk, hogy a magyar anyanyelvű burgenlandi állampolgárok 30,5%-a is külföldön született, elsősorban Magyarországon. Ők már 1981 és 1991 között 4147-ről 6763-ra emelték a burgenlandi magyar nyelvűek számát. A burgenlandi magyar kisebbség korfa szerinti megoszlása szignifikánsan különbözik a burgenlandi összlakosság adataitól. A népcsoport tagjai általában idősebbek az átlagnál és körükben alacsonyabb a természetes népszaporulat. Minden negyedik burgenlandi 60 évnél idősebb, de a magyar nyelvcsoporthoz ez az arányszám meghaladja az egyharmadot (38%). A 15 évnél fiatalabb népességben a magyar arányszám (13%) viszont alacsonyabb a burgenlandi átlagnál (15%).

Összegzés

Noha első pillantásra úgy tűnhet, hogy az ausztriai magyarság 1989 óta jelentős mértékben gyarapodott és az Auszriában hivatalosan elismert kisebbségi nyelvek közül az első helyet vívta ki magának, az eredmények mégis torzok. Egyfelől nem ez a 40 583 személy adja ki a hivatalosan elismert népcsoportot, mert ez a státusz csak a

Burgenlandban és Bécsben élő magyar nyelvű osztrák állampolgárokra vonatkozik, összesen mindössze 15390 emberre. Másfelől az adatokból az is kiderül, hogy ez a növekedés semmiféleképpen sem az osztrák kisebbségpolitika gyümölcse, hanem vagy a bevándorlásnak, vagy összeurópai változásoknak köszönhető.

A burgenlandi magyar kisebbség belső szerkezete az utóbbi évtizedben jelentősen átalakult. Míg korábban a különböző nyelvjáráásokat használó falvak hálózata képezte a kisebbségi csoport alapját, addig mára e kisebbség individualizálódott, egész Burgenland területén szétszórva él és elsősorban az irodalmi magyar nyelvet használja. A közeljövő kérdése, hogy a frissen meghonosodó irodalmi magyar nyelv számára megteremthető-e egy valóságos kisebbségi társadalmi bázis Burgenlandban. Ennek egyik előfeltétele volna, hogy az érintett felek a hagyományos versengésen felülemelkedjenek.

Irodalom

- Bauer Adelheid: Volkszählung 2001. Umgangssprache im Burgenland. In: *Statistische Nachrichten* 9/2002, 636–641.
- Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. in: Gyurgyik László–Sebők László (szerk.). Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–170.
- Baumgartner Gerhard–Kovács Éva–Vári András: A határmentiség paradoxonai. Jánossomorja és Andau 1990–2000; in: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): Politika és nemzeti identitás Közép Európában, Teleki László Intézet, Budapest 2001, 113–140.
- Baumgartner Gerhard: Minderheitenpolitik im Burgenland, Politik burgenländischer Minderheiten 1945–2000, in: Roland Widder (szerk.), Geschichte des Burgenlandes in der Zweiten Republik, Wien, 2000, 15–54.
- Baumgartner Gerhard: „6 X Österreich“– Geschichte und aktuelle Situation der Volksgruppen in Österreich, Klagenfurt/Celovec, 1995.
- Baumgartner Gerhard–Moritsch Andreas: The Process of National Differentiation within Rural Communities in Southern Carinthia and Southern Burgenland 1850 to 1950, in: David Howell et al. (szerk.): Roots of Rural Ethnic Mobilisation / Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe 1850–1950, Vol. VII, New York University Press/Dartmouth, 1992.
- Baumgartner Gerhard: Eva Müllner und Rainer Münz (Hg.), Lebensraum und Identität, Eisenstadt, 1989.
- Bedécs Gyula: Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990. Oberpülendorf/Felsőpulya, 1990.
- Bertha Bulesu et al.: Burgenlandi Magyarok közt. Új idő könyvek, Budapest, 1990.
- Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Anonymus Kiadó, Budapest, 1991.
- Éger György - Szesztay Ádam: Alsóór. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest, é.n.
- Peter Eppl–Béla Rásky–Werner Michael Schwarz (szerk): Menkülés Bécsbe (Flucht nach Wien. Ungarn 1956) Magyarország 1956, Wien Museum, Wien, 2006.
- Gaál Károly: Kire marad a kisködmön. Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához (Wer erbt das Jankerl. Über die Kommunikationskultur der Gurshofsknechte im Burgenland.) Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985.

- Haslinger Péter: A regionális identitás kialakulásának egy esete. Burgenland 1921–1938. Regio. Kisebbség. Politika. Társadalom. 2000/4. 93–104.
- Imre Samu: A felsőőri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Imre Samu: Az ausztriai (burgenlandi) magyar szórványok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Kolonovits Dieter: Sprache in Österreich. Manz Verlag, Wien, 2000.
- Szatmári Miklós. Az osztrák nemzettudat (küldéstudat) kérdései az 1920–30-as években. Századok, 2000/6. Budapest.
- Veiter Theodor: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970.

Molnár József

A KÁRPÁTALJAI TÖMB ÉS SZÓRVÁNYMAGYARSÁG IDENTITÁSTUDATÁNAK ELTÉRÉSEI

A kárpátaljai magyarság a kárpát-medencei nemzetrészek között a kisebb lélekszámúak közé tartozik (a 2001-es ukrainai népszámlálás alkalmával a megyében 151,5 ezren vallották magukat magyarnak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*), változatos településszerkezetének köszönhetően alkalmas a tömb–szórvány összevetésekre. A szórvány fogalma többféleképpen definiálható, így annak tekinthető

- a nyelvterületen kívül élő nemzetrészt, illetve
- a településen belül bizonyos (különböző szerzők által eltérően megadott) alacsony arányt el nem érő nemzetrészt.

Kárpátalja magyarságának a 75%-a a magyar nyelvterületen él. A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb telepesfalu és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (1. ábra). A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotvakiszélesedik, máshol vonallázsugorodik.

A magyar nyelvterületen kívül, ahol a kárpátaljai magyarok negyede él, találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta nyelvszigetet. Ilyenek a munkácsi járási Beregrákos, a felső-Tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina (1. ábra). A szórványmagyarság (amely a településen a népesség kevesebb, mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget stb.). A nyelvterület pereme mentén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen a magyarság a városon belüli aránya alapján szórványnak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szórványhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

1. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvterülete, nyelvszigetei és jelentősebb szórványtelepülései (Molnár, Molnár D., 2005)

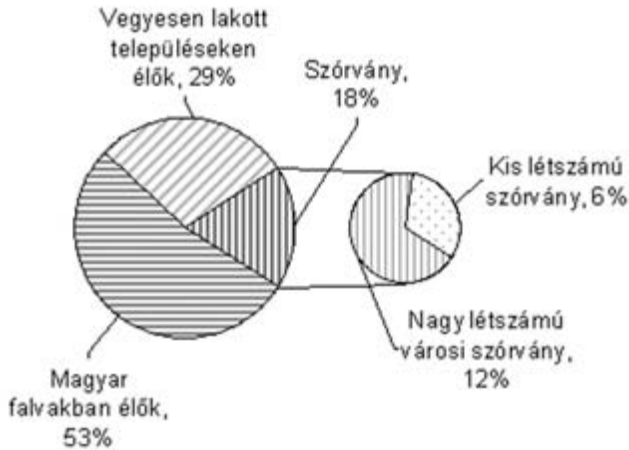
A 2. ábra a települési aránya alapján csoportosítva mutatja a kárpátaljai magyarság megoszlását. A nemzetrészt több mint fele magyar falvakban él, ahol a magyar anyanyelvűek aránya meghaladja a 80%-ot. A magyarok 29%-a nemzetiségileg vegyesen lakott települések lakója, ahol a népesség 20–80%-a magyar. 18%-ot tesznek ki a szórványban élő magyarok, akik településükön kevesebb, mint 20%-át alkotják az összlakosságnak. Az anyanyelvi intézményhálózat kiépítettségében, illetve az identitástudatban lévő különbségek indokoltá teszik a szórvány nemzetrészt felbontását nagy létszámú városi szórványra (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős magyarsága, a kárpátaljai magyarok 12%-a) és kis létszámú szórványra (6%).

A nemzeti identitástudat vizsgálata jelentősebb eltéréseket mutatott a települési arány alapján definiált szórványmagyarság esetében, ezért a jelen munkában a továbbiakban a kárpátaljai magyarok ez utóbbi felosztására támaszkodunk.

A kárpátaljai magyarok lélekszáma a múlt század utolsó évtizedében csökkent, hasonlóan a többi kárpát-medencei magyar nemzetrészhöz, azonban a fogyás üteme azokhoz viszonyítva lassúbb volt: 1989 és 2001 között 4,2 ezrenyi, azaz 2,7%-os apadást regisztráltak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). A kárpátaljai magyarság lélekszámcsökkenése az egyes csoportokat eltérő mértékben érintette. A

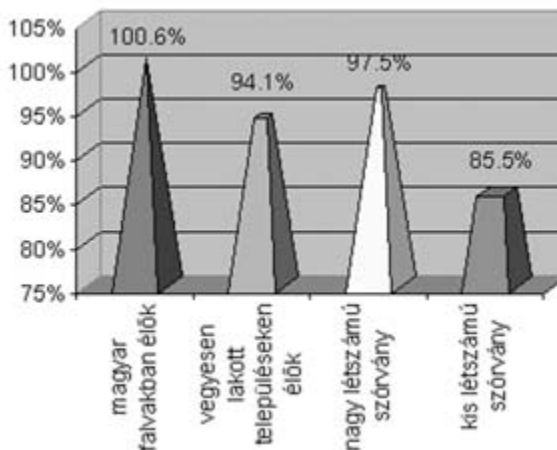

2. ábra. A kárpátaljai magyarok megoszlása a településen belüli arányuk szerint (a felhasznált adatok forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a)

nemzetiségileg homogén magyar közegben élő nemzetrészt száma a két népszámlálás között nem csökkent (3. ábra). A vegyesen lakott települések és a nagy létszámú városi szórvány magyarsága az átlaghoz közeli mértékben fogyott. Nagyon jelentős, közel 15%-os volt viszont a fogyás a kis lélekszámú szórvány körében. A különbségek elsődleges okát az asszimilációnak az egyes csoportokra gyakorolt eltérő mértékű hatásában látjuk, amit a nemzeti identitástudat egyik fokmérőjeként is értelmezhetünk.

3. ábra. A kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjai lélekszámának a változása 1989 és 2001 között, százalékban (a felhasznált adatok forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a)

A nemzeti azonosságtudat erősségének egy másik mutatójaként alkalmazható a magát magyar anyanyelvűnek vallók aránya a magyarok között. Ilyen adatok, sajnos, csak járási, illetve megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban állnak rendelkezésünkre, de mivel a magyarok települési aránya járások szerint jól differenciált, ez az adatbázis alkalmas az anyanyelvi összetétel vizsgálatára a magyarság települési aránya függvényében.

Összességében Kárpátalján a magyarok 97,1%-a jelölte meg anyanyelveként a magyart. Ez az arány ennél is magasabb azokban a járásokban (a Beregszásziban, Ungváriban, Nagyszőlősiiben és Munkácsiban), ahol a magyarok döntő része magyar falvakban él (1. táblázat). Magas értékek jellemzik a vegyesen lakott településeket is, amelyeket Beregszász város, illetve a Huszti és a Técsői járás reprezentál. 90% körül van a nagy létszámú ungvári és munkácsi városi szórványmagyarság körében a magyar anyanyelvűek aránya. A kis létszámú szórvány által lakott járások magyarsága (a táblázat alsó részében) jóval kisebb arányban használja anyanyelveként a magyart; összességében az itt élők 74,4%-a nyilatkozott így a 2001-es népszámlálás alkalmával.

1. táblázat. A magyar népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b)

Közigazgatási egység	A magyarok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a magyarok között, %			
		magyar	ukrán	orosz	egyéb
Beregszászi járás	76,1	99,8	0,1	0,0	0,0
Ungvári járás	33,4	99,0	0,7	0,2	0,1
Nagyszőlősi járás	26,2	97,9	2,0	0,1	0,0
Munkácsi járás	12,7	98,9	1,0	0,0	0,2
Beregszász város	48,1	99,2	0,5	0,2	0,0
Huszti járás	3,9	98,3	1,6	0,1	0,0
Técsői járás	2,9	93,8	6,7	0,2	0,3
Munkács város	8,5	92,4	6,6	0,8	0,2
Ungvár város	6,9	87,7	9,5	2,4	0,3
Huszt város	5,4	77,1	22,2	0,5	0,1
Rahói járás	3,2	75,9	23,8	0,2	0,1
Szolyvai járás	0,7	53,8	45,4	0,3	0,5
Perecsenyi járás	0,2	69,2	29,5	1,3	–
Ilosvai járás	0,1	73,7	25,4	0,9	–
Nagybereznai járás	0,1	66,7	33,3	–	–
Volóci járás	0,1	68,0	28,0	4,0	–
Ökörmezői járás	0,0	25,0	75,0	–	–
Összesen	12,1	97,1	2,6	0,2	0,1

A kis létszámú szórványban élő magyarok számának gyorsabb ütemű, döntően az asszimilációval magyarázható csökkenése, illetve a magyart közülük anyanyelvként megjelölők kisebb aránya, az adott nemzetrész gyengébb nemzeti azonosságtudatának a mutatóiként értelmezhetők.

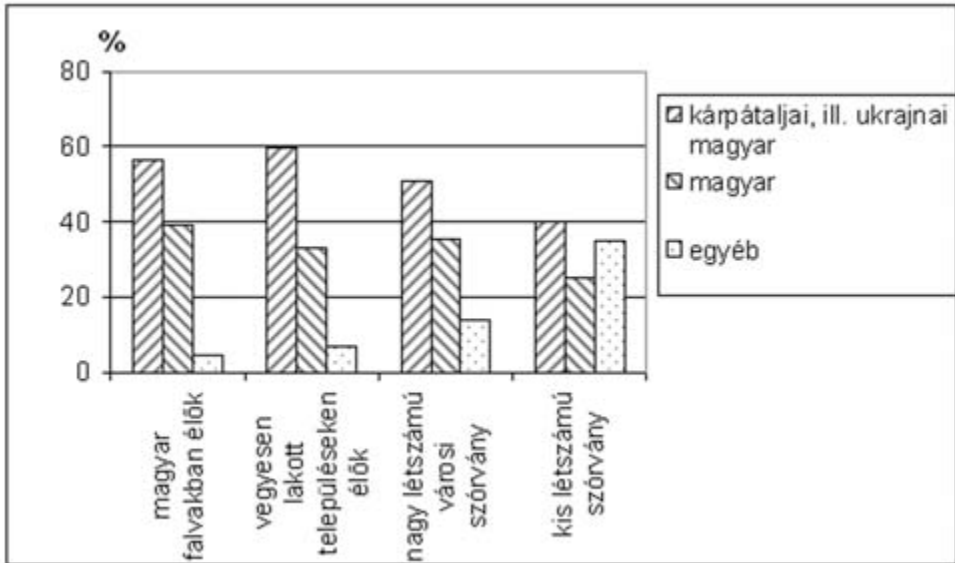
A rendszerváltás óta a kárpátaljai magyarság nemzeti identitására is kiterjedő leg-
átfogóbb kérdőíves felmérés a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által koordinált *MOZAIK 2001* volt. A felmérés a 15–29 éves korosztályból vett 500 fős reprezentatív mintára terjedt ki. A minta eloszlása, a reprezentativitás követelményeinek megfelelően, jól illeszkedett a kárpátaljai magyarság összességének az eloszlásához a magyarok települési aránya szerint is (2. táblázat). A továbbiakban ennek néhány eredményével próbáljuk számszerűsíteni a nemzeti azonosságtudat sajátosságait tömb–szórvány viszonylatban. A kérdőív azon kérdéseire adott válaszokat emeltük ki, amelyek a legmarkánsabb eltéréseket mutatták a vizsgált relációban.

2. táblázat. A kárpátaljai magyarság és a MOZAIK 2001 felmérés kárpátaljai adatközlőinek százalékos megoszlása a magyarság települési aránya szerinti kategóriáinként

Kategória	A kárpátaljai magyarok adott kategórián belüli		A felmérés résztvevői adott kategórián belüli	
	száma	aránya, %	száma	aránya, %
magyar falvakban élők	80 362	53,0	252	50,8
vegyesen lakott településeken élők	43 915	29,0	159	32,1
nagy létszámú szórvány	18 580	12,3	65	13,1
kis létszámú szórvány	8 659	5,7	20	4,0

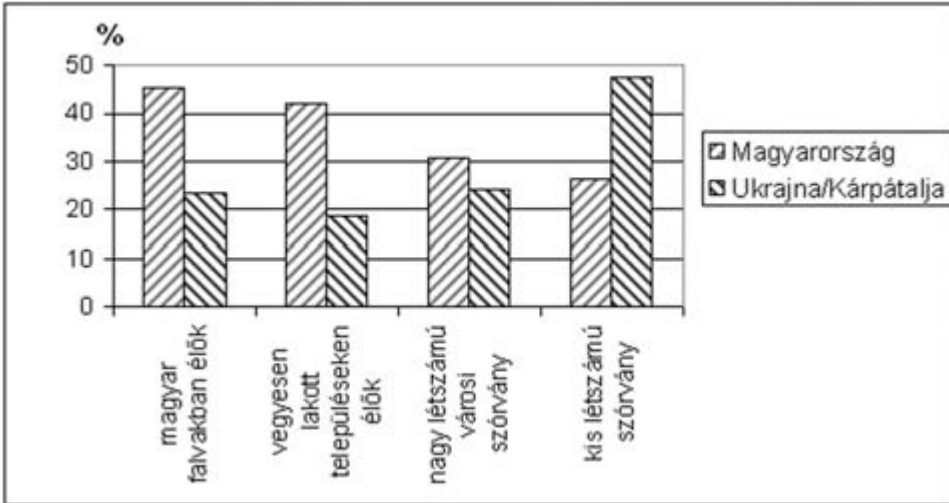
A felmérés egyik kérdésére válaszolva, az adatközlőknek azt kellett kiválasztani, hogy melyik csoporthoz tartozónak érzik leginkább magukat. A kárpátaljai magyar fiatalok valamivel több mint fele kárpátaljai, illetve ukrainai magyarként határozta meg magát. Azonban ezek aránya a szórványmagyarság körében alacsonyabb volt, mint a tömbben és a vegyesen lakott településeken élők között (4. ábra). Közel 40% egyszerűen magyarként írta le magát, de a szórványban élők körében ezek aránya is jóval kisebbnek, mindössze 25%-nak adódott. A tömbmagyarságnál magasabb arányban definiálták viszont a szórványban élők magukat egyéb kategóriába tartozóként, így ukránállampolgárként vagy európaiként.

4. ábra. A „Leginkább úgy írnám le magamat, mint ...” mondat folytatásaként választott fő kategóriák százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

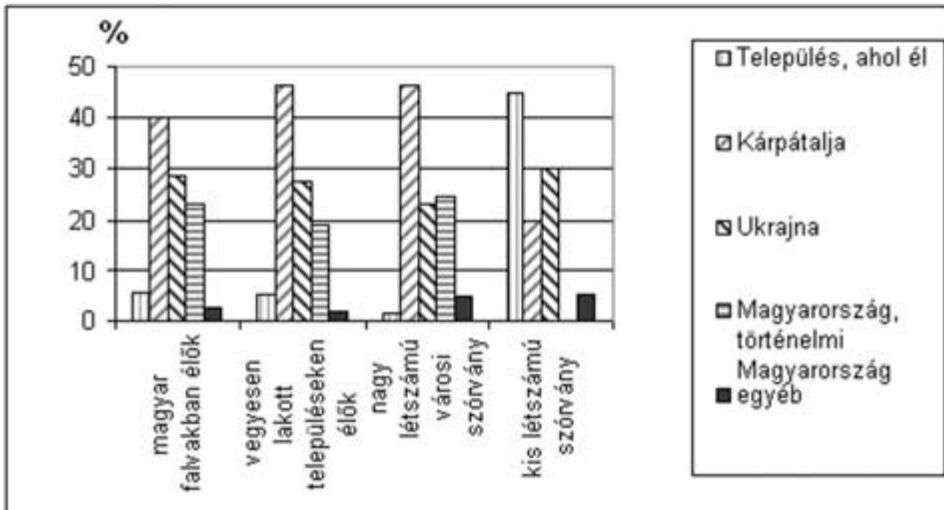

Az identitástudat feltárására irányuló másik kérdés azt tudakolta, hogy az adatközlő hol, melyik országban szeretne élni, ha szabadon választhatna. A válaszadók legnagyobb számban Magyarországot és Ukrainát, illetve Kárpátalját nevezték meg. A Magyarországot választók aránya egyenes összefüggésben volt a magyarság településen belüli arányával (5. ábra), a magyar falvak 45%-a és a kis számú szórvány 26%-a között változva. Az Ukrainát, illetve Kárpátalját választók aránya ezzel szemben az utóbbi kategóriában adódott a legmagasabbnak (47%), miközben a megye magyarságának fennmaradó csoportjaiban csupán 20% körül mozgott. Ennek alapján megkockáztathatjuk, hogy a kárpátaljai szórvány kötődése az anyaországhoz a tömbnél lazább, Ukrajnához és Kárpátaljához viszont szorosabb. A haza fogalma a megkérdezettek fiatalok több mint 40%-a esetében Kárpátaljával azonosult. Kivételt csak a kis létszámú szórványban élők jelentettek, akik közül mindössze 20% tekintette hazájának a megyét (6. ábra). A szórvány adatközlők közel fele a lakóhelyét nevezte meg mint ilyet, ami viszont ritkán fordult elő a kárpátaljai magyarok többi csoportjánál. Ukrainát a megkérdezettek mindegyik kategóriájában 20–30% nevezte meg hazájaként, míg Magyarország, illetve a történelmi Magyarország választásában a kis létszámú szórványban élő adatközlők válasza (senki nem nevezte meg) a többi csoporttól ugyancsak jelentősen eltértek (akik 20% körüli arányban választották).

5. ábra. A „Ha szabadon választhatna, hol, melyik országban szeretne élni?” kérdésre Magyarországot és Ukrajná/Kárpátalját választók százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

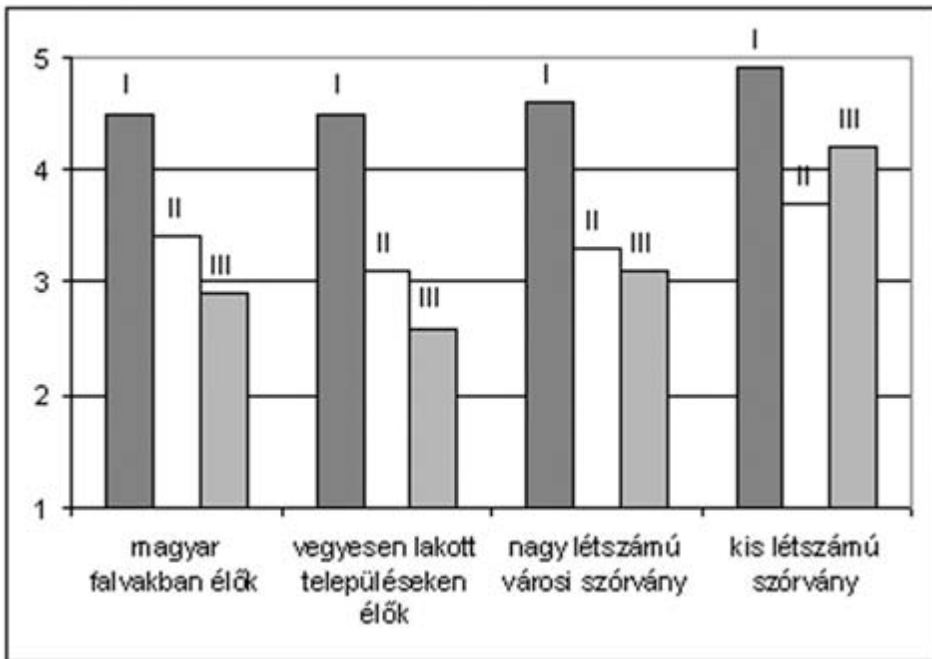
6. ábra. A „Mit tekint hazájának?” kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

Az eddig bemutatott eredmények a szórványban élők gyengébb nemzeti identitástudatára engednek következtetni. Azonban a *MOZAIK 2001* felmérés más adatai ezzel ellentétes képet sugallnak. Ilyen például, a kárpátaljai magyarokkal, illetve magyarokkal kapcsolatos egyes állításokkal való egyetértés foka. A kárpátaljai magyarok általában büszkéek a magyarságukra, amit az adott kijelentéssel való egyetértés magas, az 1–5 skálán 4,5-et meghaladó mértéke támaszt alá. A szórványmagyarság válaszadói még ennél is magasabb, átlagosan 4,9-es értékben értettek egyet az említett állítással (7. ábra, I-es oszlopok). Ennél jóval kevésbé azonosultak a felmérés résztvevői azzal a megállapítással, hogy mások általában tisztelik a magyarokat, illetve a kárpátaljai magyarokat: az egyetértés foka 3,3 volt az 1–5 skálán. A kis létszámú szórvány körében ennél magasabb, 3,7-es átlagértéket rögzítettek (7. ábra, II-es oszlopok).

7. ábra. A kárpátaljai magyarokkal, illetve magyarokkal kapcsolatos alábbi állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

I – Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.

II – Mások általában tisztelik a magyarokat.

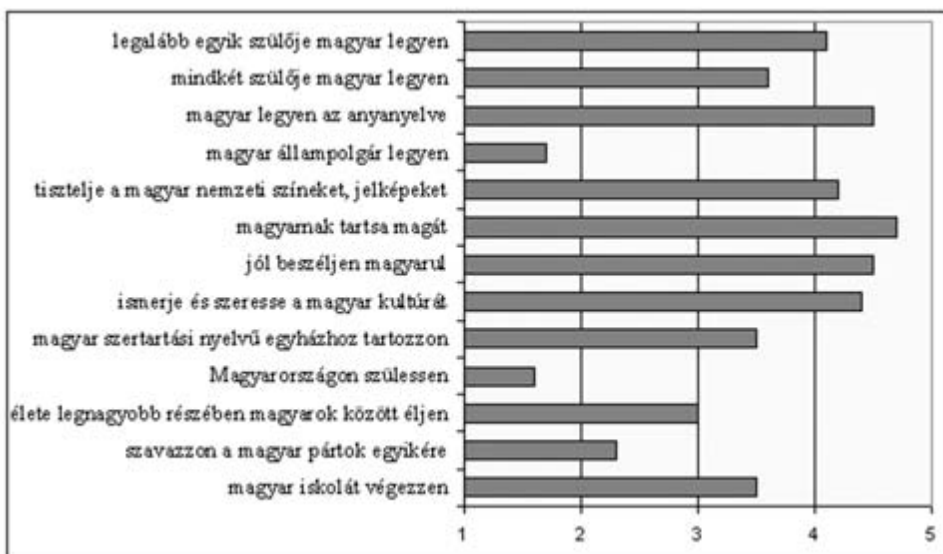
III – Előnyt jelent magyarnak lenni.

Még jelentősebb pozitív irányú különbséget mutat a szórvány válaszadók azzal kapcsolatos véleménye, hogy előnyt jelent-e magyarnak lenni. Miközben a felmérésben résztvevő kárpátaljai magyar fiatalok adott állítással való azonosulási foka csupán 2,9 volt az 1–5 terjedő skálán, a kis létszámú szórványban élők körében az érték 4,2-nekadódott (7. ábra, III-as oszlopok).

A nemzeti identitás fontos összetevője, mutatója, hogy mit érez az illető a nemzethez tartozás, a magyarság kritériumának. Az általunk idézett felmérés erre vonatkozó kárpátaljai eredményeit a 8. ábra szemlélteti. Első helyen a válaszadók a magyarság felkínált kritériumai közül azt hangsúlyozták, hogy valaki magyarnak tartsa magát. Ugyancsak magasra, 4,5 körülire értékelték azt, hogy magyar legyen az anyanyelve, illetve jól beszéljen magyarul, továbbá, hogy ismerje és szeresse a magyar kultúrát. A kisebbségben élő magyaroktól nem meglepő módon alacsony átlagot ért el a Magyarországon való születés és a magyar állampolgárság, mint a magyarság kritériuma. A magyarság egyes kritériumainak megítélésében a szórványban és a tömbben élő magyarok véleménye hasonló volt, azonban akadt számos jelentős eltérés is. A jelen munka témájának megfelelően most azokat az ismérveket részletezzük, amelyeket különböző mértékben tartottak fontosnak az egyes kárpátaljai magyar nemzetrészek.

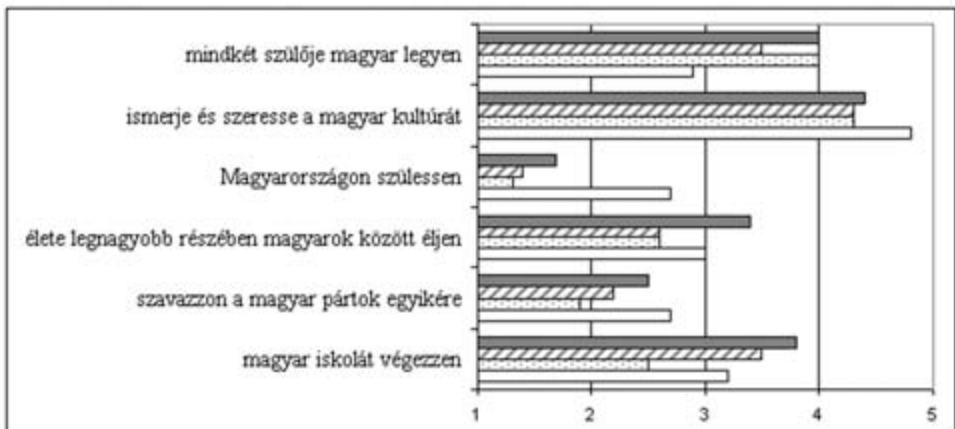
8. ábra. Az „Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítsion, fontos, hogy...” kezdetű állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyar válaszadók körében (MOZAIK 2001)

A kis létszámú szórványban élők, például, jóval kisebb mértékben tartották a magyarság fontos ismérvének, hogy mindkét szülő magyar legyen (9. ábra, felső sor). Ez összefügghet azzal, hogy körükben jóval magasabb a vegyes házasságok aránya. A többieknél lényegesebbnek tartották viszont ők a magyar kultúra ismeretét és szeretetét, továbbá a magyarországi születést (9. ábra, második és harmadik sor). A 9. ábrán feltüntetett további három kritériumot érdekes módon az etnikailag homogén településeken és a kis létszámú szórványban élő magyarok tartották fontosabbnak, szemben a nagy létszámú városi szórvány magyarságával, illetve a vegyesen lakott településeken élőkkel.

9. ábra. Az „Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy...” kezdetű állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (színezett sávok – magyar falvak lakói, csíkozott – vegyesen lakott településeken élők, pontozott – nagy létszámú városi szórvány, fehér – kis létszámú szórvány; MOZAIK 2001)

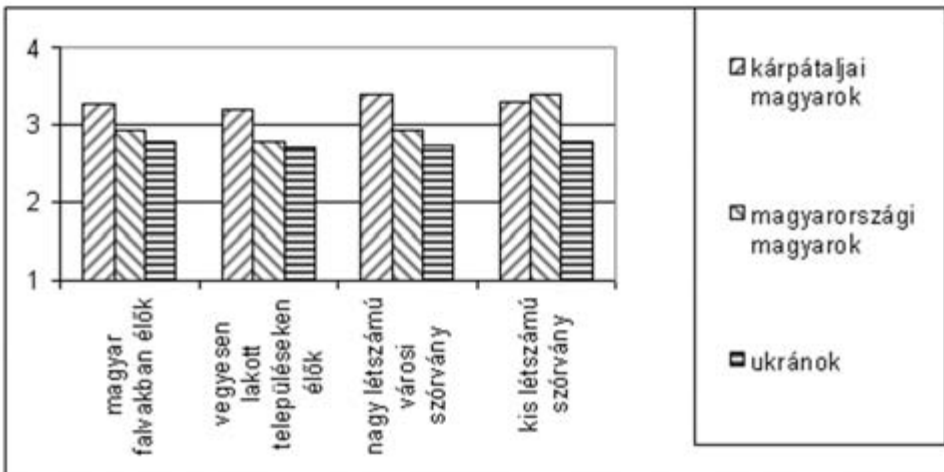

A MOZAIK 2001 kutatás kérdőívének egy kérdéscsokra a válaszadónak a saját és a többségi nemzethez való viszonyát feszegette. Ennek keretein belül pozitív és negatív tulajdonságokról (intelligens, lusta, becsületes, barátságatlan, összetartó, törekvő, toleráns) kellett eldönteni, hogy mennyire jellemzőek azok az 1–5 skálán a kárpátaljai és a magyarországi magyarokra, illetve az ukránokra. Az egyes tulajdonságok által kapott értékek elemzésére nem térünk ki, inkább ezek összesítéséből az illető nemzetek, illetve nemzetrészek általános megítélését mutatjuk be. Ennek mérőszámát (; a nagyobb értékek a kedvezőbb viszonyt mutatják) az alábbi képlettel határoztuk meg:

$$\bar{V} = \frac{\bar{I} + (5 - \bar{L}) + \bar{Be} + (5 - \bar{Ba}) + \bar{O} + \bar{T}}{6}$$

ahol $\bar{I}$, $\bar{L}$, $\bar{Be}$, $\bar{O}$, $\bar{T}$ – az adott nemzet, illetve nemzetrészt intellienciájának, lustaságának, becsületességének, barátságatlanságának, összetartóságának, toleranciájának az átlagos megítélése az 1–5 skálán. A negatív tulajdonságok értékeit az 5-ből kivonva megfordítottuk, a törekvésre kapott átlagokat pedig, mivel ezt a tulajdonságot egyértelműen nem minősíthetjük sem pozitívnak, sem negatívnak, kihagytuk az elemzésből. Amint várható volt, a kárpátaljai magyarokban önmagukról élt a legpozitívabb kép, bár nem sokkal volt rosszabb az anyaországi magyarok és az ukránok megítélése sem. Az önértékelésben, akár csak az ukránok átlagos megítélésében, nem jelentkezett jelentős különbség tömb–szórvány viszonylatban. A magyarországi magyarok értékelésében viszont igen: a kis létszámú szórványban élők róluk alkotott képe jóval pozitívabb volt a többi csoportnál, sőt még az önmagukról alkotott képénél is (10. ábra).

10. ábra. A kárpátaljai és a magyarországi magyarok, illetve az ukránok megítélése a kárpátaljai magyarság csoportjai által (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

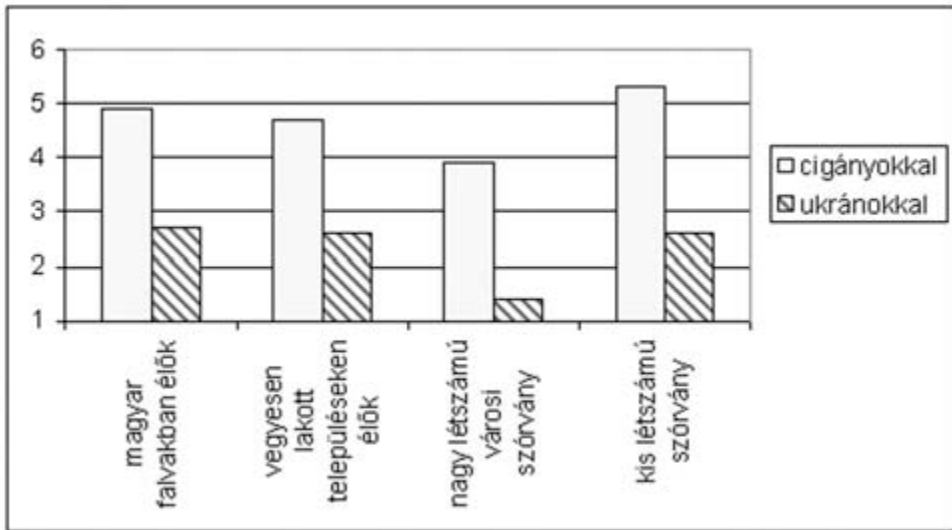

A kárpátaljai magyaroknak a más etnikumokhoz való viszonyát tárta fel az idézett kutatás azon kérdése, amely azt firtatta, hogy milyen legközelebbi viszonyt fogadna el az adatközlő a felsorolt csoportokkal. A legtanulságosabbak az ukránokkal és a cigányokkal kapcsolatos válaszok, hiszen ezekkel a csoportokkal van Kárpátalja magyarsága a legszorosabb kapcsolatban, velük kapcsolatban rendelkezik a legszélesebb körű személyes tapasztalatokkal. A két említett népcsoport elfogadottsága jelentősen eltért az adatközlők körében: az ukránokra vonatkozóan az elfogadó válaszok domináltak, a cigányok esetében az elutasítók (11. ábra). A legtoleránsabb válaszokat a nagy létszámú városi szórvány magyarok adták mindkét népcsoport vonatkozásá-

ban. Ez összefügghet azzal, hogy számukra az ukránokkal és a romákkal való közelebbi viszony, együttélés még mindennaposabb. A cigányság valamivel magasabb fokú elutasítottasága a kis lélekszámú szórvány körében analóg módon összefügghet a kevesebb személyes tapasztalattal.

11. ábra. A „Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a cigányokkal és az ukránokkal?” (az 1–6 skálán, az 1-es a legközelebbi (családomba fogadnám), a 6-os a legtávolabbi (egy országban se lalnék vele) elfogadható viszonyt jelöli) kérdésre adott válaszok a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

Miután áttekintettük a tömbben és szórványban élő magyarok nemzeti identitása néhány számszerűsíthető sajátosságát Kárpátalján, essen szó a szórványmagarság nemzeti identitását erősítő fontosabb intézményekről. Ezek:

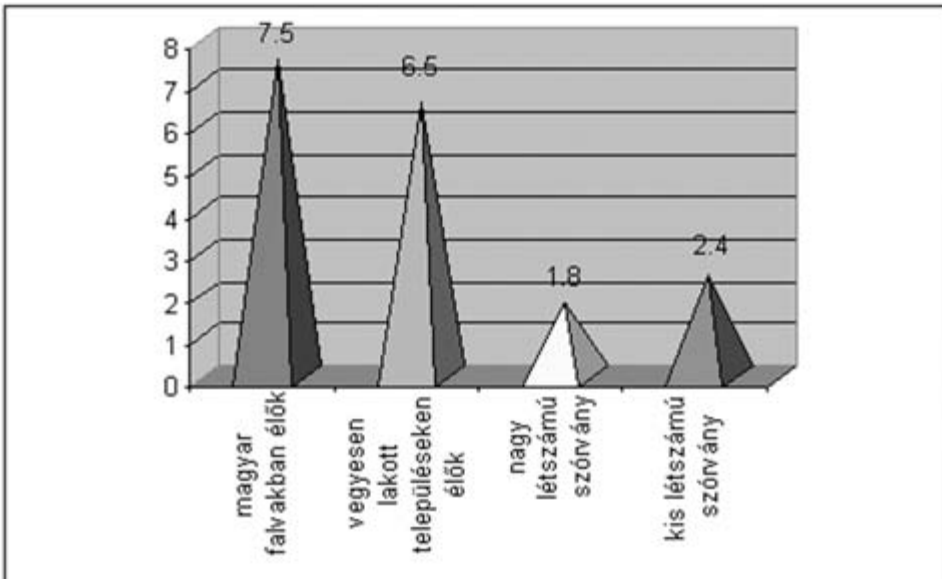
- a nemzeti egyházak,
- a magyar iskolák,
- a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
- a magyar civil szervezetek
- és a magyar média.

A nemzeti egyházak első helyen való említését indokolja, hogy Kárpátalján a szovjet időkben a kisszámú szórványban a katolikus egyház volt a magarság egyetlen anyanyelvi intézménye. A rendszerváltás után a református egyház is alapított vagy újra-alapított szórványgyülekezeteket. Azonban az egyházak számára természetes módon nem a nemzeti identitás őrzése az elsődleges: az utóbbi időben, az igényeknek megfelelően, mindkét egyház tart ukrán nyelvű istentiszteleteket is.

A magyar iskolákat a szórványvidékeken a szovjethatalom megszüntette. Újjászervezésük a rendszerváltás után indult. A kis létszámú szórványban élő magyar gyerekeknek jelenleg is csak alig 20%-a tanul magyarul. Az iskola fenntartásához optimális esetben is (viszonylag magas születésszám és beiskolázási arány) legalább 500 fős közösség kell, amit kevés helyen ér el a szórvány lélekszáma (csak Huszton, Rahón, Kőrösmezőn és Királyházán; *Molnár, Molnár D., 2005*). A bentlakásos iskolák jelenthetnének alternatívát, de egyelőre kevés szórvány gyereket sikerült az ezt céljának tekintő Munkácsi Katolikus Líceumba és Técsői Református Líceumba beiskolázni. Elterjedtek viszont a fakultatív oktatási formák (vasárnapi iskolák, fakultatív órák).

A szórványmagyarság identitásának az erősítését feladatának tekinti a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola is. Az intézmény előkészítőket szervez a szórványból érkező jelentkezők számára. Ennek is része lehet abban, hogy a kis létszámú szórvány magyarság, a nagyobb távolság ellenére, lélekszámához viszonyítva nagyobb arányban tanul vagy tanult a főiskolán, mint a nagy létszámú városi (12. ábra). A KMF végzősei erősítik a szórványiskolák szakembergárdáját, szükség esetén a hallgatói is besegítenek az oktatásba azokban. A főiskolások részt vesznek a szórványgyerekek nyári anyanyelvi táboroztatásában.

12. ábra. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tanultak/tanulók ezer főre vetített száma a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (forrás: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006)

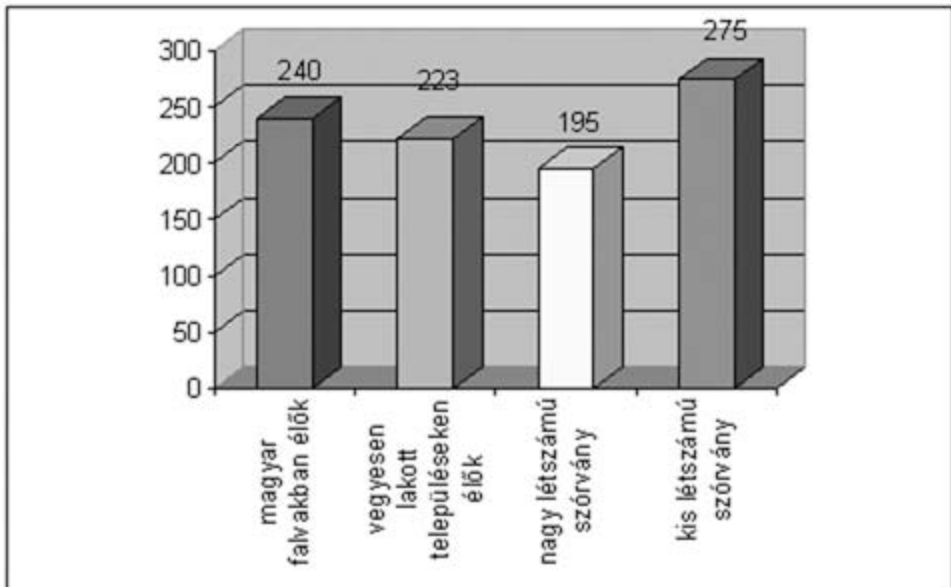

A kárpátaljai magyar civil szervezetek természetesen jelen vannak a szórványvidékeken is. Így a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség szórványprogramjával jelentősen hozzájárul a magyar nyelvű oktatás működtetéséhez. Továbbá a szórványtelepüléseken alapszervezetei vannak a kétpólusú helyi magyar politikum főszereplőinek, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének és az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetségének is. A szórványban élő magyarok a 2006 tavaszán lebonyolított ukrajnai helyhatósági választáson átlagon felüli arányban szavaztak a magyar pártokra, ami összecseng azzal a korábbi megállapítással, hogy bizonyos vonatkozásokban a nemzeti öntudatuk erősebb a tömbben élőkénél (13. ábra).

13. ábra. A 2006-os ukrajnai helyhatósági választásokon a magyar pártokra leadott voksok ezer főre átszámítva a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (a választási adatok forrása:

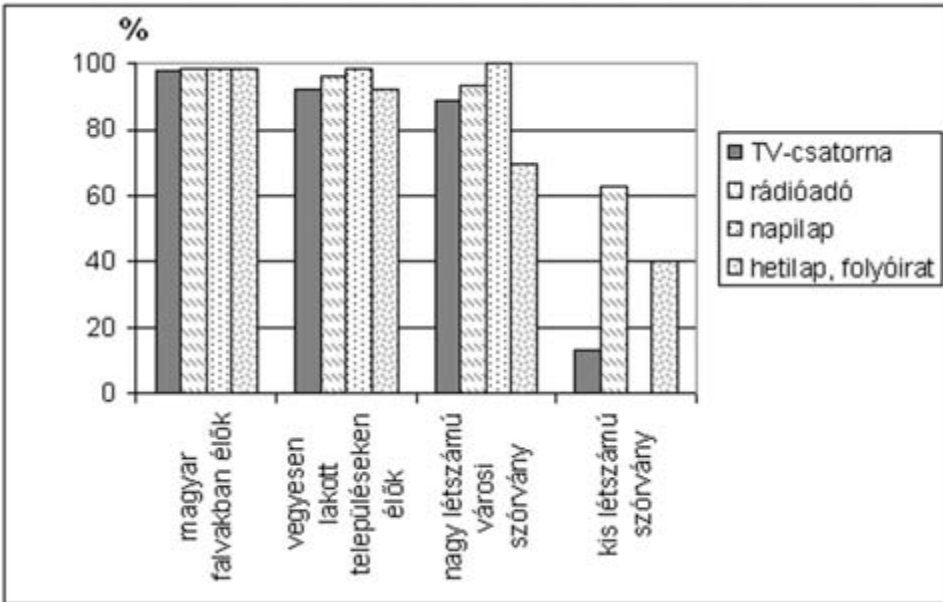
<http://vibori.mukachevo.net/index-rezult.php>, 2006)

A magyar nemzeti identitás erősítésében fontos szerepet játszó magyar média alul-reprezentált a szórványvidékeken. Az anyaországi televízió- és rádiócsatornák vételi lehetőségei a magyar határtól távol eső szórvány területeken korlátozottak, és a helyi magyar sajtótermékek eljutásának is vannak korlátai. Ez tükröződik a nemzetrészes médiafogyasztási szokásain is, amelyek a MOZAIK 2001 felmérés eredményei szerint jelentősen eltérnek a kárpátaljai magyarok többi csoportjátétól: míg az utóbbiak túlnyomó része leggyakrabban magyar nyelvű televízió- és rádióadókat néz, illetve

hallgat, és magyar lapokat olvas, a kis létszámú szórványban élő magyarságnak ez csak a kisebb részére jellemző (14. ábra).

14. ábra. A leggyakrabban magyar TV-csatornát néző, magyar rádióadót hallgató és magyar lapot olvasók aránya a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjain belül, százalékban (MOZAIK 2001)

Összefoglalva, a kárpátaljai tömb- és a szórványmagyarság nemzeti identitásában az alábbi fő eltéréseketsikerült számszerűsíteni:

- a nemzeti identitás gyengülése egyik fokmérőjének tekinthető asszimiláció folyamata a szórványt jóval nagyobb mértékben érintette;
- körükben alacsonyabb az anyanyelvüknek a magyart tekintők aránya;
- a szórványmagyarság adatközlői kisebb arányban definiálták magukat *elsősorban* magyarként vagy kárpátaljai magyarként;
- a tömbben élőknek erősebb az érzelmi kötődése Magyarországhoz, mint Ukrajnához, míg a szórványmagyaroknál ez fordítva van;
- ugyanakkor a szórványban élők nagyobb mértékben büszkéek a magyarságukra, érzik úgy, hogy előnyt jelent magyarnak lenni, és, hogy mások tisztelik a magyarokat;
- körükben jelentősebb volt a helyhatósági választásokon a magyar pártokra szavazók aránya.

Felhasznált források

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород.

Molnár József, Molnár D. István, 2005: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

MOZAIK 2001: A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet Magyar fiatalok a Kárpát-medencében c. kérdőíves felmérésének adatai.

<http://vibori.mukachevo.net/index-rezult.php>, 2006.